K. MARKS

PRILOG KRITICI POLITIČKE EKONOMIJE

★ Engels o Marksovom »Prilogu kritici političke ekonomije« i »Kapitalu«

›SVJETLOST‹ SARAJEVO

ἔθος **B I B L I O T E K A** *Etos*

IZBOR IZ DJELA KLASIKA MARKSIZMA

(Četvrta serija, knjiga 1)

Odgovorni urednik
MARIO VUKIĆ

K. MARKS

PRILOG KRITICI POLITIČKE EKONOMIJE

»SVJETLOST«, OOUR IZDAVAČKA DJELATNOST, SARAJEVO
1976.

Prevodi
MOŠE PIJADE, MARE FRAN, MILOŠA SOFRENOVIĆA
(u redakciji dra Zvonka Tkalca)

Izbor
dr FRANC CENGLE i dr ARIF TANOVIĆ

ČITAOCU

Objavljen 1859. godine, spis »Prilog kritici političke ekonomije« je, uz »Kapital«, najpoznatije Marksovo kritičko-ekonomsko djelo. Iako je samo dio Marksove sveobuhvatne kritike političke ekonomije, taj spis rezimira, u izvjesnom smislu, sva dotadašnja Marksova i Engelsova istraživanja »anatomije buržoaskog društva«.

»Prilog kritici političke ekonomije« je osobito poznat po svom glasovitom predgovoru, u kome Marks ukratko izlaže cjelokupan tok svojih prethodnih političko-ekonomskih studija i, naročito, određuje svoj odnos prema Hegelu. Marks u predgovoru, na sažet način, izlaže svoje i Engelsovo shvatanje društva i istorije, po kome su »materijalni životni uslovi« presudni za razumijevanje »socijalnog, političkog i duhovnog života uopšte«, jer, kako on naglašava, »ne određuje svijest ljudi njihovo biće, već, obratno, njihovo društveno biće određuje njihovu svijest«. Tu su i Marksovi zaključci o azijskom, antičkom, feudalnom i buržoaskom načinu proizvodnje kao »progresivnim epohama ekonomske društvene formacije«, o buržoaskim odnosima proizvodnje kao posljednjem antagonističkom obliku društvenog procesa proizvodnje, te da proizvodne snage — primarno: radnička klasa — koje se razvijaju u krilu buržoaskog društva stvaraju materijalne uslove za rješenje tog antagonizma. To su ujedno bitne premise Marks-Engelsovog shvatanja proleterske revolucije.

U ovoj knjizi objavljuju se i Engelsove recenzije Marksovog »Priloga kritici političke ekonomije« i Marksovog »Kapitala«. U ta dva kraća rada, Engels obrazlaže okolnosti koje su bitne za adekvatno tumačenje nastanka Marksove kritike političke ekonomije, a posebno se osvrće na Marksovo kritičko nadvladavanje Hegelove filozofske spekulacije i Hegelove dijalektičke metode.

Engels takođe ukazuje na uzajamnu povezanost kritike političke ekonomije i pojave »njemačke proleterske partije«, te ističe da je »cjelokupni sadržaj njene teorije proizašao iz izučavanja političke ekonomije« i da se to izučavanje »zasniva u svojoj suštini na materijalističkom shvatanju istorije«. On isto tako navodi da je februarska revolucija 1848. godine izbacila proletersku partiju na političku pozornicu, ali da je partija nakon revolucije »opet našla nešto vremena za naučni rad«. Time je Engels upozorio na političke uslove nastanka Marksovog »Priloga kritici političke ekonomije«, istakavši istovremeno zasnovanost tog djela u svim ostalim »literarnim proizvodima partije« u kojima je pokazano da svaka politička akcija polazi od »neposrednih materijalnih pobuda« i da upravo »iz materijalnih pobuda« nastaje i svaka politička i pravna teorija.

U osvrtu na pojavu prvog toma Marksovog »Kapitala«, Engels naglašava da se otkako postoje kapitalisti i radnici nije pojavila knjiga koja bi za radnike bila važnija od ove.

PREDGOVOR

Sistem buržoaske ekonomije je posmatran ovim redom: *kapital, zemljišna svojina, najamni rad; država, spoljna trgovina, svjetsko tržište.* Pod prvim trima rubrikama istražujem ekonomske životne uslove triju velikih klasa na koje se dijeli savremeno buržoasko društvo; povezanost ostalih triju rubrika bije u oči. Prvi odjeljak prve knjige, koja raspravlja o kapitalu, sastoji se iz slijedećih glava: 1) roba; 2) novac ili prost promet; 3) kapital uopšte. Prve dvije glave čine sadržinu ove sveske. Cjelokupni materijal leži preda mnom u obliku monografija koje sam s velikim prekidima, u raznim periodima *stavio na hartiju za sebe lično,* a ne za štampu; hoću li moći da ih sistematski obradim po navedenom planu, zavisiće od spoljašnjih okolnosti.

Opšti uvod, koji sam bio skicirao, izostavljam, jer mi se pri temeljnijem razmišljanju čini da bi svako anticipiranje rezultatâ koje tek treba dokazati bilo čitaocu na smetnji, i što se čitalac koji uopšte želi da me prati mora odlučiti da se od pojedinačnog penje ka opštem. Ali će zato nekolike napomene o toku mojih sopstvenih političkoekonomskih studija možda biti ovdje na svom mjestu.

Struka koju sam studirao bilo je pravo, ali sam se njime bavio samo kao sporednom disciplinom pored filozofije i istorije. Godine 1842—43, kao urednik »Rajnskih novina«, našao sam se prvi put u neprilici da sam i ja morao govoriti o takozvanim materijalnim interesima. Prve povode da se pozabavim ekonomskim pitanjima pružiše mi debate Rajnskog landtaga o šumskim krađama i o parcelisanju zemljišnog posjeda, zvanična polemika koju je o prilikama mozelskih seljaka zapodjeo s »Rajnskim novinama« g. fon Šaper, tadašnji oberprezident Rajnske provincije, i najzad debate o slobodnoj trgovini i zaštitnoj carini. S druge strane, u ono vrijeme kada je dobra volja da se »pođe dalje« višestruko nadmašivala poznavanje stvari, začuo se u »Rajnskim novinama« od-

jek francuskog socijalizma i komunizma s lakim filozofskim koloritom. Izjasnih se protiv tog diletantstva, ali sam u isti mah u jednoj kontroverzi sa »Allgemeine Augsburger Zeitung«-om otvoreno priznao da mi moje dotadašnje studije ne dopuštaju da se usudim dati bilo kakav sopstveni sud o samoj sadržini francuskih pravaca. Štaviše, željno sam iskoristio iluziju izdavača »Rajnskih novina« da će umjerenijim držanjem lista moći da postignu da ga mimoiđe smrtna presuda, koja je nad njim već bila izrečena, da bih se sa pozornice javnosti povukao u sobu za učenje.

Prvi rad koji sam preduzeo radi rješavanja sumnji koje me bijahu ophrvale bio je kritički pregled Hegelove filozofije prava, rad čiji je uvod izašao u »Deutsch-französische Jahrbücher«, izdatim u Parizu 1844. godine. Moje je istraživanje dovelo do rezultata da se ni pravni odnosi, ni oblici države ne mogu razumjeti ni iz sebe samih, ni iz takozvanog opšteg razvitka ljudskog duha, nego da im je korijen, naprotiv, u materijalnim životnim odnosima, čiju je cjelokupnost Hegel, po primjeru Engleza i Francuza XVIII vijeka, obuhvatio imenom »građansko društvo«, a da se anatomija građanskog društva mora tražiti u političkoj ekonomiji. Proučavanje ove nauke, koje sam otpočeo u Parizu, produžio sam u Briselu, kamo se bijah preselio protjeran po naređenju g. Gizoa. Opšti rezultat do kojeg sam došao i koji mi je, kad sam već došao do njega, poslužio kao putokaz u mojim studijama, može se ukratko ovako formulisati. U društvenoj proizvodnji svoga života ljudi stupaju u određene, nužne odnose, nezavisne od njihove volje, produkcione odnose, koji odgovaraju određenom stupnju razvitka njihovih materijalnih proizvodnih snaga. Cjelokupnost tih produkcionih odnosa sačinjava ekonomsku strukturu društva, realnu osnovu na kojoj se diže pravna i politička nadgradnja i kojoj odgovaraju određeni oblici društvene svijesti. Način proizvodnje materijalnog života uslovljava proces socijalnog, političkog i duhovnog života uopšte. Ne određuje svijest ljudi njihovo biće, već obrnuto, njihovo društveno biće određuje njihovu svijest. Na izvjesnom stupnju svoga razvitka dolaze materijalne proizvodne snage društva u protivrječnost s postojećim produkcionim odnosima ili, što je samo pravni izraz za to, sa produkcionim odnosima u čijem su se okviru dotle kretale. Iz oblika razvijanja proizvodnih snaga ti se odnosi pretvaraju u njihove okove. Tada nastupa epoha socijalne revolucije. S promjenom ekonomske osnove vrši se sporije ili brže prevrat čitave ogromne nadgradnje. Pri posmatranju ovakvih prevrata mora se uvijek razlikovati materijalni prevrat u ekonomskim uslovima proizvodnje, koji se dade konstatovati s tačnošću prirodnih nau-

ka, od pravnih, političkih, religioznih, umjetničkih ili filozofskih, ukratko, ideoloških oblika u kojima ljudi postaju svjesni toga sukoba i borbom ga rješavaju. Kao god što neku individuu ne ocjenjujemo šta je po onome što ona o sebi misli da jeste, tako ni o ovakvoj prevratnoj epohi ne možemo stvarati sud iz njene svijesti, već, naprotiv, moramo tu svijest da objašnjavamo iz protivrječnosti materijalnog života, iz postojećeg sukoba među društvenim proizvodnim snagama i produkcionim odnosima. Nikada neka društvena formacija ne propada prije no što budu razvijene sve proizvodne snage za koje je ona dovoljno prostrana, i nikad novi, viši produkcioni odnosi ne nastupaju prije no što se materijalni uslovi njihove egzistencije nisu već rodili u krilu samog starog društva. Stoga čovječanstvo postavlja sebi uvijek samo one zadatke koje može da riješi, jer kad tačnije posmatramo, uvijek ćemo naći da se sam zadatak rađa samo ondje gdje materijalni uslovi za njegovo rješenje već postoje ili se bar nalaze u procesu svoga nastajanja. U opštim linijama mogu se azijski, antički, feudalni i savremeni buržoaski način proizvodnje označiti kao progresivne epohe ekonomske društvene formacije. Buržoaski produkcioni odnosi su posljednji antagonistički oblik društvenog procesa proizvodnje, antagonistički ne u smislu individualnog antagonizma, nego antagonizma koji potiče iz društvenih životnih uslova individua, ali u isti mah proizvodne snage koje se razvijaju u krilu buržoaskog društva stvaraju materijalne uslove za rješenje toga antagonizma. Zato se sa tom društvenom formacijom završava predistorija ljudskog društva.

Fridrih Engels, s kojim sam otkako je izišla njegova genijalna skica kritike ekonomskih kategorija (u »Deutsch-französische Jahrbücher«) stalno razmjenjivao misli preko pisama, došao je drugim putem (uporedi njegov *Položaj radničke klase u Engleskoj*) do istog rezultata kao i ja, a kada se s proljeća 1845. i on nastanio u Briselu, odlučismo da zajednički izradimo svoje shvatanje kao suprotnost ideološkom shvatanju njemačke filozofije, u stvari da se obračunamo s nekadašnjom svojom filozofskom savješću. Tu smo namjeru izveli u obliku kritike poslijehegelovske filozofije. Rukopis, dva debela toma u osmini, bio je već davno prispio u Vestfaliju gdje je trebalo da bude izdat, kad nam stiže vijest da izmijenjene okolnosti ne dopuštaju štampanje. Prepustismo rukopis glodarskoj kritici miševa, utoliko prije što smo glavnu svrhu bili postigli — sebi smo stvari objasnili. Od razasutih radova, u kojima smo u ono vrijeme iznosili pred publiku svoje poglede u ovom ili onom pravcu, pomenuću samo *Manifest komunističke partije*, koji smo zajednički napisali Engels i ja i *Govor*

o slobodnoj trgovini, koji sam objavio. Glavne tačke našeg shvatanja prvi put su naučno, mada samo polemički, nagoviještene u mome spisu *Bijeda filozofije*, koji sam 1847. objavio protiv Prudona. Štampanje moje njemački napisane rasprave *Najamni rad*, u kojoj sam povezao u cjelinu predavanja koja sam o tom predmetu držao u briselskom Udruženju njemačkih radnika, prekinuto je Februarskom revolucijom i mojim prisilnim udaljavanjem iz Belgije u vezi s njom.

Izdavanje »Novih rajnskih novina« 1848. i 1849. godine i događaji koji su poslije nastupili prekidoše moje ekonomske studije, koje sam mogao produžiti tek u Londonu 1850. godine. Ogroman materijal za istoriju političke ekonomije koji je nagomilan u Britanskom muzeju, povoljna osmatračnica koju London predstavlja za posmatranje buržoaskog društva, najzad novi stadijum razvitka u koji je ono izgledalo da ulazi sa otkrivanjem kalifornijskog i australijskog zlata, opredijeliše me da opet počnem sasvim otpočetka i da kritički pređem novi materijal. Ove su me studije djelimice same od sebe odvele disciplinama koje su prividno sasvim udaljene od ekonomije, a na kojima sam morao probaviti duže ili kraće vrijeme. Ali je vrijeme koje mi je stajalo na raspolaganju bilo naročito stješnjavano imperativnom nužnošću da radim za svoje izdržavanje. Moja danas već osmogodišnja saradnja u prvom englesko-američkom listu »New York Tribune« izazivala je, pošto se pravim novinskim dopisništvom bavim samo izuzetno, vanrednu rascjepkanost mojih studija. Međutim, članci o značajnim ekonomskim događajima u Engleskoj i na kontinentu zauzimali su toliki dio mojih priloga da sam bio primoran da se dobro upoznam s praktičnim pojedinostima koje leže van oblasti političke ekonomije kao nauke.

Ova skica o toku mojih studija u oblasti političke ekonomije treba da dokaže samo to da su moja shvatanja, ma kako se o njima sudilo i ma koliko da su malo u skladu sa zainteresovanim predrasudama vladajućih klasa, rezultat savjesnog i dugogodišnjeg istraživanja. A na ulazu u nauku, kao na ulazu u pakao, mora se postaviti zahtjev:

Qui si convien lasciare ogni sospetto;
Ogni viltà convien che qui sia morta.

[Tu ne daj da te sumnja svlada;
Malodušje nek ovdje umre svako.]
(Dante)

London, januara 1859. *Karl Marks*

PRVA KNJIGA
O KAPITALU

o slobodnoj trgovini, koji sam objavio. Glavne tačke našeg shvatanja prvi put su naučno, mada samo polemički, nagoviještene u mojoj knjizi Misère de la philosophie, koju sam 1847. objavio protiv Prudhona. Štampanje jedne njemačke rasprave o najamnom radu, u kojoj sam povezao predavanja koja sam o tom predmetu održao u Briselskom Udruženju njemačkih radnika, prekinuto je Februarskom revolucijom i mojim prisilnim udaljavanjem iz Belgije u vezi s njom.

Izdavanje »Neue Rheinische Zeitung« 1848. i 1849. godine i događaji koji su poslije nastupili prekinuli su moje ekonomske studije koje sam mogao nastaviti tek u Londonu 1850. godine. Ogromni materijal za historiju političke ekonomije koji je nagomilan u Britanskom muzeju, povoljna osmatračka tačka koju London pruža za posmatranje buržoaskog društva, najzad nov stadij razvitka u koji je ovo izgleda stupilo sa otkrićem kalifornijskog i australijskog zlata, opredijelili su me da opet počnem ispočetka i da kritički proradim novi materijal. Ove su me studije djelimično same od sebe odvele u discipline koje su prividno sasvim udaljene i na kojima sam se morao zadržati duže ili kraće vrijeme. Ali je vrijeme koje mi je stajalo na raspolaganju sužavala naročito imperativna nužnost da radim za svoje izdržavanje. Moja sada već osmogodišnja saradnja u prvom engleskoameričkom listu »New-York Tribune« zahtijevala je, pošto se samo izuzetno bavim pravim novinskim dopisništvom, neobičnu rascjepkanost studija. Ipak, članci o značajnim ekonomskim događajima u Engleskoj i na kontinentu sačinjavali su tako značajan dio mojih priloga da sam bio prisiljen da se dobro upoznam s praktičnim pojedinostima koje leže van oblasti političke ekonomije kao nauke.

Ova skica o toku mojih studija u oblasti političke ekonomije treba da dokaže samo to da su moja shvatanja, ma kako se o njima sudilo i ma koliko da se malo slažu sa zainteresovanim predrasudama vladajućih klasa, rezultat savjesnog i dugogodišnjeg istraživanja. A na ulazu u nauku, kao na ulazu u pakao, mora se postaviti zahtjev:

Qui si convien lasciare ogni sospetto
Ogni viltà convien che qui sia morta.

[Tu nek se sva sumnja odbaci;
kukavičluk nek ovdje mora umrijeti.]
(Dante)

London, januara 1859. Karl Marx

ODJELJAK I

KAPITAL UOPŠTE

Glava prva

ROBA

Na prvi pogled buržoasko bogatstvo pojavljuje se kao ogromna zbirka roba, a pojedinačna roba kao njegovo elementarno postojanje. Svaka roba, međutim, predstavlja se u dvostrukom vidu: *upotrebne vrijednosti i razmjenske vrijednosti*.[1]

Po načinu izražavanja engleskih ekonomista, roba je prije svega »bilo koja stvar potrebna, korisna ili prijatna za život«, predmet ljudskih potreba, životno sredstvo u najširem smislu riječi. Ovo postojanje robe kao upotrebne vrijednosti podudara se s njenom prirodnom, opipljivom egzistencijom. Pšenica je, na primjer, posebna upotrebna vrijednost za razliku od upotrebnih vrijednosti pamuka, stakla, hartije itd. Upotrebna vrijednost ima samo vrijednost za upotrebu i ostvaruje se samo u procesu potrošnje. Ista upotrebna vrijednost može se različito iskoristiti. Ipak, zbir njenih mogućnih primjena obuhvaćen je u njenom postojanju kao stvari sa određenim svojstvima. Ona je određena, dalje, ne samo kvalitativno nego i kvantitativno. Prema svojoj prirodnoj osobini,

[1] *Aristoteles*, »De republica«, L. 1, c. 9 (edit. J. Bekkeri, Oxonii 1837). Svaki predmet koji posjedujemo ima dvojaku upotrebu. Jedna mu je svojstvena, druga nije. Na primjer, sandala se upotrebljava za obuvanje i za razmjenu. I u jednom i u drugom slučaju sandala je predmet upotrebe, jer i onaj ko je razmijeni za ono što mu je potrebno, za novac ili za hranu, upotrebljava je kao sandalu. Ali ovo nije upotreba koja joj je svojstvena, jer sandala nije napravljena za to da bude predmet razmjene.

različite upotrebne vrijednosti imaju i različite mjere, na primjer mjerica pšenice, ris hartije, aršin platna itd.

Ma kakav bio društveni oblik bogatstva, upotrebne vrijednosti sačinjavaju uvijek njegovu sadržinu, u prvi mah indiferentnu prema tom obliku. Po ukusu pšenice ne može se utvrditi ko ju je sijao: ruski kmet, francuski sitni seljak ili engleski kapitalist. Iako je predmet društvenih potreba, i stoga uključena u društvenu vezu, upotrebna vrijednost ipak ne izražava društveni produkcioni odnos. Ova roba je, kao upotrebna vrijednost, npr. dijamant. Na dijamantu se ne može primijetiti da je roba. Služi li kao upotrebna vrijednost, estetski ili mehanički, na grudima lorete ili u ruci stakloresca, on je dijamant, a ne roba. Svojstvo upotrebne vrijednosti je nužna pretpostavka za robu, dok je za upotrebnu vrijednost svojstvo robe indiferentna odredba. Upotrebna vrijednost u ovoj indiferentnosti prema ekonomskoj odredbi oblika, tj. upotrebna vrijednost kao upotrebna vrijednost, leži van kruga razmatranja političke ekonomije.[2] U njen krug upotrebna vrijednost ulazi samo ondje gdje je ona odredba oblika. Neposredno je upotrebna vrijednost materijalna baza na kojoj se predstavlja određeni ekonomski odnos — *razmjenska vrijednost.*

Razmjenska vrijednost se pojavljuje prije svega kao *kvantitativni odnos* u kojem su upotrebne vrijednosti jedna s drugom razmjenljive. U takvom odnosu one sačinjavaju istu razmjenljivu veličinu. Tako 1 tom Propercija i 8 unča burmuta mogu biti iste razmjenske vrijednosti i pored sasvim različitih upotrebnih vrijednosti duvana i elegije. Kao razmjenska vrijednost, neka upotrebna vrijednost vrijedi taman koliko i druga, samo ako postoji u pravoj količini. Razmjenska vrijednost jedne palate može se izraziti u određenom broju kutija masti za obuću. Obrnuto, londonski fabrikanti masti za obuću izrazili su razmjensku vrijednost gomila svojih kutija u palatama. Dakle, potpuno indiferentno prema svom prirodnom načinu egzistiranja i bez obzira na specifičnu prirodu, potrebe zbog koje jesu upotrebne vrijednosti, robe se u određenim količinama izjednačuju, nadomještaju jedna drugu u razmjeni, važe kao ekvivalenti i tako predstavljaju isto jedinstvo i pored svog šarolikog izgleda.

---

[2] To je razlog što njemački kompilatori obrađuju con amore [s ljubavlju], upotrebnu vrijednost, fiksiranu pod imenom »dobro«. Vidi na primjer *L. Stein,* »System der Staatswissenchaft«, t. I, odjeljak o »dobrima«. Razumna obavještenja o »dobrima« treba tražiti u »Uputstvima za poznavanje robe«.

Upotrebne vrijednosti su neposredno životna sredstva. Ali, obrnuto, i sama ova životna sredstva su proizvodi društvenog života, rezultat utrošene ljudske životne snage, *opredmećeni rad*. Kao materijalizacija društvenog rada, sve su robe kristalizacija istog jedinstva. Potrebno je sada razmotriti određeni karakter ovog jedinstva, tj. rada koji se predstavlja u razmjenskoj vrijednosti.

Pretpostavimo da su 1 unča zlata, 1 tona gvožđa, 1 kvarter pšenice i 20 aršina svile razmjenske vrijednosti iste veličine. Kao takvi ekvivalenti, u kojima je izbrisana kvalitativna razlika njihovih upotrebnih vrijednosti, oni predstavljaju podjednak volumen istog rada. Rad koji se u njima ravnomjerno opredmećuje mora i sam biti jednoobrazan, bezrazličan, prost rad, za koji je isto tako indiferentno da li se pojavljuje u zlatu, gvožđu, pšenici ili svili, kao što je za kiseonik indiferentno da li se pojavljuje u rđi gvožđa, atmosferi, soku od grožđa ili u ljudskoj krvi. Ali kopati zlato, vaditi gvožđe iz rudnika, sijati pšenicu i tkati svilu su kvalitativno različite vrste rada. U stvari, ono što se predmetski pojavljuje kao različitost upotrebnih vrijednosti, pojavljuje se procesno kao različitost u djelatnosti koja stvara te upotrebne vrijednosti. Indiferentan prema posebnoj materiji upotrebnih vrijednosti, rad koji stvara razmjensku vrijednost indiferentan je i prema posebnom obliku samog rada. Razne upotrebne vrijednosti su, dalje, proizvodi djelatnosti raznih individua, dakle rezultat individualno različitih radova. Ali kao razmjenske vrijednosti one predstavljaju jednak, bezrazličan rad, tj. rad u kome iščezava individualnost onih koji rade. Rad koji stvara razmjensku vrijednost je, stoga, *apstraktno opšti* rad.

Ako su 1 unča zlata, 1 tona gvožđa, 1 kvarter pšenice i 20 aršina svile razmjenske vrijednosti iste veličine ili ekvivalenti, onda su 1 unča zlata, $^1/_2$ tone gvožđa, 3 bušela pšenice i 5 aršina svile razmjenske vrijednosti potpuno različitih veličina, i ova kvantitativna razlika je jedina razlika koju su, kao razmjenske vrijednosti, uopšte u stanju da ispolje. Kao razmjenske vrijednosti razne veličine, one predstavljaju veće ili manje kvantume onog prostog, jednoobraznog, apstraktno opšteg rada koji sačinjava supstanciju razmjenske vrijednosti. Postavlja se pitanje: kako da se mjere ovi kvantumi? Ili, štaviše, postavlja se pitanje: koje je kvantitativno postojanje samog tog rada, jer veličinske razlike robâ kao razmjenskih vrijednosti samo su veličinske razlike rada koji je u njima opredmećen. Kao što je vrijeme kvantitativno postojanje kretanja, tako je *radno vrijeme* kvantitativno postojanje rada. Različitost njegovog sopstvenog trajanja je jedina razlika koju on

može da ispolji, uz pretpostavku da je njegov kvalitet dat. Kao radno vrijeme, rad dobija svoje mjerilo u prirodnim mjerama vremena: času, danu, sedmici itd. Radno vrijeme je živo postojanje rada, indiferentno prema njegovom obliku, njegovoj sadržini i njegovoj individualnosti; ono je njegovo živo postojanje kao kvantitativno postojanje koje istovremeno sadrži svoju imanentnu mjeru. Radno vrijeme opredmećeno u upotrebnim vrijednostima robâ je supstancija koja ih čini razmjenskim vrijednostima, te stoga robama, i ujedno mjeri njihovu određenu veličinu vrijednosti. Odgovarajuće količine različitih upotrebnih vrijednosti u kojima je opredmećeno isto radno vrijeme jesu ekvivalenti, ili, sve su upotrebne vrijednosti ekvivalenti u proporcijama u kojima sadrže isto utrošeno, opredmećeno radno vrijeme. Kao razmjenska vrijednost, sve robe su samo određene mjere *ščvrsnutog radnog vremena*.

Da bi se razumjelo određivanje razmjenske vrijednosti radnim vremenom, ne smiju se gubiti iz vida slijedeći osnovni momenti: svođenje rada na prost, tako reći beskvalitetan rad; specifičan način po kome je rad koji stvara razmjensku vrijednost, koji, dakle, proizvodi robe, *društveni rad;* najzad, razlika između rada ukoliko su njegov rezultat upotrebne vrijednosti i rada ukoliko su njegov rezultat razmjenske vrijednosti.

Da bi se razmjenske vrijednosti roba mjerile radnim vremenom koje je sadržano u njima, moraju se razne vrste rada svesti na bezrazličan, jednoobrazan, prost rad, ukratko na rad koji je kvalitativno isti i stoga se razlikuje samo kvantitativno.

Ovo svođenje pojavljuje se kao apstrakcija, ali to je apstrakcija koja se svakodnevno vrši u društvenom procesu proizvodnje. Rastvaranje svih roba u radno vrijeme nije veća apstrakcija, ali istovremeno ni manje realna od rastvaranja svih organskih tijela u vazduh. Rad koji je tako izmjeren vremenom ne pojavljuje se u stvari kao rad raznih subjekata, već se, naprotiv, razne individue koje rade pojavljuju kao puki organi *tog* rada. Ili, rad, kako se predstavlja u razmjenskim vrijednostima, mogao bi se izraziti kao *opšte ljudski rad*. Ova apstrakcija opšte ljudskog rada *postoji* u prosječnom radu koji može da vrši svaka prosječna individua datog društva, a sastoji se iz određenog produktivnog trošenja čovječjeg mišića, nerva, mozga itd. To je *prost* rad[3] u kome se svaka prosječna individua može obučiti i koji ona mora da

[3] »Unskilled labour« nazivaju ga engleski ekonomisti.

obavlja u jednom ili drugom obliku. Sam karakter ovog prosječnog rada je različit u pojedinim zemljama i u pojedinim kulturnim epohama, ali se javlja kao dat u svakom postojećem društvu. Prost rad sačinjava daleko najveću masu cjelokupnog rada buržoaskog društva, kako se možemo uvjeriti iz svake statistike. Ako A u toku 6 časova proizvodi gvožđe, a u toku 6 časova platno, dok B takođe u toku 6 časova proizvodi gvožđe, a u toku 6 časova platno, ili ako A u toku 12 časova proizvodi gvožđe, a B u toku dvanaest časova platno, očigledno je da je to samo različita primjena *istog* radnog vremena. Ali kako stoji sa složenim radom koji se uzdiže iznad prosječnog nivoa kao rad višeg intenziteta, veće specifične težine? Takav se rad rastvara u sastavljen prost rad, prost rad na višoj potenciji, tako da je, na primjer, jedan dan složenog rada jednak trima danima prostog rada. Zakoni koji regulišu ovo sprovođenje ne spadaju još ovamo. Ali je jasno da se svođenje vrši: jer, kao razmjenska vrijednost, proizvod najsloženijeg rada je u određenoj proporciji ekvivalent proizvoda prostog prosječnog rada, dakle jednak određenoj količini tog prostog rada.

Određivanje razmjenske vrijednosti radnim vremenom pretpostavlja, dalje, da je u određenoj robi, na primjer u jednoj toni gvožđa, opredmećena *jednaka količina* rada, bez obzira na to da li je to rad A-a ili B-a, ili da razne individue upotrebljavaju istu količinu radnog vremena za proizvodnju iste, kvalitativno i kvantitativno određene upotrebne vrijednosti. Drugim riječima, pretpostavlja se da je radno vrijeme sadržano u nekoj robi radno vrijeme koje je *potrebno* za njenu proizvodnju, tj. radno vrijeme koje se iziskuje da bi se pod datim opštim uslovima proizvodnje proizveo nov primjerak iste robe.

Uslovi rada koji stvara razmjensku vrijednost, kako proizlaze iz analize razmjenske vrijednosti, jesu *društvene odredbe* rada ili odredbe *društvenog rada,* ali ne naprosto društvenog, već društvenog na poseban način. To je jedna specifična vrsta društvenosti. Prije svega, bezrazlična prostost rada jeste *jednakost* radova različitih individua, uzajamno dovođenje u vezu njihovih radova kao jednakih radova, i to stvarnim svođenjem svih radova na istovrstan rad. Ukoliko se predstavlja u razmjenskim vrijednostima, rad svake individue ima ovaj društveni karakter jednakosti i predstavlja se u razmjenskoj vrijednosti samo ukoliko je, kao jednak, doveden u odnos sa radom svih ostalih individua.

Dalje, u razmjenskoj vrijednosti pojavljuje se radno vrijeme svake individue neposredno kao *opšte radno vrijeme,* a ovaj *opšti* karakter pojedinačnog rada kao njegov *društveni*

karakter. U razmjenskoj vrijednosti predstavljeno radno vrijeme je radno vrijeme pojedinca, ali pojedinca koji se ne razlikuje od drugih pojedinaca, dakle svih pojedinaca ukoliko vrše jednak rad, uslijed čega radno vrijeme koje se za proizvodnju određene robe iziskuje od jednog jeste *potrebno* radno vrijeme koje bi svako drugi upotrijebio za proizvodnju iste robe. To je radno vrijeme pojedinca, *njegovo* radno vrijeme, ali samo kao svima zajedničko radno vrijeme, za koje je stoga indiferentno *čije* je radno vrijeme. Kao opšte radno vrijeme ono se predstavlja u nekom opštem proizvodu, u nekom *opštem ekvivalentu*, u nekoj određenoj količini opredmećenog radnog vremena koja se, indiferentna prema određenom obliku upotrebne vrijednosti u kome se neposredno pojavljuje kao proizvod nekog pojedinca, može po volji prevesti u bilo koji drugi oblik upotrebne vrijednosti u kome se predstavlja kao proizvod svakog drugog pojedinca. Ona je *društvena* veličina samo kao takva *opšta* veličina. Da bi imao za rezultat razmjensku vrijednost, rad pojedinca mora imati za rezultat *opšti ekvivalent*, tj. predstavljanje radnog vremena pojedinca kao opšteg radnog vremena ili predstavljanje opšteg radnog vremena kao radnog vremena pojedinca. To je isto kao kad bi razne individue svoje radno vrijeme bacile na gomilu i razne količine radnog vremena koje im zajednički stoje na raspolaganju predstavile u raznim upotrebnim vrijednostima. Radno vrijeme pojedinca je tako u stvari ono radno vrijeme koje je društvu potrebno radi proizvodnje određene upotrebne vrijednosti, tj. radi zadovoljenja određene potrebe. Ali ovdje je riječ samo o specifičnom obliku u kome rad dobija društveni karakter. Određeno radno vrijeme prelca opredmećuje se, na primjer, u 100 funti lanenog prediva. Pretpostavimo da 100 aršina platna, proizvod tkača, predstavlja istu količinu radnog vremena. Ukoliko oba ova proizvoda predstavljaju jednaku količinu opšteg radnog vremena i ukoliko su stoga ekvivalenti za *svaku* upotrebnu vrijednost koja sadrži isto toliko radnog vremena, oni su jedan za drugog ekvivalenti. Samo time što se radno vrijeme prelca i radno vrijeme tkača predstavljaju kao opšte radno vrijeme, a njihovi proizvodi stoga kao opšti ekvivalenti, rad tkača za prelca i rad prelca za tkača postaje ovdje rad jednog za rad drugog, tj. društveno postojanje njihovih radova za obojicu. Naprotiv, u seoskopatrijarhalnoj industriji, gdje su prelac i tkač živjeli pod istim krovom, gdje je ženski dio porodice preo, a muški tkao, i to za sopstvene potrebe porodice, predivo i platno su bili *društveni* proizvodi, a predenje i tkanje *društveni* radovi u okviru porodice. Ali njihov društveni karakter nije se sastojao u tome što se predivo kao opšti ekvivalent

razmjenjivalo za platno kao opšti ekvivalent, niti što su oboje međusobno razmjenjivani kao ekvipolentni i ekvivalentni izrazi istog opšteg radnog vremena. Porodična povezanost je, naprotiv, svojom prirodnom podjelom rada udarala proizvodu rada svoj osobiti društveni pečat. Ili uzmimo naturalne usluge i naturalna davanja Srednjeg vijeka. Određeni radovi pojedinaca u svom naturalnom obliku, posebnost a ne opštost rada, čine ovdje društvenu vezu. Ili uzmimo, najzad, zajednički rad u njegovom prvobitnom obliku kakav nalazimo na pragu istorije svih kulturnih naroda.[4] Ovdje do društvenog karaktera rada očigledno ne dolazi time što rad pojedinca dobija apstraktan oblik opštosti ili njegov proizvod oblik opšteg ekvivalenta. Zajednica, koja je pretpostavka proizvodnje, sprečava da rad pojedinca bude privatan rad, a njegov proizvod privatan proizvod i dovodi, štaviše, do toga da se pojedinačni rad pojavljuje neposredno kao funkcija člana društvenog organizma. Za rad koji se predstavlja u razmjenskoj vrijednosti pretpostavlja se da je rad izolovanog pojedinca. Društvenim postaje time što uzima oblik svoje neposredne suprotnosti, oblik apstraktne opštosti.

Za rad koji stvara razmjensku vrijednost karakteristično je, naposlijetku, što se društveni odnos lica u neku ruku predstavlja izopačeno, naime kao društveni odnos stvari. Samo ukoliko se jedna upotrebna vrijednost dovede u vezu s drugom kao razmjenska vrijednost, doveden je u međusobnu vezu rad raznih lica kao jednak i opšti rad. Ako je, stoga, ispravno reći da je razmjenska vrijednost odnos između lica[5], onda se mora dodati: odnos skriven pod materijalnim omotačem. Kao što funta gvožđa i funta zlata predstavljaju *isti* kvantum težine i pored svojih različitih fizičkih i hemijskih osobina, tako isto dvije upotrebne vrijednosti roba u kojima je sadržano isto

---

[4] Smiješna je predrasuda, proširena u posljednje vrijeme, da je oblik *prvobitne* zajedničke svojine specifično slovenski ili čak isključivo ruski oblik. To je praoblik koji možemo naći kod Rimljana, Germana, Kelta; čitava kolekcija njenih raznovrsnih uzoraka, iako delimično u ostacima, nalazi se još uvijek kod Indijaca. Detaljniji studij azijskih, a posebno indijskih oblika zajedničke svojine, pokazao bi kako iz različitih oblika prvobitne zajedničke svojine proizlaze razni oblici njenog raspadanja. Tako se, na primjer, razni originalni tipovi rimske i germanske privatne svojine mogu da izvedu iz raznih oblika indijske zajedničke svojine.

[5] »La Richezza è una ragione tra due persone.« (Bogatstvo je odnos između dva lica.) *Galiani*, »Della Moneta«, p. 221, u III tomu zbornika »Scrittori classici italiani di Economia Politica.« Parte Moderna. Milano 1803, izd. Custodi.

radno vrijeme predstavljaju *istu razmjensku vrijednost*. Razmjenska vrijednost se na taj način pojavljuje kao društvena određenost upotrebnih vrijednosti, kao određenost koja im pripada kao stvarima i uslijed koje se one u procesu razmjene nadomještaju u određenim kvantitativnim odnosima, čine ekvivalente, kao što se jednostavne hemijske materije spajaju u određenim kvantitativnim odnosima, čine hemijske ekvivalente. Samo navika svakidašnjeg života čini da izgleda trivijalno, po sebi razumljivo, da društveni produkcioni odnos uzima oblik predmeta, tako da se odnos lica u njihovom radu predstavlja, obrnuto, kao odnos u kome stoje stvari međusobno i prema licima. U robi je ova mistifikacija još vrlo jednostavna. Svakome manje ili više lebdi pred očima da je odnos roba kao razmjenskih vrijednosti, obrnuto, odnos lica prema njihovoj uzajamnoj proizvodnoj djelatnosti. U višim produkcionim odnosima nestaje ovaj privid jednostavnosti. Sve iluzije monetarnog sistema potiču otuda što se na novcu ne vidi da predstavlja društveni produkcioni odnos, istina u obliku neke prirodne stvari s određenim osobinama. Kod modernih ekonomista, koji se prezrivo podsmjehuju iluzijama monetarnog sistema, izbija ista iluzija čim počnu da se bave višim ekonomskim kategorijama, na primjer kapitalom. Ona izbija iz naivnog čuđenja kad se odjedanput pojavi kao društveni odnos ono što su maločas mislili da imaju pred sobom kao grubu stvar, a zatim ih opet draži kao stvar ono što su tek bili utvrdili kao društveni odnos.

Budući da razmjenska vrijednost roba u stvari nije ništa drugo do međusobni odnos radova pojedinaca kao jednakih i opštih, ništa drugo do predmetni izraz jednog specifično društvenog oblika rada, tautologija je reći da je rad *jedini* izvor razmjenske vrijednosti, a stoga i bogatstva ukoliko se ovo sastoji od razmjenskih vrijednosti. Ista je tautologija kad se kaže da prirodna materija kao takva nema razmjenske vrijednosti[6] jer ne sadrži rad, i da razmjenska vrijednost kao takva ne sadrži prirodnu materiju. Ali kad Viljem Peti naziva »rad ocem, a zemlju majkom bogatstva«, ili kad episkop Berkli pita »nisu li četiri elementa i ljudski rad u njima pravi

[6] »U svom prirodnom stanju materija je uvijek lišena vrijednosti.« *Mac Culloch*, »Discours sur l'origine de l'economie politique etc.«, traduit par Prévost, Genève 1825, p. 57. Iz toga se vidi koliko visoko stoji čak i jedan Mac Culloch iznad fetišizma njemačkih »mislilaca« koji proglašavaju »materiju« i još pola tuceta koječega ostalog elementima vrijednosti. Uporedi, na primjer, *L. Stein*, l. c., t. I. str. 110.

izvor bogatstva«[7], ili kad Amerikanac Kuper popularno objašnjava: »Oduzmi od jednog hljeba na njemu izvršen rad, rad pekara, mlinara, farmera itd., šta onda ostaje? Nekoliko sjemenki koje divlje rastu i koje su bez ikakve koristi za ljudsku upotrebu«[8], tada kod svih ovih razmatranja nije riječ o apstraktnom radu kao izvoru razmjenske vrijednosti, već o konkretnom radu kao izvoru materijalnog bogatstva, ukratko o radu ukoliko proizvodi upotrebne vrijednosti. Time što je upotrebna vrijednost robe pretpostavljena, pretpostavljena je i posebna korisnost, određena cjelishodnost u nju utrošenog rada, ali time je sa stanovišta robe istovremeno iscrpeno i svako uzimanje u obzir rada kao korisnog rada. Na hljebu kao upotrebnoj vrijednosti interesuju nas njegove osobine kao sredstva ishrane, a nipošto radovi farmera, mlinara, pekara itd. Ako bi uslijed nekog pronalaska otpalo 19/20 ovih radova, hljeb bi vršio istu ulogu kao i ranije. Kada bi hljeb padao gotov s neba, on time ne bi izgubio ni jedan atom svoje upotrebne vrijednosti. Dok se rad koji stvara razmjensku vrijednost ostvaruje u jednakosti roba kao opštih ekvivalenata, rad kao cjelishodna proizvodna djelatnost ostvaruje se u neizmjernoj raznolikosti svojih upotrebnih vrijednosti. Dok je rad koji stvara razmjensku vrijednost *apstraktno opšti* i *jednak* rad, rad koji stvara upotrebnu vrijednost je konkretan i poseban rad, koji se po obliku i materiji cijepa u beskrajno različite vrste rada.

Pogrešno je reći da je rad, ukoliko stvara upotrebne vrijednosti, *jedini* izvor od njega stvorenog, naime materijalnog bogatstva. Pošto je on djelatnost prilagođavanja materije za ovu ili onu svrhu, materija mu je potrebna kao pretpostavka. U različitim upotrebnim vrijednostima je proporcija između rada i prirodne materije veoma različita, ali upotrebna vrijednost uvijek sadrži neki prirodni supstrat. Kao cjelishodna djelatnost prilagođavanja prirode u ovom ili onom obliku, rad je prirodni uslov ljudske egzistencije, od svih socijalnih oblika nezavisan uslov izmjene materije između čovjeka i prirode. Nasuprot tome, rad koji stvara razmjensku vrijednost je specifično društveni oblik rada. Na primjer, krojački rad u svojoj materijalnoj određenosti kao posebna proizvodna djelatnost proizvodi kaput, ali ne razmjensku vrijednost kaputa. Ovu posljednju rad ne proizvodi kao krojački rad, već

---

[7] *Berkeley*, »The Querist«. London 1750. »Whether the four elements, and man's labour therein, be not the true source of wealth?«

[8] *Th. Cooper*, »Lectures on the elements of Political Economy«. London 1831, (Columbia 1826), p. 99.

kao apstraktno opšti rad, a ovaj pripada društvenoj vezi čije konce nije udjenuo krojač. Tako su u antičkoj kućnoj industriji žene proizvodile kaput ne proizvodeći razmjensku vrijednost kaputa. Rad kao izvor materijalnog bogatstva bio je isto tako dobro poznat zakonodavcu Mojsiju kao i carinskom činovniku Adamu Smitu.[9]

Da razmotrimo sada neke bliže odredbe koje proističu iz svođenja razmjenske vrijednosti na radno vrijeme.

Kao upotrebna vrijednost, roba dejstvuje kauzalno. Pšenica, na primjer, djeluje kao sredstvo ishrane. Mašina zamjenjuje rad u određenim srazmjerama. Ovo dejstvo robe — a samo po njemu je ona upotrebna vrijednost, predmet potrošnje — može se nazvati njenom uslugom, uslugom koju ona vrši kao upotrebna vrijednost. Ali kao razmjenska vrijednost, roba se uvijek posmatra samo sa stanovišta rezultata. Tu nije riječ o usluzi koju ona vrši, već o usluzi[10] koja je njoj bila učinjena u njenoj proizvodnji. Tako, na primjer, razmjenska vrijednost neke mašine nije određena količinom radnog vremena koju ona zamjenjuje, već količinom radnog vremena koja je na nju samu utrošena i koja je stoga potrebna da bi se proizvela nova mašina iste vrste.

Stoga, ako bi količina rada potrebna za proizvodnju robâ ostala konstantna, njihova bi razmjenska vrijednost bila nepromjenljiva. Ali lakoća i teškoća proizvodnje stalno se mijenjaju. Ako proizvodna snaga rada raste, tada on proizvodi istu upotrebnu vrijednost za kraće vrijeme. Ako proizvodna snaga rada opada, tada je potrebno više vremena za proizvodnju iste upotrebne vrijednosti. Uslijed toga je veličina radnog vremena sadržanog u nekoj robi, dakle njena razmjenska vrijednost, promjenljiva, — ona raste ili pada u obrnutoj srazmjeri prema rastenju ili opadanju proizvodne snage rada. Proizvodna snaga rada, koja se primjenjuje u manufakturnoj industriji u unaprijed određenom stepenu, uslovljena je u poljoprivredi i ekstraktivnoj industriji i prirodnim okolnostima

---

[9] F. List, koji nikada nije mogao da shvati — kao što je shvatanje uopšte bilo daleko od njegovog jednostrano-praktičnog razuma — razliku između rada koji pomaže u stvaranju nečeg korisnog, naime upotrebne vrijednosti, i rada koji stvara određeni društveni oblik bogatstva, naime razmjensku vrijednost, vidio je stoga u savremenim engleskim ekonomistima proste plagijatore Mojsija iz Egipta.

[10] Shvatljivo je kakvu »uslugu« mora da čini kategorija »usluga« (service) takvoj sorti ekonomista kao što su Ž. B. Sej i F. Bastia, čija rezonirajuća mudrost uvijek apstrahuje, kako je već Maltus tačno opazio, specifičnu određenost oblika ekonomskih odnosa.

koje se ne mogu kontrolisati. *Isti* rad daće veći ili manji iskop raznih metala već prema rjeđem ili češćem pojavljivanju tih metala u zemljinoj kori. *Isti* rad može se u povoljnoj godini opredmetiti u 2 bušela pšenice, a u nepovoljnoj možda u jednom bušelu pšenice. Čini se kao da ovdje rijetkost ili obilnost, kao prirodni uslovi, određuju razmjensku vrijednost robâ, jer određuju proizvodnu snagu posebnog realnog rada koja je vezana za prirodne uslove.

Različite upotrebne vrijednosti sadrže u nejednakim volumenima isto radno vrijeme ili istu razmjensku vrijednost. Što u manjem volumenu svoje upotrebne vrijednosti, u poređenju sa ostalim upotrebnim vrijednostima, neka roba sadrži određenu količinu radnog vremena, to je veća njena *specifična razmjenska vrijednost*. Ako u raznim, međusobno veoma udaljenim kulturnim epohama, izvjesne upotrebne vrijednosti sačinjavajû između sebe niz specifičnih razmjenskih vrijednosti koje zadržavaju, ako ne tačno isti brojčani odnos, ipak opšti odnos međusobne pretpostavljenosti i podređenosti, kao na primjer zlato, srebro, bakar, gvožđe ili pšenica, raž, ječam, ovas, onda iz toga slijedi samo to da progresivni razvoj društvenih proizvodnih snaga djeluje ravnomjerno ili približno ravnomjerno na radno vrijeme koje je potrebno za proizvodnju tih različitih roba.

Razmjenska vrijednost neke robe ne pojavljuje se u njenoj sopstvenoj upotrebnoj vrijednosti. Međutim, kao opredmećenje opšteg društvenog radnog vremena, upotrebna vrijednost neke robe stavljena je u odnose prema upotrebnim vrijednostima ostalih roba. Tako se razmjenska vrijednost jedne robe manifestuje u upotrebnim vrijednostima drugih roba. Ekvivalent je u stvari razmjenska vrijednost jedne robe izražene u upotrebnoj vrijednosti neke druge robe. Kažem li, na primjer, da aršin platna vrijedi 2 funte kave, onda je razmjenska vrijednost platna izražena u upotrebnoj vrijednosti kave, i to u određenoj količini te upotrebne vrijednosti. Čim je ova proporcija data, ja mogu vrijednost svake količine platna izraziti u kavi. Jasno je da razmjenska vrijednost neke robe, na primjer platna, nije iscrpena u proporciji u kojoj neka druga posebna roba, na primjer kava, sačinjava njen ekvivalent. Količina opšteg radnog vremena koju predstavlja aršin platna istovremeno je realizovana u beskrajno različitim volumenima upotrebnih vrijednosti svih ostalih roba. U proporciji u kojoj upotrebna vrijednost svake druge robe predstavlja radno vrijeme jednake veličine, ona sačinjava ekvivalent za aršin platna. Razmjenska vrijednost *ove pojedine robe* izražava se stoga iscrpno samo u beskonačnom broju jednačina u ko-

jima upotrebne vrijednosti svih ostalih roba čine njen ekvivalent. Samo u sumi ovih jednačina ili u cjelokupnosti raznih proporcija u kojima je neka roba razmjenljiva za svaku drugu robu ta roba je iscrpno izražena kao *opšti ekvivalent*. Na primjer, niz jednačina

1 aršin platna = 1/8 funte čaja,
1 aršin platna = 2 funte kave,
1 aršin platna = 8 funti hljeba,
1 aršin platna = 6 aršina cica

može se predstaviti kao

1 aršin platna = 1/8 funte čaja + 1/2 funte kave + 2 funte hljeba + 1½ aršin cica. Kad bismo, dakle, imali pred sobom cjelokupnu sumu jednačina u kojoj se iscrpno izražava vrijednost jednog aršina platna, mogli bismo njenu razmjensku vrijednost predstaviti u obliku jednog niza. U stvari, ovaj je niz beskonačan, jer krug roba nije nikada definitivno zatvoren, već se stalno proširuje. Ali dok tako jedna roba mjeri svoju razmjensku vrijednost u upotrebnim vrijednostima svih ostalih roba, mjere se, obrnuto, razmjenske vrijednosti svih ostalih roba u upotrebnoj vrijednosti te jedne robe koja se u njima mjeri.[11] Ako se razmjenska vrijednost 1 aršina platna izražava u 1/2 funte čaja ili 2 funte kave ili 6 aršina cica ili 8 funti hljeba itd., iz toga slijedi da su kava, čaj, cic, hljeb itd. u onoj srazmjeri u kojoj su jednaki nečem trećem, platnu, jednaki i međusobno, dakle da platno služi kao zajednička mjera njihovih razmjenskih vrijednosti. Svaka roba kao opredmećeno opšte radno vrijeme, tj. kao određeni kvantum opšteg radnog vremena, izražava svoju razmjensku vrijednost redom u određenim količinama upotrebnih vrijednosti svih ostalih roba, a razmjenske vrijednosti svih ostalih roba mjere se, obrnuto, u upotrebnoj vrijednosti ove jedne isključive robe. Ali, kao razmjenska vrijednost svaka roba je i ova jedna isključiva roba koja služi kao zajednička mjera razmjenskih vrijednosti svih ostalih roba i, s druge strane, samo jedna od mnogih roba u kompleksu kojih svaka druga roba neposredno predstavlja svoju razmjensku vrijednost.

Na *veličinu vrijednosti* neke robe ne utiče da li pored nje postoji malo ili mnogo roba druge vrste. No, da li će niz jednačina u kojima se realizuje njena razmjenska vrijednost

---

[11] »I to je jedno svojstvo mjerâ što imaju takav odnos prema mjerenoj stvari da mjerena stvar postaje u neku ruku mjera one kojom se mjeri.« *Montanari*, »Della Moneta«, p. 48 u zborniku Custodi, vol. III, Parte Antica.

biti veći ili manji, zavisi od veće ili manje raznovrsnosti ostalih roba. Niz jednačina u kojima se, na primjer, predstavlja vrijednost kave izražava sferu njene razmjenljivosti, granice u kojima ona funkcioniše kao razmjenska vrijednost. Razmjenskoj vrijednosti neke robe kao opredmećenju opšteg društvenog radnog vremena odgovara izraz njene ekvivalentnosti u beskrajno različitim upotrebnim vrijednostima.

Vidjeli smo da se razmjenska vrijednost neke robe mijenja sa količinom neposredno u njoj samoj sadržanog radnog vremena. Njena realizovana, tj. u upotrebnim vrijednostima ostalih roba izražena razmjenska vrijednost mora takođe zavisiti od odnosa u kome se mijenja radno vrijeme upotrijebljeno za proizvodnju svih ostalih roba. Kad bi, na primjer, radno vrijeme potrebno za proizvodnju jedne mjerice pšenice ostalo isto, dok bi se za proizvodnju svih ostalih roba potrebno radno vrijeme udvostručilo, tada bi razmjenska vrijednost mjerice pšenice izražena u njenim ekvivalentima pala na polovinu. Rezultat bi praktično bio isti kao kad bi radno vrijeme potrebno za proizvodnju jedne mjerice pšenice palo na polovinu, a radno vrijeme potrebno za proizvodnju svih ostalih roba ostalo nepromjenjeno. Vrijednost roba određena je proporcijom u kojoj se one mogu proizvoditi u istom radnom vremenu. Da bi se vidjelo kojim je sve promjenama izložena ova proporcija, uzmimo kao primjer dvije robe, A i B. *Prvi slučaj*. Radno vrijeme potrebno za proizvodnju robe B neka ostane nepromijenjeno. U ovom slučaju razmjenska vrijednost robe A, izražena u robi B, pada ili raste neposredno kao što pada ili raste radno vrijeme potrebno za proizvodnju robe A. *Drugi slučaj*. Radno vrijeme potrebno za proizvodnju robe A neka ostane nepromijenjeno. Razmjenska vrijednost robe A, izražena u robi B, pada ili raste u obrnutoj srazmjeri sa padanjem ili rastenjem radnog vremena potrebnog za proizvodnju robe B. *Treći slučaj*. Radno vrijeme potrebno za proizvodnju robe A i B neka pada ili raste u istoj proporciji. Izraz ekvivalentnosti robe A u robi B ostaje tada nepromijenjen. Ako bi se uslijed bilo koje okolnosti proizvodna snaga svih radova smanjila u istoj mjeri, tako da bi sve robe za svoju proizvodnju iziskivale više radnog vremena u jednakoj proporciji, vrijednost *svih* roba bi porasla, realni izraz njihove razmjenske vrijednosti ostao bi nepromijenjen, a stvarno bogatstvo društva bi se smanjilo, jer bi mu bilo potrebno više radnog vremena za stvaranje iste mase upotrebnih vrijednosti. *Četvrti slučaj*. Radno vrijeme potrebno za proizvodnju robe A i robe B može za obje robe da raste ili pada, ali u nejednakom stepenu, ili radno vrijeme potrebno za robu A

može da raste, dok radno vrijeme potrebno za robu B pada, ili obrnuto. Svi ovi slučajevi mogu se prosto svesti na to da radno vrijeme potrebno za proizvodnju jedne robe ostane nepromijenjeno, dok za drugu robu raste ili pada.

Razmjenska vrijednost svake robe izražava se u upotrebnoj vrijednosti svake druge robe, bilo u cijelim jedinicama ove upotrebne vrijednosti, bilo u njenim dijelovima. Kao razmjenska vrijednost svaka roba je isto tako djeljiva kao i samo radno vrijeme koje je u njoj opredmećeno. Ekvivalentnost roba je isto tako nezavisna od njihove fizičke djeljivosti kao upotrebnih vrijednosti kao što je sabiranje razmjenskih vrijednosti robâ indiferentno prema tome kroz kakvu realnu promjenu oblika prolaze upotrebne vrijednosti tih roba prilikom svog pretapanja u *jednu* novu robu.

Dosad je roba posmatrana s dvojakog gledišta, kao upotrebna vrijednost i kao razmjenska vrijednost, svaki put jednostrano. Međutim, kao roba ona je neposredno *jedinstvo* upotrebne i razmjenske vrijednosti; u isti mah, ona je roba samo u odnosu na druge robe. *Stvarni* međusobni odnos roba je njihov *proces razmjene*. To je društveni proces u koji ulaze međusobno nezavisne individue, ali one ulaze u njega samo kao imaoci robe; one uzajamno postoje jedna za drugu time što postoje njihove robe, i tako se u stvari pojavljuju samo kao svjesni nosioci procesa razmjene.

Roba *je* upotrebna vrijednost: pšenica, platno, dijamant, mašina itd., ali kao roba ona istovremeno *nije* upotrebna vrijednost. Kad bi za svog imaoca bila upotrebna vrijednost, to jest neposredno sredstvo za zadovoljenje njegovih sopstvenih potreba, ona ne bi bila roba. Naprotiv, ona je za njega *ne-upotrebna vrijednost*, naime samo materijalni nosilac razmjenske vrijednosti ili puko *sredstvo razmjene;* kao aktivan nosilac razmjenske vrijednosti upotrebna vrijednost postaje sredstvo razmjene. Ona je za svog imaoca upotrebna vrijednost samo još kao razmjenska vrijednost.[12] Upotrebnom vrijednošću mora stoga tek da *postane*, prije svega za druge. Budući da nije upotrebna vrijednost za svog imaoca, ona je upotrebna vrijednost za imaoce druge robe. Kad to ne bi bila, njegov rad bi bio beskoristan rad, rezultat toga rada, dakle, ne bi bila roba. S druge strane, roba mora postati upotrebna vrijednost *za samog imaoca*, jer njegova životna sredstva postoje van nje, u upotrebnim vrijednostima tuđih roba. Da bi *postala* upotrebnom vrijednošću, roba mora da se sretne sa onom posebnom potrebom za koju je ona predmet zadovolje-

---

[12] Baš u toj određenosti Aristotel shvata razmjensku vrijednost (vidi citirano mjesto na početku glave).

nja. Upotrebne vrijednosti robâ *postaju*, dakle, upotrebne vrijednosti tako što svestrano mijenjaju mjesta, prelaze iz ruku u kojoj su sredstva razmjene u ruke u kojoj su predmeti za upotrebu. Samo ovim svestranim *otuđivanjem* robâ rad koji je sadržan u njima postaje korisnim radom. U ovom *procesu* međusobne razmjene robâ kao upotrebnih vrijednosti, robe ne dobijaju novu ekonomsku određenost oblika. Štaviše, u njemu nestaje one određenosti oblika koja ih je karakterisala kao robu. Hljeb, na primjer, ne mijenja prelaženjem iz ruku pekara u ruke potrošača svoje postojanje kao hljeb. Obrnuto, tek se potrošač odnosi prema njemu kao prema upotrebnoj vrijednosti, kao određenom sredstvu ishrane, dok je on u ruci pekara bio nosilac jednog ekonomskog odnosa, neka čulno natčulna stvar. Prema tome, jedina promjena oblika kojoj se robe podvrgavaju kad postanu upotrebne vrijednosti jeste ukidanje njihovog formalnog postojanja u kome su one za svog imaoca bile ne-upotrebna vrijednost, a za neimaoca upotrebna vrijednost. Postajanje roba upotrebnim vrijednostima pretpostavlja njihovo svestrano otuđivanje, njihovo ulaženje u proces razmjene, a njihovo postojanje za razmjenu je njihovo postojanje kao razmjenskih vrijednosti. Da bi se, dakle, ostvarile kao upotrebne vrijednosti, one se moraju ostvariti kao razmjenske vrijednosti.

Dok se pojedina roba s gledišta upotrebne vrijednosti prvobitno pojavljivala kao samostalna stvar, ona se, naprotiv, kao razmjenska vrijednost od samog početka posmatrala u odnosu na sve ostale robe. Međutim, ovaj odnos je bio samo teoretski, mišljeni. Realnim on postaje samo u procesu razmjene. S druge strane, roba *je* razmjenska vrijednost ukoliko je na nju utrošen određeni kvantum radnog vremena i ukoliko je ona zbog toga *opredmećeno radno vrijeme*. Ali, onakva kakva neposredno jeste ona je samo opredmećeno individualno radno vrijeme posebne sadržine, a ne *opšte* radno vrijeme. Zato ona *nije* neposredno razmjenska vrijednost, nego takvom mora tek da *postane*. Prije svega, ona može biti opredmećenje opšteg radnog vremena samo ukoliko predstavlja radno vrijeme u određenoj korisnoj primjeni, dakle u upotrebnoj vrijednosti. To je bio materijalni uslov pretpostavke da je radno vrijeme sadržano u robama opšte, društveno. Ako, dakle, roba može da postane upotrebna vrijednost samo time što se ostvaruje kao razmjenska vrijednost, ona se, s druge strane, može ostvariti kao razmjenska vrijednost, samo time što se u otuđivanju potvrđuje kao upotrebna vrijednost. Neka roba može se kao upotrebna vrijednost otuđiti samo onome za koga je ona upotrebna vrijednost, tj.

predmet posebne potrebe. S druge strane, ona se otuđuje samo za neku drugu robu, ili, ako se stavimo na stranu imaoca druge robe, on isto tako može svoju robu otuđiti, tj. realizovati, samo njenim dovođenjem u kontakt s onom posebnom potrebom čiji je on objekat. U svestranom otuđivanju robâ kao *upotrebnih vrijednosti* robe se, dakle, dovode jedna s drugom u odnos prema svojoj materijalnoj različitosti, kao posebne stvari koje svojim specifičnim svojstvima zadovoljavaju posebne potrebe. Ali kao takve puke upotrebne vrijednosti one su jedna za drugu indiferentne egzistencije i, štaviše, ne stoje ni u kakvom odnosu. Kao upotrebne vrijednosti one se mogu razmijeniti samo u odnosu na posebne potrebe. Ali, razmjenljive su samo kao ekvivalenti, a ekvivalenti su samo kao jednake količine opredmećenog radnog vremena, tako da više uopšte ne dolaze u obzir njihova prirodna svojstva kao upotrebnih vrijednosti i stoga ni odnos roba prema posebnim potrebama. Naprotiv, kao razmjenska vrijednost neka roba dejstvuje na taj način što kao ekvivalent zamjenjuje bilo koju određenu količinu svake druge robe, bez obzira da li je za imaoca druge robe upotrebna vrijednost ili nije. Ali za imaoca druge robe ona postaje roba samo ukoliko je za njega upotrebna vrijednost, a za svog sopstvenog imaoca postaje razmjenska vrijednost samo ukoliko je roba za onog drugog imaoca. Dakle, jedan isti odnos treba da bude: odnos roba kao suštinski jednakih, samo kvantitativno različitih veličina; njihovo izjednačavanje kao materijalizacije opšteg radnog vremena; istovremeno on treba da bude i odnos robâ kao kvalitativno različitih stvari, kao posebnih upotrebnih vrijednosti za posebne potrebe, ukratko — odnos koji ih razlikuje kao stvarne upotrebne vrijednosti. Ali ovo izjednačavanje i neizjednačavanje međusobno se isključuju. Tako se pojavljuje ne samo začarani krug problema, ukoliko rješenje jednog pretpostavlja rješenje drugog, nego i skup protivrječnih postulata, ukoliko je ispunjenje jednog uslova neposredno vezano za ispunjenje njegove suprotnosti.

Proces razmjene robâ mora biti i razvijanje i rješenje ovih protivrječnosti, koje se u njemu ipak ne mogu predstavljati na takav jednostavan način. Mi smo samo vidjeli kako se same robe odnose jedna prema drugoj kao upotrebne vrijednosti, tj. kako robe kao upotrebne vrijednosti istupaju *u okviru* procesa razmjene. Naprotiv, razmjenska vrijednost, kako smo je dosad posmatrali, postojala je samo u našoj apstrakciji ili, ako hoćete, u apstrakciji pojedinog imaoca robe kome roba kao upotrebna vrijednost leži u ambaru, a kao razmjenska vrijednost na duši. Ali u okviru procesa razmjene

same robe moraju da postoje ne samo kao upotrebne vrijednosti nego i kao razmjenske vrijednosti jedna za drugu, a ovo njihovo postojanje treba da se pojavi kao njihov sopstveni međusobni odnos. Teškoća zbog koje smo najprije zapeli bila je u tome što roba, da bi se predstavila kao razmjenska vrijednost, kao opredmećeni rad, mora prethodno da se otuđi kao upotrebna vrijednost, da se udomi, dok njeno otuđivanje kao upotrebne vrijednosti, obrnuto, pretpostavlja njeno postojanje kao razmjenske vrijednosti. Ali uzmimo da je ova teškoća riješena. Pretpostavimo da je roba zbacila svoju posebnu upotrebnu vrijednost i njenim otuđenjem ispunila materijalni uslov da bude društveno koristan rad umjesto poseban rad pojedinca za sebe samog. Tada roba mora u procesu razmjene postati razmjenska vrijednost, opšti ekvivalent, opredmećeno opšte radno vrijeme za ostale robe, i dobiti na taj način ne više ograničeno dejstvo posebne upotrebne vrijednosti, već sposobnost neposrednog izražavanja u svima upotrebnim vrijednostima kao svojim ekvivalentima. Ali svaka roba je *ona* roba koja se na taj način, utuđivanjem svoje posebne upotrebne vrijednosti, mora pojaviti kao direktna materijalizacija opšteg radnog vremena. A, s druge strane, u procesu razmjene sučeljavaju se samo posebne robe, radovi pojedinaca otjelovljeni u posebnim upotrebnim vrijednostima. Sâmo opšte radno vrijeme je apstrakcija koja kao takva za robe ne postoji.

Pogledamo li sve jednačine u kojima razmjenska vrijednost neke robe nalazi svoj realni izraz, na primjer:

1 aršin platna = 2 funte kave,
1 aršin platna = $1/2$ funte čaja,
1 aršin platna = 8 funti hljeba itd.,

to nam ove jednačine kažu samo da se opšte, društveno radno vrijeme iste veličine opredmećuje u 1 aršinu platna, 2 funte kave, $1/2$ funte čaja itd. Ali, u stvari, individualni radovi koji su predstavljeni u ovim posebnim upotrebnim vrijednostima postaju opšti i u tom obliku društveni rad samo tako što se stvarno međusobno razmjenjuju u odnosu vremenskog trajanja u njima sadržanog rada. Društveno radno vrijeme postoji u tim robama tako reći samo latentno i ispoljava se tek u procesu njihove razmjene. Ne polazi se od rada individuâ kao društvenog, već obrnuto — od posebnih radova privatnih individua, radova koji se tek u procesu razmjene pokazuju kao opšti društveni rad ukidanjem svog prvobitnog karaktera. Opštedruštveni rad, prema tome, nije gotova pretpostavka, već rezultat koji nastaje. I tako se javlja nova teš-

koća da robe moraju, s jedne strane, da uđu u proces razmjene kao opredmećeno opšte radno vrijeme, dok je, s druge strane, sâmo opredmećenje radnog vremena individuâ kao opšteg samo proizvod procesa razmjene.

Svaka roba otuđivanjem svoje upotrebne vrijednosti, dakle svoje prvobitne egzistencije, treba da dobije svoju odgovarajuću egzistenciju kao razmjenska vrijednost. Stoga roba mora u procesu razmjene da udvoji svoju egzistenciju. S druge strane, njena druga egzistencija u svojstvu razmjenske vrijednosti može da bude samo neka druga roba, jer se u procesu razmjene sučeljavaju samo robe. Kako da se neposredno predstavi neka posebna roba kao *opredmećeno opšte* radno vrijeme ili, što je isto, kako da se individualnom radnom vremenu koje je opredmećeno u nekoj posebnoj robi neposredno dade karakter opštosti? Realni izraz razmjenske vrijednosti neke robe, tj. svake robe kao opšteg ekvivalenta, predstavlja se u beskonačnom nizu jednačina, kao što su:

1 aršin platna = 2 funte kave,
1 aršin platna = $^1/_2$ funte čaja,
1 aršin platna = 8 funti hljeba,
1 aršin platna = 6 aršina cica,
1 aršin platna = itd.

Ovo je predstavljanje bilo teoretsko utoliko ukoliko je roba, kao određena količina opredmećenog opšteg radnog vremena, bila samo *mišljena*. Postojanje neke posebne robe kao opšteg ekvivalenta pretvara se od puke apstrakcije u *društveni rezultat* samog procesa razmjene prostim obrtanjem gornjeg niza jednačina. Na primjer:

2 funte kave = 1 aršin platna,
$^1/_2$ funte čaja = 1 aršin platna,
8 funti hljeba = 1 aršin platna,
6 aršina cica = 1 aršin platna.

Time što kava, čaj, hljeb, cic, ukratko sve robe, izražavaju u platnu radno vrijeme sadržano u sebi samima, razmjenska vrijednost platna razvija se, obrnuto, u svim ostalim robama kao svojim ekvivalentima, a u njemu samom opredmećeno radno vrijeme neposredno postaje opšte radno vrijeme koje se jednako predstavlja u raznim količinama svih ostalih roba. Platno postaje ovdje *opšti ekvivalent svestranom akcijom* koju na njega vrše sve druge robe. Kao razmjenska vrijednost, svaka roba je postala mjera vrijednosti svih drugih roba. Ovdje, obrnuto, uslijed toga što sve robe mjere svoju

razmjensku vrijednost u nekoj posebnoj robi, izdvojena roba postaje adekvatno postojanje razmjenske vrijednosti, njeno postojanje u svojstvu opšteg ekvivalenta. Nasuprot tome, beskonačni niz jednačina ili beskonačno mnoge jednačine u kojima se predstavljala razmjenska vrijednost svake robe sažimaju se u jednu jedinu jednačinu od samo dva člana. Jednačina: 2 funte kave = 1 aršin platna, sada je iscrpan izraz razmjenske vrijednosti kave, jer se 1 aršin platna u tom momentu pojavljuje neposredno kao ekvivalent određene količine svake druge robe. Dakle, u okviru procesa razmjene sada robe jedna za drugu postoje ili se jedna za drugu pojavljuju kao razmjenske vrijednosti u obliku platna. To što se sve robe kao razmjenske vrijednosti odnose jedna prema drugoj samo kao razne količine opredmećenog opšteg radnog vremena, manifestuje se sada tako što one kao razmjenske vrijednosti predstavljaju samo razne količine *istog* predmeta, naime platna. Stoga se opšte radno vrijeme, sa svoje strane, predstavlja kao posebna stvar, kao neka roba pored i izvan svih ostalih roba. Ali istovremeno jednačina u kojoj se jedna roba predstavlja za drugu robu kao razmjenska vrijednost, na primjer 2 funte kave = 1 aršin platna, jeste izjednačavanje koje tek ima da se ostvari. Samo svojim otuđenjem kao upotrebna vrijednost, koje zavisi od toga da li će se potvrditi kao predmet neke potrebe u procesu razmjene, roba se stvarno pretvara iz svog postojanja u svojstvu kave u svoje postojanje u svojstvu platna, prima tako oblik opšteg ekvivalenta i postaje stvarno razmjenska vrijednost za sve ostale robe. Obrnuto, time što se sve robe svojim otuđenjem kao upotrebne vrijednosti pretvaraju u platno, platno postaje pretvoreno postojanje svih ostalih roba, i samo kao rezultat ovog pretvaranja svih ostalih roba u njega neposredno *opredmećenje opšteg radnog vremena*, tj. proizvod svestranog otuđivanja, ukidanja individualnih radova. Ako robe na taj način, da bi se pojavile kao razmjenske vrijednosti jedna za drugu, udvajaju svoju egzistenciju, roba koja je izdvojena kao opšti ekvivalent udvaja svoju upotrebnu vrijednost. Osim svoje posebne upotrebne vrijednosti kao posebna roba, ona dobija i jednu opštu upotrebnu vrijednost. Ova njena upotrebna vrijednost je sama određenost oblika, tj. proističe iz specifične uloge koju ona vrši u procesu razmjene uslijed svestrane akcije koju druge robe vrše na nju. Upotrebna vrijednost svake robe kao predmeta posebne potrebe ima različitu vrijednost u različitim rukama, na primjer drugu vrijednost u rukama onoga ko je otuđuje nego u rukama onoga ko je stiče. Roba izdvojena kao opšti ekvivalent je sada predmet jedne opšte potrebe koja izrasta iz samog procesa razmjene i ima za svakoga

istu upotrebnu vrijednost, naime da bude nosilac razmjenske vrijednosti, opšte sredstvo razmjene. Tako je u toj jednoj robi riješena protivrječnost koju sadrži roba kao takva, naime da kao posebna upotrebna vrijednost bude istovremeno opšti ekvivalent i stoga upotrebna vrijednost za svakoga, dakle opšta upotrebna vrijednost. Prema tome, dok sve ostale robe sada najprije predstavljaju svoju razmjensku vrijednost u obliku zamišljene jednačine s isključivom robom, a koja jednačina ima tek da se realizuje, kod ove isključive robe pojavljuje se njena upotrebna vrijednost, mada je realna, u samom procesu kao puko formalno postojanje koje ima da se realizuje tek pretvaranjem u stvarne upotrebne vrijednosti. Roba se prvobitno predstavljala kao roba uopšte, kao opšte radno vrijeme opredmećeno u nekoj posebnoj upotrebnoj vrijednosti. U procesu razmjene sve se robe odnose prema izdvojenoj robi kao robi uopšte, prema *toj* robi, postojanju opšteg radnog vremena u posebnoj upotrebnoj vrijednosti. Kao *posebne* robe one stoga stoje u suprotnosti prema jednoj posebnoj robi kao *opštoj* robi. Prema tome, to da se imaoci robâ uzajamno odnose prema svojim radovima kao opštem društvenom radu predstavlja se tako da se oni odnose prema svojim robama kao prema razmjenskim vrijednostima, a uzajamni odnos roba kao razmjenskih vrijednosti u procesu razmjene predstavlja se kao njihov svestrani odnos prema jednoj posebnoj robi kao adekvatnom izrazu njihove razmjenske vrijednosti, što se opet, obrnuto, pojavljuje kao specifičan odnos te posebne robe prema svim ostalim robama i, zbog toga, kao određeni, tako reći prirodan društveni karakter neke stvari. Ta posebna roba koja tako predstavlja adekvatno postojanje razmjenske vrijednosti svih roba, ili razmjenska vrijednost robâ kao posebna, isključiva roba, jeste — *novac*. On je kristalizacija razmjenske vrijednosti robâ koju ove stvaraju u samom procesu razmjene. Prema tome, dok robe unutar procesa razmjene postaju jedna za drugu *upotrebne vrijednosti* tim što se lišavaju svake određenosti oblika i dolaze u međusobni odnos u svom neposrednom materijalnom vidu, one moraju, da bi se jedna za drugu pojavile kao *razmjenske vrijednosti*, primiti novu određenost oblika, poći u pravcu formiranja novca. Novac nije simbol, kao što ni postojanje neke upotrebne vrijednosti kao robe nije simbol. To što se neki društveni produkcioni odnos predstavlja kao predmet izvan individuâ, a određeni odnosi u koje one ulaze u produkcionom procesu svoga društvenog života predstavljaju kao specifična svojstva stvari, ovo izvrtanje, ova prozaično realna a ne uobražena mistifikacija karakteriše sve

društvene oblike rada koji stvara razmjensku vrijednost. U novcu se ona samo frapantnije pojavljuje nego u robi.

Potrebna fizička svojstva posebne robe u kojoj treba da se kristalizuje novčano biće svih roba, ukoliko ona proizlaze neposredno iz prirode razmjenske vrijednosti, jesu: proizvoljna djeljivost, homogenost dijelova i bezrazličnost svih primjeraka te robe. Kao materijalizacija opšteg radnog vremena ona mora da bude jednorodna i sposobna da predstavlja čisto kvantitativne razlike. Drugo potrebno svojstvo je trajnost njene upotrebne vrijednosti, jer mora da istraje unutar procesa razmjene. Plemeniti metali imaju ta svojstva u naročitom stepenu. Budući da novac nije proizvod razmišljanja ili dogovora, već se instinktivno formira u procesu razmjene, funkciju novca su naizmjenično obavljale veoma različite, više ili manje nepodesne robe. Potreba da se na izvjesnom stepenu razvitka procesa razmjene odredbe razmjenske i upotrebne vrijednosti polarno raspodijele na robe, tako da naprimjer jedna roba figurira kao sredstvo razmjene dok se druga otuđuje kao upotrebna vrijednost, dovodi do toga da svuda jedna ili čak više roba najopštije upotrebne vrijednosti najprije slučajno igraju ulogu novca. Ako te robe i nisu objekt neke neposredne potrebe, okolnost da one sačinjavaju materijalno najznačajniji sastavni dio bogatstva obezbjeđuje im opštiji karakter nego ostalim upotrebnim vrijednostima.

Neposredna trampa, prvobitni oblik procesa razmjene, predstavlja početak pretvaranja upotrebnih vrijednosti u robe, a ne robâ u novac. Razmjenska vrijednost ne dobija samostalan oblik, nego je još neposredno vezana za upotrebnu vrijednost. To se ispoljava dvojako. Sama proizvodnja u cijeloj svojoj strukturi usmjerena je na upotrebnu vrijednost, a ne na razmjensku vrijednost, i stoga upotrebne vrijednosti samo svojim suviškom iznad obima u kome se traže za potrošnju prestaju ovdje da budu upotrebne vrijednosti i postaju sredstva razmjene, roba. S druge strane, one postaju robe samo u granicama neposredne upotrebne vrijednosti, iako polarno raspodijeljene, tako da robe koje će njihovi imaoci razmijeniti moraju za obojicu biti upotrebne vrijednosti, ali svaka od njih upotrebna vrijednost za onoga koji je ne posjeduje. U stvari, proces razmjene robâ ne pojavljuje se najprije u krilu prvobitnih zajednica,[13] nego tamo gdje one

[13] Aristotel primjećuje isto za privatnu porodicu kao prvobitnu zajednicu. Ali prvobitni oblik porodice je rodovska porodica, iz čijeg se istorijskog raspadanja tek razvija privatna porodica. »Jer u prvobitnoj zajednici, to jest u porodici, očigledno nije postojala nikakva potreba za razmjenom.« (l. c.)

prestaju, na njihovim granicama, na onim rijetkim tačkama gdje one dolaze u kontakt s drugim zajednicama. Tu počinje trampa i odatle prodire prema unutrašnjosti zajednice, koju onda podriva. Otud posebne upotrebne vrijednosti koje u trampi između raznih zajednica postaju robe, kao što su robovi, stoka i metali, obrazuju najčešće prvi novac unutar samih zajednica. Vidjeli smo kako se razmjenska vrijednost neke robe u toliko većoj mjeri predstavlja kao razmjenska vrijednost ukoliko je duži niz njenih ekvivalenata ili ukoliko je *veća* sfera razmjene za tu robu. Postepeno proširivanje trampe, povećavanje broja razmjena i umnožavanje roba koje ulaze u trampu, razvija stoga robu kao razmjensku vrijednost, goni na obrazovanje novca i time podriva neposrednu trampu. Ekonomisti obično izvode novac iz spoljnih teškoća na koje nailazi raširena trampa, ali pri tom zaboravljaju da ove teškoće proističu iz razvoja razmjenske vrijednosti i, prema tome, iz društvenog rada kao opšteg rada. Na primjer: robe kao upotrebne vrijednosti nisu proizvoljno djeljive, što moraju da budu kao razmjenske vrijednosti. Ili roba A-a može da bude upotrebna vrijednost za B-a, dok roba B-a nije upotrebna vrijednost za A-a. Ili, imaocima roba mogu nedjeljive robe, koje međusobno žele da razmijene, da budu potrebne u nejednakim proporcijama vrijednosti. Drugim riječima, pod izgovorom da razmatraju prostu trampu, ekonomisti predočavaju sebi izvjesne strane protivrječnosti koju u sebi krije postojanje robe kao neposrednog jedinstva upotrebne i razmjenske vrijednosti. S druge strane, oni se onda drže konsekventno trampe kao adekvatnog oblika procesa razmjene roba koji je tobože skopčan samo s nekim tehničkim nezgodama, protiv kojih je novac lukavo smišljeno sredstvo. Polazeći od tog potpuno površnog gledišta, jedan duhoviti engleski ekonomist tvrdio je stoga ispravno da je novac samo materijalno oruđe, kao brod ili parna mašina, a ne izraz jednog društvenog produkcionog odnosa, pa sljedstveno ni ekonomska kategorija, i da se stoga novac samo zloupotrebom tretira u političkoj ekonomiji, koja u stvari, nema ničeg zajedničkog s tehnologijom.[14]

---

[14] »Novac je, u stvari, samo instrument za obavljanje kupovine i prodaje (ali šta vi, molim vas, razumijete pod kupovinom i prodajom?) i razmatranje o njemu nije dio političke ekonomije kao nauke baš kao što to nije ni razmatranje o brodovima ili parnim mašinama ili bilo kom drugom instrumentu koji se upotrebljava za olakšanje proizvodnje i raspodjele bogatstva.« (*Th. Hodgskin*, »Popular Political Economy etc.« London 1827, p. 178, 179.)

U svijetu roba je razvijena podjela rada pretpostavljena ili se, štaviše, neposredno predstavlja u raznolikosti upotrebnih vrijednosti koje se sučeljavaju kao posebne robe i u kojima se kriju isto toliko raznolike vrste rada. *Podjela rada*, kao totalitet svih posebnih vrsta produktivnih zanimanja, jeste opšti oblik cjelokupnog društvenog rada ako se ovaj posmatra s njegove materijalne strane, kao rad koji proizvodi upotrebne vrijednosti. Ali kao takva, podjela rada postoji, s gledišta robâ i unutar procesa razmjene, samo u svom rezultatu, u posebnosti samih roba.

Razmjena roba je onaj proces u kome je društvena izmjena materije, tj. razmjena posebnih proizvoda privatnih individua, u isti mah stvaranje određenih društvenih produkcionih odnosa u koje individue ulaze u toj izmjeni materije. Sve razvijeniji odnosi robâ kristalizuju se kao različite odredbe opšteg ekvivalenta, i na taj način je proces razmjene u isti mah i proces obrazovanja novca. Cjelokupnost tog procesa, koji se predstavlja kao tok raznih procesa, jeste *promet, cirkulacija*.

A. ISTORIJSKI OSVRT UZ ANALIZU ROBE

Razlaganje robe na rad u dvojakom obliku —upotrebne vrijednosti na realan rad ili cjelishodno proizvodnu djelatnost, a razmjenske vrijednosti na radno vrijeme ili jednak društveni rad — jeste kritički krajnji rezultat više od jednog i po stoljeća istraživanja klasične političke ekonomije, koja počinje u Engleskoj sa Viljemom Petijem, u Francuskoj sa Boagilberom[15], a završava u Engleskoj sa Rikardom i u Francuskoj sa Sismondijem.

Peti razlaže upotrebnu vrijednost na rad, ne obmanjujući se u pogledu prirodne uslovljenosti njegove stvaralačke snage. Stvarni rad on odmah shvata u njegovom društvenom opštem obliku, kao *podjelu rada*.[16] Ovo shvatanje izvora materijal-

[15] Komparativni rad na spisima i ličnostima Petija i Boagilbera, bez obzira na jaku svjetlost koju bi bacio na socijalnu oprečnost Engleske i Francuske pri kraju XVII i početkom XVIII vijeka, bio bi genetičko prikazivanje nacionalnog kontrasta između engleske i francuske političke ekonomije. Isti kontrast ponavlja se na završetku u Rikardu i Sismondiju.

[16] Peti je izložio podjelu rada i kao proizvodnu snagu, i to na nogo širem planu nego Ada Smit. Vidi: »An essay concerning the multiplication of mankind etc.«, 3 edition, 1686, p. 35—36. On tu pokazuje pr dnosti podjele rada za proizvodnju ne samo na fabrikaciji džepnog sata, kao što je docnije učinio Adam Smit na

nog bogatstva ne ostaje, kao, na primjer, kod njegovog savremenika Hobsa, više ili manje neplodno, već ga vodi ka *političkoj aritmetici*, tom prvom obliku u kome se politička ekonomija izdvaja kao samostalna nauka. Ali razmjensku vrijednost on uzima onako kako se ona *pojavljuje* u procesu raz-

fabrikaciji igle, već istovremeno razmatranjem jednog grada i cijele jedne zemlje iz perspektive velikih fabričkih postrojenja. U broju od 26. novembra 1711. »Spectator« se poziva na ovo »illustration of the admirable Sir William Petty« [objašnjenje divljenja vrijednog Sera Viljema Petija]. Mek-Keloh se, prema tome, vara kad misli da je »Spectator« zamijenio Petija sa jednim 40 godina mlađim piscem. Vidi: *Mac Culloch,* »The Litterature of Political Economy, a classified catalogue«, London 1845, str. 105. Peti se osjeća osnivačem jedne nove nauke. Njegov metod, veli on, »nije uobičajen metod«. Umjesto, kaže on, da se služi samo komparativnim i superlativnim riječima i spekulativnim argumentima, on je preduzeo da govori in terms of number, weight or measure [u brojevima, težinama ili mjerama], da se jedino služi argumentima izvedenim iz čulnog iskustva i da razmatra samo takve uzroke as have visible foundations in nature [koji imaju očiglednu podlogu u prirodi]. On prepušta drugima razmatranje uzroka koji zavise od mutable minds, opinions, appetites and passinos of particular men [promjenljivih gledanja, mišljenja, sklonosti i strasti pojedinih ljudi]. (»Political Arithmetic etc.« London 1699. Preface.) Njegova genijalna smjelost pokazuje se, na primjer, u prijedlogu da se svi stanovnici i pokretnosti iz Irske i planinske Škotske transportuju u ostali dio Velike Britanije. Time bi se uštedjelo radno vrijeme, povećala proizvodna snaga rada, a »kralj i njegovi podanici postali bi bogatiji i jači«. (»Political Arithmetic«, ch. 4). Ili u onoj glavi njegove »Političke aritmetike« u kojoj on, u vrijeme dok je Holandija još uvijek igrala vodeću ulogu kao trgovačka nacija, a Francuska, kako se činilo, postajala vladajuća trgovačka sila, dokazuje da je Engleska pozvana da osvoji svjetsko tržište. »That the king of England's subjects have stock competent and convenient to drive the trade of the whole commercial world.« [Da podanici engleskog kralja imaju prikladan i dovoljan kapital da obavljaju posao cijelog trgovačkog svijeta.] (l. c., ch. 10.) »That the impediments of Englands greatness are but contingent and removeable.« [Da su smetnje za veličinu Engleske samo slučajne i da se mogu otkloniti.] (p. 247, sequ.) Kroz sve njegove spise provijava originalan humor. Tako on, na primjer, pokazuje da je osvajanje svjetskog tržišta od strane Holandije, koja je tada bila uzorna zemlja za engleske ekonomiste, kao što je sada Engleska za kontinentalne ekonomiste, proizašlo potpuno prirodnim putem »without such angelical wits and judgments, as some attribute to the Hollanders« [bez onog nebeskog oštroumlja i razumnosti koje mnogi pripisuju Holanđanima] (l. c., p. 175, 176). On brani slobodu savjesti kao uslov trgovine, »jer će siromasi biti marljivi i smatrati rad i radinost dužnošću pred bogom samo dotle dok im se dozvoljava da

mjene roba, kao novac, a sam novac kao postojeću robu, kao zlato i srebro. Sputan predstavama monetarnog sistema, on posebnu vrstu realnog rada kojim se dobija zlato i srebro proglašava radom koji stvara razmjensku vrijednost. U stvari, on misli da buržoaski rad ne mora da proizvodi neposrednu upotrebnu vrijednost nego robu, upotrebnu vrijednost koja je u stanju da se otuđenjem u procesu razmjene predstavi kao zlato i srebro, tj. kao novac, tj. kao prometna vrijednost, tj. kao opredmećeni opšti rad. Međutim, njegov primjer dokazuje vrlo ubjedljivo da saznanje rada kao izvora materijalnog bogatstva nipošto ne isključuje neshvatanje onog određenog društvenog oblika u kome je rad izvor razmjenske vrijednosti.

Boagilber sa svoje strane, ako ne svjesno a ono faktično, razlaže razmjensku vrijednost robe na radno vrijeme time što »istinsku vrijednost (la juste valeur) određuje pravilnom proporcijom po kojoj se radno vrijeme individuâ raspodjeljuje na posebne industrijske grane, a slobodnu konkurenciju predstavlja kao društveni proces koji stvara tu pravilnu proporciju. Ali istovremeno s tim i suprotno Petiju, on se fanatično bori protiv novca koji svojim uskakanjem tobože narušava prirodnu ravnotežu ili harmoniju robne razmjene i, kao

---

misle da oni, raspolažući sa manje bogatstva, imaju oštroumlja i razumijevanja u božanskim stvarima, što smatraju specijalnom svojinom sirotinje«. Zato trgovina »nije vezana ni za koju određenu vjeru, već prije za inovjerni dio cjeline« (l. c., p. 183 do 186). On se izjašnjava za specijalne javne dažbine u korist lupeža, jer je za publiku bolje da za lupeže sama sebe oporezuje nego da dozvoli da je oni oporezuju (l. c., p. 199). Naprotiv, on odbacuje poreze koji prenose bogatstvo od radinog svijeta na one koji »ništa ne rade, već jedu, piju, pjevaju, sviraju, igraju i *bave se metafizikom*«. Petijeva djela su skoro bibliografske rijetkosti i postoje samo razbacana u starim rđavim izdanjima, što je tim više za čuđenje pošto je Viljem Peti ne samo otac engleske političke ekonomije već istovremeno predak Henrija Petija, inače markiza od Lendsdauna, nestora engleskih vigovaca. Međutim, porodica Lendsdaun jedva da bi mogla izdati cjelokupna Petijeva djela ne snabdjevši ih pritom njegovom biografijom, a ovdje važi ono što u najvećem broju slučajeva vrijedi za origines [porijeklo] velikih vigovskih porodica, the less said of them the better [ukoliko manje se o njima govori, utoliko bolje]. U mislima odvažni, ali do srži frivolni vojni hirurg, koji je bio isto tako sposoban da pod Kromvelovom egidom pljačka u Irskoj kao i da izmoljaka od Čarlsa II potrebnu baronsku titulu za tu pljačku, slika je pretka koja je jedva podesna da se javno izloži. Povrh toga, u većini djela koje je izdao za života, Peti nastoji da dokaže da cvjetanje Engleske pada u vrijeme Čarlsa II, što je jeretičko gledište za nasljedne eksploatatore »glorious revolution« [slavne revolucije].

neki fantastični Moloh, traži kao žrtvu sve prirodno bogatstvo. Mada je, s jedne strane, ova polemika protiv novca u vezi s izvjesnim istorijskim okolnostima, jer Boagilber napada[17] slijepu destruktivnu požudu za zlatom kojom su obuzeti dvor Luja XIV, njegovi finansijski zakupci i njegovo plemstvo, dok Peti u toj požudi za zlatom veliča moćan stimulus koji podstiče jedan narod na razvijanje industrije i na osvajanje svjetskog tržišta, ipak ovdje u isti mah izbija dublja principijelna suprotnost koja se ponavlja kao stalan kontrast između tipično engleske i tipično francuske[18] političke ekonomije. Boagilber u stvari gleda samo na materijalnu sadržinu bogatstva, upotrebnu vrijednost, uživanje,[19] i posmatra buržoaski oblik rada, proizvodnju upotrebnih vrijednosti kao roba i proces razmjene roba, kao prirodan društveni oblik u kome individualni rad postiže tu svrhu. Zbog toga on tamo gdje naiđe na specifični karakter buržoaskog bogatstva, na primjer u novcu, misli da postoji uskakanje uzurpatorskih stranih elemenata i žesti se protiv buržoaskog rada u jednom njegovom obliku, dok ga istovremeno utopistički veliča u drugom.[20] Boagilber nam je dokaz da se radno vrijeme može smatrati mjerom veličine vrijednosti roba iako se u razmjenskoj vrijednosti roba opredmećeni i vremenom mjereni rad brka sa neposrednom prirodnom djelatnošću individuâ.

Prvo svjesno, gotovo trivijalno jasno razlaganje razmjenske vrijednosti na radno vrijeme nalazimo kod jednog čovjeka iz Novog Svijeta, gdje su buržoaski produkcioni odnosi, importirani zajedno s njihovim nosiocima, naglo iždikali na

---

[17] U suprotnosti prema »crnoj finansijskoj vještini« tadašnjeg vremena, Boagilber kaže: »Finansijska vještina nije ništa drugo već produbljeno saznanje interesa poljoprivrede i trgovine.« (»Le détail de la France«, 1697. Izdanje Eugène Daire, »Economistes financiers du XVIII siècle«. Paris 1843, vol. I, p. 241.)

[18] Ne *romanske* političke ekonomije, jer se kod Italijana u obje škole — napuljskoj i milanskoj — ponavlja suprotnost između engleske i francuske političke ekonomije, dok su Španci ranijeg perioda ili čisti merkantilisti ili modifikovani merkantilisti kao Ustaris ili se kao Hoveljanos (vidi njegova »Obras«, Barcelona 1839—40) drže sa Adamom Smitom »zlatne sredine«.

[19] »Pravo bogatstvo... jeste potpuno uživanje ne samo potreba života nego i izobilja i svega onoga što može da pruži radost čulima.« *Boisguillebert*, »Dissertation sur la nature de la richesse etc.«, l. c., p. 403. Ali dok je Peti bio frivolan i beskarakteran pustolov, sklon pljački, Boagilber je istupao s isto toliko duha koliko i smjelosti za ugnjetene klase, iako je bio jedan od intendanata Luja XIV.

[20] Francuski socijalizam Prudonovog oblika pati od istog nacionalnog nasljednog zla.

zemljištu koje je nedostatak istorijske tradicije nadoknađivalo obiljem humusa. Taj čovjek je *Bendžamin Franklin*, koji je u svom mladenačkom djelu, napisanom 1719. a datom u štampu 1721. godine, formulisao osnovni zakon moderne političke ekonomije.[21] On izjavljuje da je potrebno tražiti drugu mjeru vrijednosti, van plemenitih metala. Ta mjera je, kaže, rad. »Radom se može mjeriti vrijednost srebra isto tako dobro kao i vrijednost svake druge stvari. Pretpostavimo, na primjer, da se jedan čovjek bavi proizvodnjom žita, dok drugi kopa i rafinira srebro. Krajem godine ili po isteku bilo kog drugog određenog vremenskog perioda cijela proizvedena količina žita i cijela proizvedena količina srebra su prirodne cijene jedna za drugu, i ako prva iznosi 20 bušela, a druga 20 unča, onda jedna unča srebra vrijedi koliko i rad koji je upotrijebljen za proizvodnju jednog bušela žita. Ali ako uslijed otkrića bližih, pristupačnijih i izdašnijih rudnika jedan čovjek može da proizvede 40 unča srebra jednako lako kao ranije 20, dok je za proizvodnju 20 bušela žita i dalje potreban isti rad kao i ranije, tada 2 unče srebra neće vrijediti više od istog rada upotrijebljenog za proizvodnju jednog bušela žita, a bušel koji je ranije vrijedio 1 unču, vrijediće sad, caeteris paribus [pod inače jednakim okolnostima], 2 unče. Prema tome, bogatstvo neke zemlje ima se cijeniti prema *količini rada* koju su njeni stanovnici u stanju da kupe.«[22] Kod Franklina se radno vrijeme odmah predstavlja ekonomistički jednostrano kao mjera vrijednosti. Pretvaranje stvarnih proizvoda u razmjenske vrijednosti razumije se samo po sebi i u pitanju je stoga samo iznalaženje mjere za veličinu njihove vrijednosti. »Pošto trgovina«, veli on, »nije ništa drugo do razmjena rada za rad, vrijednost svih stvari se najtačnije procjenjuje radom.«[23] Ako se riječ rad zamijeni ovdje riječju realni rad, odmah se otkriva brkanje rada u jednom obliku sa radom u drugom obliku. Pošto se trgovina sastoji u razmjeni, na primjer, obućarskog, rudarskog, prelačkog, slikarskog itd. rada, da li se vrijednost cipela najtačnije procjenjuje u slikarskom radu? Franklin je, obrnuto, smatrao da se vrijednost cipela, rude, pređe, slika itd. određuje apstraktnim radom koji je

---

[21] *Franklin, B.*, »The Works of etc.«, ed. by J. Sparks, vol. II, Boston 1836: »A modest Inquiry into the Nature and Necessity of a Paper Currency.«

[22] L. c., p. 265. »Thus the riches of a country are to be valued by the quantity of labour its inhabitants are able to purchase.«

[23] »Trade in general being nothing else but the exchange of labour for labour, the value of all things is, as I have said before, most justly measured by labour«, l. c., p. 267.

bez posebnog kvaliteta i prema tome mjerljiv prostim kvantitetom.[24] Ali pošto on rad sadržan u razmjenskoj vrijednosti ne razvija kao apstraktno opšti društveni rad koji proističe iz svestranog otuđivanja individualnih radova, on nužno ne shvata da je novac neposredni oblik postojanja tog otuđenog rada. Stoga za njega novac i rad koji stvara prometnu vrijednost ne stoje u unutrašnjoj vezi, već je novac, naprotiv, instrument[25] koji se u razmjenu unosi spolja radi tehničke udobnosti. Franklinova analiza razmjenske vrijednosti ostala je bez neposrednog uticaja na opšti tok nauke, jer je on obrađivao samo pojedina pitanja političke ekonomije u vezi s određenim praktičnim povodima.

Suprotnost između realnog korisnog rada i rada koji stvara razmjensku vrijednost uzbuđivala je Evropu u toku XVIII vijeka u obliku problema: koja je posebna vrsta realnog rada izvor buržoaskog bogatstva? Time se već pretpostavljalo da svaki rad koji se ostvaruje u upotrebnim vrijednostima ili koji daje proizvode ne stvara samim tim neposredno bogatstvo. Ipak za fiziokrate, kao i za njihove protivnike, goruće sporno pitanje nije toliko koji rad stvara *vrijednost*, već koji rad stvara *višak vrijednosti*. Oni, dakle, razmatraju problem u komplikovanom obliku prije nego što su ga riješili u njegovom elementarnom obliku, kao što istorijski tok svih nauka, tek poslije bezbrojnih lutanja amo i tamo, vodi do njihovih pravih polaznih tačaka. Za razliku od ostalih graditelja, nauka ne zida samo kule u vazduhu, već izvodi pojedine useljive spratove zgrade prije nego što joj položi kamen temeljac. Ne zadržavajući se ovdje duže na fiziokratima i prelazeći preko čitavog niza talijanskih ekonomista koji se više ili manje tačnim idejama dodiruju[26] pravilne analize robe, prelazimo odmah na prvog Britanca koji je obradio cjelokupan sistem buržoaske ekonomije, *Ser Džemsa Stjuarta*.[27] Kao što se

---

[24] L. c., »Remarks and Facts relative to the American Paper Money«, 1764.

[25] Vidi »Papers on American Politics«, »Remarks and Facts relative to the American Paper Money«, 1764 (l. c.)

[26] Vidi na primjer *Galiani*, »Della Moneta«, vol. III u »Scrittori classici italiani di economia politica« (izdanje Custodi). Parte Moderna, Milano 1803. »Napor (fatica) je — kaže on — jedino što stvari daje vrijednost«, str. 74. Označavanje rada kao fatica je karakteristično za južnjaka.

[27] *Stujartovo* djelo: »An Inquiry into the Principles of Political Economy, being an Essay on the Science of Domestic Policy in Free Nations« pojavilo se prvi put 1767. u dva toma kvart-formata u Londonu, 10 godina prije »Wealth of Nations« Adama Smita. Citiram po dablinskom izdanju od 1770.

apstraktne kategorije političke ekonomije kod njega pojavljuju još u procesu odvajanja od svoje materijalne sadržine, zbog čega su neodređene i kolebljive, tako je kod njega neodređena i kolebljiva i kategorija razmjenske vrijednosti. Na jednom mjestu on određuje *realnu vrijednost* radnim vremenom (what a workman can perform in a day) [što jedan radnik može da svrši u toku jednog dana], pored čega, međutim, konfuzno figuriraju nadnica i sirovine.[28] Na jednom drugom mjestu izbija još očiglednije borba s materijalnom sadržinom. Prirodni materijal sadržan u nekoj robi, na primjer srebro u nekoj srebrnoj kotarici, on naziva njenom *unutrašnjom vrijednošću* (intrinsic worth), dok u njoj sadržano radno vrijeme naziva njenom upotrebnom vrijednošću (useful value). »Prva je«, veli on, »nešto po sebi realno . . . dok se upotrebna vrijednost mora procjenjivati prema radu koji je stajala njena proizvodnja. Rad upotrijebljen na modifikovanje materije predstavlja neki dio vremena jednog čovjeka itd.«[29] Stjuart se razlikuje od svojih prethodnika i posljednika oštrim diferenciranjem između specifično društvenog rada koji se predstavlja u razmjenskoj vrijednosti i realnog rada koji stvara upotrebne vrijednosti. »Rad«, veli on, »koji svojim otuđivanjem (alienation) stvara opšti ekvivalent (universal equivalent) nazivam *industrijom*.« Rad kao indrustriju on razlikuje ne samo od realnog rada nego i od ostalih društvenih oblika rada. Za njega je on buržoaski oblik rada u suprotnosti prema njegovim antičkim i srednjovjekovnim oblicima. Njega naročito interesuje suprotnost između buržoaskog rada i feudalnog rada, koji je on posmatrao u fazi njegovog propadanja, kako u samoj Škotskoj tako i prilikom svojih putovanja širom kontinenta. Stjuart je, naravno, veoma dobro znao da proizvod i u preburžoaskim epohama dobija oblik robe, a roba oblik novca, ali on iscrpno dokazuje da roba kao elementarni osnovni oblik bogatstva i otuđivanje kao vladajući oblik prisvajanja pripadaju samo periodu buržoaske proizvodnje, da je, dakle, karakter rada koji stvara razmjensku vrijednost specifično buržoaski.[30]

[28] *Steuart*, l. c., t. I, str. 181—183.

[29] *Steuart*, l. c., t. I, p. 361/362: »represents a portion of a man's time.«

[30] Stoga on patrijarhalnu poljoprivredu, neposredno upravljenu na stvaranje upotrebnih vrijednosti za posjednika zemlje, proglašava »zloupotrebom«, i to ne u Sparti ili Rimu ili čak u Atini, već u industrijskim zemljama XVIII vijeka. Ova »abusive agriculture [zloupotrebljena poljoprivreda] nije »trade« [privredna dje-

Pošto su posebni oblici realnog rada, kao što su poljoprivreda, manufaktura, pomorstvo, trgovina itd., redom bili proglašavani istinskim izvorima bogatstva, *Adam Smit* je proglasio rad uopšte, i to rad u njegovom društvenom opštem obliku, *kao podjelu rada*, jedinim izvorom materijalnog bogatstva ili upotrebnih vrijednosti. Dok on ovdje potpuno previđa naturalni elemenat, ovaj ga progoni u sferi čisto društvenog bogatstva, razmjenske vrijednosti. Istina, Adam Smit određuje vrijednost robe u njoj sadržanim radnim vremenom, ali onda pomjera važenje ovakvog određivanja vrijednosti u preadamsko doba. Drugim riječima, ono što mu izgleda istinito s gledišta obične robe, postaje mu nejasno čim na njeno mjesto stupe viši i komplikovaniji oblici: kapital, najamni rad, zemljišna renta itd. On to izražava na taj način što kaže da se vrijednost roba mjerila u njima sadržanim radnim vremenom u paradise lost [izgubljenom raju] buržoaskog društva, gdje ljudi još nisu istupali jedan prema drugom kao kapitalisti, najamni radnici, zemljovlasnici, zakupci, zelenaši itd., već samo kao obični proizvođači i razmjenjivači robe. On stalno brka određivanje vrijednosti roba u njima sadržanim radnim vremenom s određivanjem njihovih vrijednosti vrijednošću rada, svuda se koleba pri detaljnim izlaganjima, a objektivno izjednačavanje koje društveni proces nasilno vrši između nejednakih radova pogrešno smatra subjektivnom ravnopravnošću individualnih radova.[31] Prelaz od realnog rada na rad koji stvara razmjensku vrijednost, tj. na buržoaski rad u njegovom osnovnom obliku, on pokušava da izvede pomoću *podjele rada*. Ma koliko tačno bilo da privatna razmjena pretpostavlja podjelu rada, isto je toliko netačno da podjela rada pretpostavlja privatnu razmjenu. Kod Peruanaca je, na primjer, rad bio u neobičnoj mjeri podijeljen,

---

latnost], već »samo sredstvo za život«. Kao što buržoaska poljoprivreda čisti zemlju od suvišnih usta, tako buržoaska manufaktura čisti fabriku od suvišnih ruku.

[31] Tako, na primjer, Adam Smit kaže: »Iste količine rada moraju u svim vremenima i na svim mjestima imati istu vrijednost za onoga ko radi. Pri normalnom stanju zdravlja, snage i životnog elana i sa prosječnim stepenom umješnosti kojom vlada, on mora žrtvovati uvijek isti dio svoje dokolice, slobode i svoje sreće. Prema tome, ma kolika bila količina robe koju on prima kao nagradu za svoj rad, cijena koju on plaća uvijek je ista. Po tu cijenu može se doduše, kupiti čas manja čas veća količina ovih roba, ali samo zato što se mijenja njihova vrijednost, a ne vrijednost rada koji ih kupuje. Sam rad, dakle, nikad ne mijenja svoju vrijednost. On je, dakle, realna cijena roba itd.«

mada se nije vršila nikakva privatna razmjena, nikakva razmjena proizvodâ kao robâ.

Suprotno Adamu Smitu, *David Rikardo* je određivanje vrijednosti robe radnim vremenom istjerao na čistac i pokazao da taj zakon vlada i buržoaskim produkcionim odnosima koji mu prividno u najvećoj mjeri protivrječe. Rikardova istraživanja ograničavaju se isključivo na *veličinu vrijednosti*, a u pogledu ove on u najmanju ruku sluti da ostvarenje toga zakona zavisi od određenih istorijskih pretpostavki. On, naime, kaže da određivanje veličine vrijednosti radnim vremenom važi samo za one robe »koje se industrijski mogu po volji umnožavati i u čijoj proizvodnji vlada neograničena konkurencija«.[32] Ovo, u stvari, znači samo da zakon vrijednosti za svoj puni razvoj pretpostavlja društvo s krupnom industrijskom proizvodnjom i slobodnom konkurencijom, tj. moderno buržoasko društvo. Uostalom, Rikardo posmatra buržoaski oblik rada kao vječni prirodni oblik društvenog rada. Njegov prvobitni ribar i prvobitni lovac već su imaoci robe i razmjenjuju ribu i divljač srazmjerno radnom vremenu opredmećenom u tim razmjenskim vrijednostima. Pritom on pada u anahronizam, pretpostavljajući da prvobitni ribari i prvobitni lovci kod procjene svojih oruđa za rad konsultuju anuitetne tablice koje su cirkulisale na londonskoj berzi 1817. godine. Izgleda da su »Paralelogrami g. Ovena« bili jedini društveni oblik koji je on poznavao pored buržoaskog. Mada skučen ovim buržoaskim horizontom, Rikardo analizira buržoasku ekonomiju, koja je u dubini sasvim drukčija nego što izgleda na površini, s tolikom teoretskom oštrinom, da je lord Brum mogao o njemu reći: »Mr. Ricardo seemed as if he had dropped from an other planet« [Izgledalo je da je mister Rikardo pao s neke druge planete]. U direktnoj polemici s Rikardom, *Sismondi* ističe ne samo specifično društveni karakter rada koji stvara razmjensku vrijednost[33] nego kao »karakteristiku našeg ekonomskog progresa« označava to što se veličina vrijednosti svodi na *potrebno* radno vrijeme, na »srazmjeru između potrebe cijelog društva i količine rada koja je dovoljna da se ta potreba zadovolji«.[34] Sismondi nije više sputan Boagilberovom predstavom da se rad koji stvara razmjensku vrijednost falsifikuje novcem, ali optužu-

---

[32] *Ricardo, David*, »On the Principles of Political Economy and Taxation«, 3 edition, London 1821, p. 3.

[33] *Sismondi*, »Etudes sur l'économie politique«, t. 2, p. 162, Br xelles 1837. »Trgovina je svela cijelu stvar na suprotnost između upotrebne i razmjenske vrijednosti« itd.

[34] *Sismondi*, l. c., p. 163—166 seq.

je krupni industrijski kapital, kao što Boagilber optužuje novac. Ako politička ekonomija u licu Rikarda bezobzirno povlači svoju krajnju konsekvencu i time završava, Sismondi dopunjuje taj završetak time što pretpostavlja njenu sumnju u samu sebe.

Pošto je Rikardo, kao dovršilac klasične političke ekonomije, najjasnije formulisao i izložio određivanje razmjenske vrijednosti radnim vremenom, prirodno je što se na njega koncentriše polemika koju su poveli ekonomisti. Ako se zanemari njena velikim dijelom naivna forma,[35] ta se polemika svodi na slijedeće tačke:

Prvo: sam rad ima razmjensku vrijednost i različiti radovi imaju različitu azmjensku vrijednost. Činiti razmjensku vrijednost mjerom razmjenske vrijednosti znači kretati se u začaranom krugu, jer je i samoj razmjenskoj vrijednosti koja mjeri potrebna mjera. Ovaj se prigovor svodi na problem: radno vrijeme kao imanentna mjera razmjenske vrijednosti je dato; treba na toj bazi izložiti platu za rad. Odgovor daje učenje o najamnom radu.

Drugo: ako je razmjenska vrijednost nekog proizvoda jednaka radnom vremenu koje je u njemu sadržano, razmjenska vrijednost jednog radnog dana jednaka je njegovom proizvodu. Ili, plata za rad mora biti jednaka proizvodu rada.[36] A baš je obrnuto slučaj. Ergo [dakle]. Ovaj se prigovor svodi na problem: kako proizvodnja na bazi isključivo radnim vremenom određene razmjenske vrijednosti dovodi do rezultata da je razmjenska vrijednost rada manja od razmjenske vri-

---

[35] Najnaivnija svakako u bilješkama Ž. B. Seja uz francuski prevod Rikarda od Konstansija i pedantski najpretencioznija u nedavno objavljenoj »Theory of Exchange«, London 1858, g. Makleoda.

[36] Ovaj prigovor, učinjen Rikardu od strane buržoaskih ekonomista, prihvaćen je docnije od strane socijalista. Pretpostavivši teoretsku tačnost formule, oni su optuživali praksu da se nalazi u suprotnosti sa teorijom i pozivali buržoasko društvo da u praksi povuče tobožnju konsekvencu iz svoga teoretskog principa. Na ovaj način su bar engleski socijalisti Rikardovu formulu razmjenske vrijednosti okrenuli protiv političke ekonomije. Gospodinu Prudonu je ostalo ne samo da proglasi osnovni princip starog društva za princip novog društva, nego da se istovremeno proglasi pronalazačem formule u koju je Rikardo sažeo cjelokupan rezultat engleske klasične političke ekonomije. Dokazano je da je čak i utopističko izlaganje Rikardove formule već bilo iščezlo u Engleskoj kada ju je g. Prudon »otkrio« s one strane Kanala. Uporedi moj spis: »Misère de la Philosophie etc.«, Paris 1847, paragraf o la valeur constituée [konstituisanoj vrijednosti].

jednosti njegovog proizvoda? Ovaj problem ćemo riješiti kad budemo razmatrali kapital.

Treće: tržišna cijena roba pada ispod ili raste iznad njihove razmjenske vrijednosti prema tome kako se mijenja odnos između ponude i tražnje. Razmjenska vrijednost roba je *stoga* određena odnosom između ponude i tražnje, a ne radnim vremenom sadržanim u robama. U ovome neobičnom zaključku u stvari se samo načinje pitanje kako se na bazi razmjenske vrijednosti razvija od nje različita tržišna cijena ili, tačnije, kako se zakon razmjenske vrijednosti ostvaruje samo u svojoj sopstvenoj suprotnosti. Ovaj problem se rješava u učenju o konkurenciji.

Četvrto: posljednja i na izgled najfrapantnija protivrječnost, ukoliko se ne iznosi, kao obično, u obliku kurioznih primjera: ako razmjenska vrijednost nije drugo nego radno vrijeme sadržano u nekoj robi, kako mogu onda robe koje ne sadrže nikakav rad imati razmjensku vrijednost ili, drugim riječima, odakle razmjenska vrijednost pukih prirodnih sila? Ovaj se problem rješava u učenju o zemljišnoj renti.

Glava druga

NOVAC ILI PROSTI PROMET

U parlamentarnoj debati o bankovnim zakonima Sera Roberta Pila od 1844. i 1845. godine, Gledston je primijetio da čak ni ljubav nije zaludila tolike ljude kao mozganje o suštini novca. Govorio je Britancima o Britancima. Nasuprot tome, Holanđani koji su, i pored Petijeve sumnje, odvajkada raspolagali »nebeskim oštroumljem« u novčanim spekulacijama, nisu nikad traćili to oštroumlje na spekulacije o novcu.

Glavna teškoća u analizi novca savladana je čim se shvati njegovo porijeklo iz same robe. Uz tu pretpostavku radi se samo još o tome da se jasno shvate njegove specifične određenosti oblika, a to je donekle otežano time što se svi buržoaski odnosi pojavljuju pozlaćeni ili posrebreni, kao novčani odnosi, i što stoga izgleda da novčani oblik posjeduje neizmjerno raznoliku sadržinu koja je njemu samome tuđa.

U daljem istraživanju treba imati u vidu da je riječ samo o onim oblicima novca koji neposredno izrastaju iz razmjene robâ, a ne o onim koji pripadaju jednom višem stupnju procesa proizvodnje, kao što je, na primjer, kreditni novac. Uprošćenja radi, pod novčanom robom svuda se podrazumijeva zlato.

1. *Mjera vrijednosti*

Prvi proces prometa, cirkulacije, tako reći je teoretski, pripremni proces za stvarni promet. Robe koje postoje kao upotrebna vrijednost stvaraju sebi najprije oblik u kome se one jedna za drugu misleno *pojavljuju* kao razmjenske vrijednosti, kao određene količine opredmećenog *opšteg* radnog vremena. Prvi nužni čin ovog procesa sastoji se, kao što smo vidjeli, u tome što robe izdvajaju jednu specifičnu robu, re-

čimo *zlato*, kao neposrednu materijalizaciju opšteg radnog vremena ili opšti ekvivalent. Vratimo se začas obliku u kome robe pretvaraju zlato u novac.

1 tona gvožđa = 2 unče zlata,
1 kvarter pšenice = 1 unča zlata,
1 centa moka kave = $^1/_4$ unče zlata,
1 centa potaše = $^1/_2$ unče zlata,
1 tona brazilskog drveta = $1^1/_2$ unča zlata,
Y robe = X unča zlata.

U ovom nizu jednačina pojedinačne robe: gvožđe, pšenica, kava, potaša itd. pojavljuju se jedna za drugu kao materijalizacija jednorodnog rada, naime u zlatu materijalizovanog rada, u kome su potpuno izbrisane sve osobenosti realnih radova predstavljenih u njihovim raznim upotrebnim vrijednostima. Kao vrijednost one su identične, materijalizacija *istoga* rada ili *ista* materijalizacija rada, zlato. Kao jednorodna materijalizacija istog rada one pokazuju samo *jednu* razliku, kvantitativnu, odnosno pojavljuju se kao različite veličine vrijednosti, jer je u njihovim upotrebnim vrijednostima sadržano *nejednako* radno vrijeme. Kao takve pojedinačne robe one se istovremeno odnose jedna prema drugoj kao opredmećenje opšteg radnog vremena time što se prema samom opštem radnom vremenu odnose kao prema jednoj izdvojenoj robi, zlatu. Taj isti odnos — a on ima karakter procesa — kroz koji se one, jedna za drugu, predstavljaju kao razmjenske vrijednosti predstavlja radno vrijeme sadržano u zlatu kao opšte radno vrijeme, čija se data količina izražava u raznim količinama gvožđa, pšenice, kave itd., ukratko u upotrebnim vrijednostima svih roba, ili se neposredno razvija u beskonačnom nizu robnih ekvivalenata. Time što robe svestrano izražavaju svoje razmjenske vrijednosti u zlatu, zlato neposredno izražava svoju razmjensku vrijednost u svima robama. Time što robe same sebi jedna za drugu daju oblik razmjenske vrijednosti, one daju zlatu oblik opšteg ekvivalenta ili novca.

Budući da *sve* robe mjere svoje razmjenske vrijednosti u zlatu u onom odnosu u kome određena količina zlata i određena količina robe sadrže jednaku količinu radnog vremena, zlato postaje *mjera vrijednosti*, i u prvi mah samo uslijed ove odredbe, kao mjera vrijednosti kojom se njegova sopstvena vrijednost neposredno mjeri u cjelokupnom krugu robnih ekvivalenata, ono postaje opšti ekvivalent ili novac. S druge strane, sada se razmjenska vrijednost svih roba izražava u zlatu. U ovom izrazu treba razlikovati jedan kvalitativni i je-

đan kvantitativni momenat. Razmjenska vrijednost robe postoji kao materijalizacija istog jednoobraznog radnog vremena; veličina vrijednosti robe predstavljena je iscrpno, jer u odnosu u kome su robe izjednačene sa zlatom, one su izjednačene i jedna s drugom. U njihovom zlatnom ekvivalentu pojavljuje se, s jedne strane, *opšti* karakter u njima sadržanog radnog vremena, s druge strane, kvantitet tog radnog vremena. Razmjenska vrijednost roba izražena ovako kao opšta ekvivalentnost a istovremeno i kao stepen ove ekvivalentnosti u nekoj specifičnoj robi ili u jednoj jedinoj jednačini robâ sa jednom specifičnom robom — jeste *cijena*. Cijena je pretvoreni oblik u kome se razmjenska vrijednost robâ *pojavljuje* u okviru procesa prometa.

Prema tome, kroz isti proces kroz koji predstavljaju svoje vrijednosti kao cijene u zlatu, robe predstavljaju zlato kao mjeru vrijednosti i stoga kao novac. Kad bi one svestrano mjerile svoje vrijednosti u srebru ili pšenici ili bakru i, prema tome, predstavljale ih kao cijene u srebru, pšenici ili bakru, mjera vrijednosti, a time i opšti ekvivalent, bili bi srebro, pšenica, bakar. Da bi se u prometu pojavile kao cijene, robe moraju prethoditi prometu kao razmjenske vrijednosti. Zlato postaje mjera vrijednosti samo zato što sve robe u njemu procjenjuju svoju razmjensku vrijednost. Svestranost ovog odnosa-procesa, iz koga baš i proizlazi karakter zlata kao mjere, pretpostavlja, međutim, da se svaka pojedina roba mjeri u zlatu prema radnom vremenu koje je u oboma sadržano, da je, dakle, stvarna mjera između robe i zlata sâm rad, ili da se roba i zlato neposrednom trampom međusobno izjednačuju kao razmjenske vrijednosti. Na koji način se praktično vrši ovo izjednačenje, ne može se ispitati u sferi prostog prometa. Ipak, jasno je i nesumnjivo da se u zemljama koje proizvode zlato i srebro određeno radno vrijeme neposredno utjelovljuje u određenoj količini zlata i srebra, dok se u zemljama koje ne proizvode zlato i srebro postiže isti rezultat posrednim putem, neposrednom ili posrednom razmjenom domaćih robâ, tj. određenog dijela nacionalnog prosječnog rada za određeni kvantum u zlatu i srebru materijalizovanog radnog vremena onih zemalja koje posjeduju rudnike. Da bi moglo služiti kao mjera vrijednosti, zlato mora biti potencijalno *promjenljiva* vrijednost, jer samo kao materijalizacija radnog vremena ono može da postane ekvivalent ostalih roba, a isto radno vrijeme se sa promjenom proizvodnih snaga realnog rada ostvaruje u nejednakom volumenu istih upotrebnih vrijednosti. Kao i kod predstavljanja razmjenske vrijednosti svake robe u upotrebnoj vrijednosti neke druge robe, pri

procjeni svih roba u zlatu pretpostavlja se samo da zlato u datom momentu predstavlja datu količinu radnog vremena. U pogledu promjene njegove vrijednosti važi ranije izloženi zakon razmjenskih vrijednosti. Ostane li razmjenska vrijednost robâ nepromijenjena, opšti porast njihovih cijena u zlatu moguć je samo ako razmjenska vrijednost zlata pada. Ostane li razmjenska vrijednost zlata nepromijenjena, opšti porast cijena u zlatu moguć je samo ako razmjenske vrijednosti svih robâ rastu. Obrnuto važi u slučaju opšteg pada robnih cijena. Padne li ili skoči vrijednost jedne unče zlata uslijed neke promjene radnog vremena potrebnog za njenu proizvodnju, tada ona pada ili skače *ravnomjerno* za sve ostale robe, što znači da, kao i ranije, predstavlja prema svima radno vrijeme *date* veličine. Iste razmjenske vrijednosti sada se procjenjuju u većim ili manjim količinama zlata nego ranije, ali se procjenjuju u srazmjeri prema veličinama svoje vrijednosti, zadržavaju, dakle, međusobno isti odnos vrijednosti. Odnos od 2 : 4 : 8 ostaje isti kao 1 : 2 : 4 ili 4 : 8 : 16. Promijenjena količina zlata u kojoj se razmjenske vrijednosti procjenjuju kad se mijenja vrijednost zlata ne sprječava funkcionisanje zlata kao mjere vrijednosti, kao što ni 15 puta manja vrijednost srebra prema zlatu ne sprječava srebro da potisne zlato iz te funkcije. Zato što je radno vrijeme mjera između zlata i robe, i što zlato postaje mjera vrijednosti samo ukoliko se sve robe u njemu mjere, čisti je privid razmjenskog procesa da novac čini robe samjerljivim.[37] Naprotiv, samo

[37] *Aristotel*, doduše, uviđa da razmjenska vrijednost roba prethodi robnim cijenama: »jasno je da je... postojala razmjena prije nego što je postojao novac; jer nema nikakve razlike da li pet jastuka vrijede kao jedna kuća ili kao onoliko novca koliko vrijedi pet jastuka.« S druge strane, pošto robe jedna za drugu imaju oblik razmjenske vrijednosti tek u cijeni, one po njemu postaju samjerljive putem novca. »Sve mora imati cijenu; jer tako će uvijek postojati razmjena, a sljedstveno tome i društvo. Novac u stvari čini, slično mjeri, stvari samjerljivim σύμμετρα da bi ih potom jednu s drugom izjednačavao. Jer nema društva bez razmjene, a razmjene ne može biti bez jednakosti i jednakosti bez samjerljivosti.« Njemu je potpuno jasno da su ove razne stvari koje se mjere u novcu potpuno samjerljive veličine. On traži jedinstvo robâ kao razmjenskih vrijednosti, koje on kao antički Grk nije mogao naći. U neprilici on se pomaže tim što samo po sebi nesamjerljivo čini samjerljivim pomoću novca, ukoliko je to za praktičnu potrebu neophodno. »U stvari je, doduše, nemoguće da tako raznovrsne stvari budu samjerljive, ali za praktičnu potrebu to je sasvim moguće.« (*Aristoteles*, »Ethica Nicomachea«, L. 5, C. 8, edit, Bekkeri, Oxonii 1837.)

samjerljivost robâ kao opredmećenog radnog vremena čini zlato novcem.

Realni oblik u kome robe ulaze u proces razmjene je oblik njihovih upotrebnih vrijednosti. Stvarni opšti ekvivalent treba tek da postanu svojim otuđivanjem. Određivanje njihovih cijena samo je njihovo misleno pretvaranje u opšti ekvivalent, izjednačavanje sa zlatom koje ima tek da se ostvari. Ali pošto su se robe u svojim cijenama pretvorile sàmo misleno u zlato ili u sàmo zamišljeno zlato, pošto se njihovo novčano biće još nije stvarno odvojilo od njihovog realnog bića, zlato se pretvorilo samo u misleni novac, samo je mjera vrijednosti, a određene količine zlata funkcionišu u stvari samo kao imena za određene količine radnog vremena. Od određenog načina na koji robe jedna za drugu predstavljaju svoju sopstvenu razmjensku vrijednost zavisi u svakom pojedinom slučaju određenost oblika u kome se zlato kristalizuje kao novac.

Robe se sada suočeljavaju kao dvostruke egzistencije, stvarno kao upotrebne vrijednosti, misleno kao razmjenske vrijednosti. Dvojaki oblik rada koji je u njima sadržan one sad jedna za drugu predstavljaju na taj način što poseban realni rad kao njihova upotrebna vrijednost postoji stvarno, dok opšte apstraktno radno vrijeme dobija u njihovoj cijeni zamišljeno postojanje u kome su one jednorodna i samo kvantitativno različita materijalizacija iste supstancije vrijednosti.

Razlika između razmjenske vrijednosti i cijene pojavljuje se, s jedne strane, samo kao nominalna, ili, kao što kaže Adam Smit, rad je realna, a novac nominalna cijena robâ. Umjesto da se 1 kvarter pšenice procjenjuje sa 30 radnih dana, procjenjuje se sad 1 unčom zlata, ako je 1 unča zlata proizvod 30 radnih dana. S druge strane, ta razlika nipošto nije samo nominalna razlika, jer u njoj su koncentrisane sve nepogode koje prijete robi u stvarnom procesu prometa. 30 radnih dana sadržano je u kvarteru pšenice i ovaj se stoga ne mora tek da predstavlja u radnom vremenu. Ali zlato je roba različita od pšenice, i samo u prometu se može pokazati da li kvarter pšenice stvarno postaje unča zlata, kao što je anticipirano u njegovoj cijeni. To zavisi od toga da li će se on pokazati kao upotrebna vrijednost ili neće, da li će se u njemu sadržana količina radnog vremena pokazati kao količina radnog vremena koju društvo nužno iziskuje za proizvodnju jednog kvartera pšenice ili neće. Roba kao takva *jeste* razmjenska vrijednost, ona *ima* cijenu. Iz ove razlike između razmjenske vrijednosti i cijene vidi se da se poseban individualni rad sadržan u robi mora tek procesom otuđiva-

nja da predstavi kao svoja suprotnost, bezličan, apstraktno opšti i samo u tom obliku društveni rad, tj. novac. Stvar je slučaja da li je on sposoban za takvo predstavljanje ili nije. Mada, stoga, razmjenska vrijednost robe sämo misleno dobija u cijeni egzistenciju različitu od robe pa dvojako postojanje u robi sadržanog rada egzistira samo kao različit način izražavanja, i mada, stoga, s druge strane, materijalizacija opšteg radnog vremena, zlato, istupa prema stvarnoj robi samo kao zamišljena mjera vrijednosti, u postojanju razmjenske vrijednosti kao cijene, ili zlata kao mjere vrijednosti, latentno je sadržana nužnost otuđivanja robe za zvečeće zlato i mogućnost njenog neotuđivanja, ukratko cijela protivrječnost koja proizlazi odatle što je proizvod roba ili što se poseban rad privatne individue, da bi imao društveno dejstvo, mora predstaviti kao svoja neposredna suprotnost, kao apstraktno opšti rad. Utopisti, koji žele da zadrže robu ali ne i novac, da zadrže proizvodnju zasnovanu na privatnoj razmjeni bez potrebnih uslova za takvu proizvodnju, konsekventni su, dakle, kad novac ne uništavaju tek u njegovom opipljivom obliku, nego još u vazdušastom i šimeričnom obliku mjere vrijednosti. U nevidljivoj mjeri vrijednosti vreba u zasjedi zvečeći novac.

Ako se pretpostavi proces uslijed koga je zlato postalo mjera vrijednosti, a razmjenska vrijednost — cijena, sve su robe u svojim cijenama samo još zamišljene količine zlata raznih veličina. Kao takve različite količine iste stvari, zlata, one liče jedna na drugu, međusobno se upoređuju i mjere; na taj način tehnički se razvija potreba da se dovedu u odnos prema određenoj količini zlata kao *jedinici mjere*, jedinici mjere koja se razvija dalje u mjerilo uslijed toga što se dijeli na alikvotne dijelove, a ovi opet, sa svoje strane, na alikvotne dijelove.[38] Ali količine zlata kao takve mjere se po težini. Mjerilo se, dakle, nalazi već gotovo u opštim mjerama za težinu metala, koje stoga u svakom metalnom prometu prvobitno i služe kao mjerilo cijena. Time što se robe jedna prema drugoj više ne odnose kao razmjenske vrijednosti koje bi se mjerile radnim vremenom, već kao istoimene veličine koje treba

[38] Neobična okolnost da unča zlata u Engleskoj, kao jedinica mjere novca, nije podijeljena na alikvotne dijelove, objašnjava se na slijedeći način: »Naš monetarni sistem bio je prvobitno podešen samo za upotrebu srebra — otud se unča srebra uvijek može podijeliti na odgovarajući broj moneta; ali pošto je zlato tek u jednom docnijem periodu uvedeno u monetarni sistem koji je bio podešen samo za srebro, unča zlata ne može se iskovati u odgovarajući broj moneta.« (*Maclaren*, »History of the Currency«, p. 16, London 1858).

mjeriti u zlatu, zlato se pretvara od *mjere vrijednosti* u *mjerilo cijena*. Međusobno poređenje robnih cijena kao raznih količina zlata kristalizuje se tako u figuracijama koje se upisuju u zamišljenu količinu zlata i tu količinu predstavljaju kao mjerilo alikvotnih dijelova. Zlato kao mjera vrijednosti i kao mjerilo cijena ima potpuno različitu određenost oblika, i njihovo brkanje je izazvalo najluđe teorije. Mjera vrijednosti je zlato kao opredmećeno radno vrijeme, a mjerilo cijena kao određena težina metala. Mjerom vrijednosti zlato postaje time što se kao razmjenska vrijednost dovodi u odnos prema robama kao razmjenskim vrijednostima, dok u mjerilu cijena određena količina zlata služi kao jedinica za ostale količine zlata. Mjera vrijednosti je zlato stoga što je njegova vrijednost promjenljiva, a mjerilo cijena stoga što se fiksira kao nepromjenljiva jedinica težine. Ovdje, kao i kod svih određivanja mjere istoimenih veličina, postojanost i određenost odnosâ mjere postaju odlučni. Potreba, da se neka količina zlata utvrdi kao jedinica mjere, a alikvotni dijelovi kao podjela te jedinice, izazvala je predstavu kao da se određena količina zlata, koje ima, prirodno, promjenljivu vrijednost, stavlja u fiksni odnos vrijednosti prema razmjenskim vrijednostima robâ, pri čemu se previdjelo samo to da su se razmjenske vrijednosti robâ pretvorile u cijene, u količine zlata, prije nego što se zlato razvija kao mjerilo cijena. Ma kako se mijenjala vrijednost zlata, razne količine zlata predstavljaju jedna prema drugoj uvijek isti odnos vrijednosti. Kad bi vrijednost zlata pala za 1.000 odsto, 12 unča zlata bi kao i ranije imale 12 puta veću vrijednost od jedne unče zlata, a kod cijena je u pitanju samo odnos raznih količina zlata jedne prema drugoj. Pošto, s druge strane, jedna unča zlata nipošto ne mijenja svoju težinu s padanjem ili skakanjem svoje vrijednosti, ne mijenja se ni težina njenih alikvotnih dijelova, i na taj način zlato, kao fiksno mjerilo cijena, vrši uvijek službu ma kako se mijenjala njegova vrijednost.[39]

[39] »Novac može stalno da mijenja vrijednost a da ipak bude isto tako mjera vrijednosti kao i kad bi bio potpuno nepromjenljiv. Uzmimo, na primjer, da mu se vrijednost smanjila. Prije smanjenja bi se za jednu gvineju kupila tri bušela pšenice ili rad od 6 dana; docnije bi se za nju mogla kupiti samo dva bušela pšenice ili rad od 4 dana. U oba slučaja, ako je dat odnos pšenice i rada prema novcu, može se izvesti njihov međusobni odnos; drugim riječima, mi možemo utvrditi da bušel pšenice vrijedi 2 radna dana. To je sve što mjerenje vrijednosti uključuje, i ono se poslije smanjenja vrijednosti obavlja isto tako nesmetano kao i ranije. Odlika jedne stvari kao mjere vrijednosti potpuno je nezavisna od promjenljivosti njene sopstvene vrijednosti.« (*Bailey*, »Money and its Vicissitudes«, p. 11, London 1837.)

Jedan istorijski proces, koji ćemo docnije objasniti iz prirode metalnog prometa, doveo je do toga da je isto težinsko ime zadržano za jednu stalno promjenljivu i sve manju težinu plemenitih metala u njihovoj funkciji mjerila cijena. Tako engleska funta označava manje od jedne trećine svoje prvobitne težine, škotska funta prije ujedinjenja Škotske sa Engleskom samo još 1/36, francuska livra 1/74, španski maravedi manje od 1/1000, a portugalski real još mnogo manji dio. Tako su se novčana imena metalnih težina istorijski odvojila od njihovih opštih imena za težine.[40] A pošto je određivanje jedinice mjere, njenih alikvotnih dijelova i njihovih imena, s jedne strane, potpuno konvencionalno, dok, s druge strane, treba u okviru prometa da ima karakter opštosti i nužnosti, ono je moralo da postane *zakonsko* određivanje. Ova čisto formalna operacija pripala je, dakle, vladama.[41] Određeni me-

---

[40] »Monete, čija su imena danas samo još mislena, u stvari su kod svih naroda najstarije i sve su bile izvjesno vrijeme realne« (ovo posljednje je u ovakvom opsegu netačno), »i baš zato što su bile realne, u njima se računalo.« (*Galiani*, »Della Moneta«, 1. c., p. 153.)

[41] Romantični A. Miler kaže: »Po našim shvatanjima, svaki nezavisni suveren ima pravo da imenuje metalni novac, da mu odredi društvenu nominalnu vrijednost, rang, položaj i titulu« (*A. H. Müller*, »Die Elemente der Staatskunst«, Berlin 1809, Band II, S. 276). Što se tiče titule, g. dvorski savjetnik ima pravo: on samo zaboravlja *sadržinu*. Koliko su njegova »shvatanja« bila konfuzna, pokazuje, na primjer, slijedeće mjesto: »Svaki čovjek uviđa od kolike je važnosti tačno određivanje monetne cijene, naročito u zemlji kao što je Engleska, gdje vlada sa *velikodušnom liberalnošću* kuje besplatno (izgleda da g. Miler vjeruje da troškove kovanja pokriva vladin personal iz sopstvenog privatnog džepa), gdje ona ne uzima nikakvu taksu itd., i, prema tome, ako bi ova znatno povisila monetnu cijenu zlata u poređenju sa tržišnom cijenom, ako bi ona, umjesto da plaća kao sada 3. f. st. 17 šilinga 10 1/2 pensa, utvrdila za jednu unču zlata monetnu cijenu od 3 f. st. 19 šilinga, sav bi novac strujao prema kovnici; srebro koje bi se u njoj primilo zamijenilo bi se na tržištu za zlato jer je tu jeftinije, i onda ponovo donosilo u kovnicu, a kovanje novca bi dospjelo u nered« (p. 280, 281, 1. c.). Da bi sačuvao red u engleskoj kovnici, Miler dovodi sebe u »nered«. Dok su šiling i pens samo imena, u srebrnim i bakarnim markama predstavljena imena određenih dijelova unče zlata, on uobražava sebi da se unča zlata procjenjuje u zlatu, srebru i bakru, i tako usrećuje Engleze trostrukom *standard of value* [trostrukom valutom]. Doduše, srebro je kao novčana mjera uz zlato formalno odstranjeno tek godine 1816. zakonom iz 56. godine vladanja Đorđa III, c. 68. Zakonski ono je, u stvari, bilo već odstranjeno 1734. godine zakonom iz 14. godine vladanja Đorđa II, c. 42, a u praksi još mnogo ra-

tal koji je služio kao novčani materijal bio je društveno dat. U različitim zemljama je zakonsko mjerilo cijena, razumije se, različito. U Engleskoj se, na primjer, unča kao jedinica težine metala dijeli na penivejte, grejne i trojkarate, a unča zlata kao jedinica mjere novca na $3^7/_8$ sovrina, sovrin na 20 šilinga, šiling na 12 pensa, tako da je 100 funti 22-karatnog zlata (1.200 unča) jednako 4.672 sovrina i 10 šilinga. Međutim, na svjetskom tržištu, gdje iščezavaju državne granice, iščezavaju i ovi nacionalni karakteri novčanih mjera i ustupaju mjesto opštim mjerama težine metalâ.

Prema tome, cijena neke robe, ili količina zlata u koju je mišleno pretvorena, izražava se sada u novčanim imenima novčanog mjerila. Dakle, umjesto da se kaže da je kvarter pšenice jednak unči zlata, u Engleskoj bi se reklo da je jednak 3 funte sterlinga, 17 šilinga i $10^1/_2$ pensa. Na taj način sve se cijene izražavaju jednakim imenima. Specifični oblik koji robe daju svojoj razmjenskoj vrijednosti pretvoren je u *novčana imena* — u kojima one jedna drugoj kažu šta vrijede. Novac, sa svoje strane, postaje *računski novac*.[42]

Pretvaranje robe u računski novac u glavi, na papiru, u govoru, vrši se uvijek čim se bilo koja vrsta bogatstva fiksira s gledišta razmjenske vrijednosti.[43] Za ovo pretvaranje potreban je materijal zlata, ali samo zamišljen. Za procjenu 1.000 bala pamuka u određenom broju unča zlata i zatim za izražavanje samog tog broja unča u računskim imenima unče, u funtama, šilinzima, pensima, nije potreban ni jedan atom stvarnog zlata. Tako prije Bankovnog zakona Sera Roberta Pila od 1845. godine u Škotskoj nije bila u prometu ni jedna jedina unča zlata, mada je unča zlata, i to izražena kao englesko računsko mjerilo u 3 funte sterlinga, 17 šilinga i $10^1/_2$ pensa, služila kao zakonska mjera cijena. Tako srebro služi kao mjera cijena u robnoj razmjeni između Sibira i Kine, mada je ta trgovina u stvari prosta trampa. Za novac kao ra-

nije. Postojale su dvije okolnosti koje su *A. Milera* specijalno osposobljavale za takozvano *više* shvatanje političke ekonomije. S jedne strane, njegovo široko nepoznavanje ekonomskih činjenica, a, s druge strane, njegov čisto diletantski zanesenjački odnos prema filozofiji.

[42] »Kad je neko upitao Anaharsisa čemu služi novac Helenima«, on je odgovorio »*za računanje*«. (*Athenaeus*, Deipnosophistai, L. IV, 49, v. 2. ed. Schweighäuser 1802.)

[43] *G. Garnieru*, jednom od starijih francuskih prevodilaca Adama Smita, pala je na pamet čudnovata misao da utvrdi odnos između upotrebe računskog i upotrebe stvarnog novca. Ta proporcija je 10 : 1 (*G. Garnier*, »Histoire de la monnaie depuis les temps de la plus antiquité etc.«, I, p. 78).

čunski novac je stoga i svejedno da li su bilo sama njegova jedinica mjere, bilo njeni dijelovi, stvarno iskovani ili nisu. Za vrijeme Viljema Osvajača postojali su u Engleskoj funta sterlinga, tada 1 funta čistog srebra, i šiling, $^1/_{20}$ funte, samo kao računski novac, dok je peni, $^1/_{240}$ funte srebra, bio najveća postojeća srebrna moneta. Obrnuto, danas u Engleskoj ne postoje ni šilinzi ni pensi, mada su to zakonska računska imena za određene dijelove jedne unče zlata. Uopšte novac kao računski novac može da postoji samo idealno, dok se stvarno postojeći novac kuje po sasvim drugom mjerilu. Tako se u mnogim engleskim kolonijama u Sjevernoj Americi novac u opticaju sastojao sve do kasno u XVIII vijek od španskih i portugalskih moneta, dok je računski novac svuda bio isti kao u Engleskoj.[44]

Zbog toga što se zlato kao mjerilo cijena pojavljuje pod istim računskim imenima kao i robne cijene, što se, na primjer, i jedna unča zlata isto kao i jedna tona gvožđa izražava u 3 funte sterlinga, 17 šilinga i $10^1/_2$ pensa, ova njegova računska imena nazvana su njegovom *monetnom cijenom*. Otuda je nastala čudna predstava da se zlato tobože procjenjuje u svom sopstvenom materijalu i da ono, za razliku od svih ostalih roba, dobija *fiksnu* cijenu od države. Fiksiranje računskih imena za određene težine pogrešno je shvaćeno kao fiksiranje vrijednosti tih težina.[45] Kad zlato služi kao elemenat određivanja cijena i stoga kao računski novac, ono ne samo što nema *fiksne* cijene nego uopšte nema *nikakve* cijene. Da bi moglo imati cijenu, tj. da bi se moglo izraziti u nekoj *specifičnoj* robi kao *opšti* ekvivalent, ta druga roba bi morala u procesu prometa igrati istu isključivu ulogu kao zlato. Ali dvije robe koje isključuju sve ostale robe, isključuju se i uzajamno. Gdje god srebro i zlato zakonski uporedo postoje kao novac, tj. kao mjera vrijednosti, pokušaj da se tretiraju kao *jedna i ista materija* ostao je stoga uvijek uzalu-

---

[44] Merilendski zakon od 1723, kojim je duvan proglašen zakonskom monetom, a njegova vrijednost svedena na engleski zlatni novac, naime jedan peni za funtu duvana, podsjeća na leges barbarorum, u kojima se, obrnuto, određene sume novca izjednačavaju sa volovima, kravama itd. U ovom slučaju stvarni materijal računskog novca nisu bili ni zlato ni srebro, nego vo i krava.

[45] Tako, na primjer, čitamo u »Familiar Words« gosp. *Davida Urkarta:* »Vrijednost zlata mora se mjeriti samim zlatom. Ali kako može neka supstanca biti mjera svoje sopstvene vrijednosti u drugim stvarima? Vrijednost zlata mora se utvrditi njegovom sopstvenom težinom, sa pogrešnim nazivom ove težine — i jedna unča mora vrijediti toliko i toliko funti i alikvotnih dijelova funte. To je falsifikovanje mjere, a ne utvrđivanje mjerila.«

dan. Ako se pretpostavlja da se isto radno vrijeme nepromjenljivo opredmećuje u istoj proporciji srebra i zlata, onda se u stvari pretpostavlja da su srebro i zlato ista materija i da je srebro, kao metal manje vrijednosti, nepromjenljiv alikvotni dio zlata. Istorija engleskog novca od vladavine Edvarda III do vremena Đorđa II samo je niz neprestanih poremećaja koji proizlaze iz kolizije između zakonskog utvrđivanja odnosa vrijednosti zlata i srebra i njihovih stvarnih kolebanja vrijednosti. Čas je bilo precijenjeno zlato, čas srebro. Potcijenjeni metal bio je povučen iz prometa, pretopljen i izvezen. Tada bi se opet zakonski izmijenio odnos vrijednosti između ta dva metala, ali bi nova nominalna vrijednost uskoro došla u isti sukob sa stvarnim odnosom vrijednosti kao i stara. U naše vrijeme sasvim slab i prolazan pad vrijednosti zlata prema srebru, uslijed indijsko-kineske tražnje srebra, izazvao je u Francuskoj istu pojavu, i to u najvećim razmjerama, naime izvoz srebra i njegovo istiskivanje iz prometa zlatom. U toku 1855, 1856. i 1857. višak uvoza zlata u Francusku nad izvozom zlata iz Francuske iznosio je 41,580.000 f. st., dok je višak izvoza srebra nad uvozom srebra iznosio 14,704.000 f. st. U stvari, u zemljama kao što je Francuska, gdje su zakonski oba metala mjere vrijednosti i gdje se oba moraju primati pri plaćanju, ali s tim da svako može po volji da plaća bilo u jednom bilo u drugom metalu, metal čija vrijednost skače ima ažiju i mjeri svoju cijenu, kao i svaka druga roba, u precijenjenom metalu, dok jedino ovaj posljednji služi kao mjera vrijednosti. Sva istorijska iskustva na ovom polju svode se naprosto na to da tamo gdje zakonski dvije robe vrše funkciju mjere vrijednosti faktički uvijek samo jedna ostaje kao takva na poprištu.[40]

B. TEORIJE O JEDINICI MJERE NOVCA

Okolnost što su robe kao cijene samo misleno pretvorene u zlato, a zlato, prema tome, samo misleno pretvoreno u novac, dovela je do učenja o *idealnoj jedinici mjere novca.* Budući da kod određivanja cijene funkcioniše samo zamišljeno zlato ili srebro, zlato i srebro samo kao računski novac, tvr-

---

[40] »Novac kao mjera u trgovini treba, kao i svaka druga mjera, da bude što je moguće postojaniji. To je nemoguće ako se vaš novac sastoji iz dva metala čiji se odnos vrijednosti stalno mijenja.« *(John Locke,* »Some Considerations on the Lowering of Interest etc.«, 1691; p. 65 u njegovim »Works«, 7, ed., London 1768. vol II.)

dilo se da imena funta, šiling, peni, talir, franak itd. ne označavaju težinske dijelove zlata ili srebra ili bilo kako opredmećenog rada, nego da označavaju, naprotiv, idealne atome vrijednosti. Kad bi, na primjer, vrijednost jedne unče srebra skočila, tada bi ona sadržavala više takvih atoma i morala bi se stoga računati i kovati u više šilinga. Ova doktrina, koja je ponovo isticana za vrijeme posljednje trgovinske krize u Engleskoj, pa čak bila i zastupana u parlamentu u dva specijalna izvještaja koji su kao prilog dodati izvještaju Bankovnog komiteta od 1858. godine, potiče od kraja XVII vijeka. U vrijeme stupanja Viljema III na prijesto, engleska monetna cijena jedne unče srebra iznosila je 5 šilinga i 2 pensa, odnosno 1/62 unče srebra nazivala se peni, a 12 ovih pensa šiling. Prema tom mjerilu, iz komada srebra teškog, na primjer, 6 unča kovao se 31 komad pod imenom šiling. Ali *tržišna cijena* unče srebra skočila je iznad njene *monetne cijene*, od 5 šilinga i 2 pensa na 6 šilinga i 3 pensa, odnosno, da bi se kupila jedna unča sirovog srebra, moralo se izbrojati 6 šilinga i 3 pensa. Kako je tržišna cijena jedne unče srebra mogla skočiti iznad njene monetne cijene kad je monetna cijena samo računsko ime za alikvotne dijelove jedne unče srebra? Rješenje zagonetke bilo je prosto. Od 5,600.000 f. st. srebrnog novca, koliko je tada bilo u prometu, četiri miliona su bila izlizana, obrezana i krnja. Prilikom jedne probe pokazalo se da su 57.200 f. st. u srebru, koje su morale težiti 220.000 unča, težile samo 141.000 unča. Kovnica je kovala uvijek po istom mjerilu, ali laki šilinzi koji su stvarno bili u prometu predstavljali su manje alikvotne dijelove unče nego što je pokazivalo njihovo ime. Za unču sirovog srebra morala se, sljedstveno, plaćati na tržištu veća količina ovako umanjenih šilinga. Kad se uslijed tako nastalog poremećaja pristupilo opštem prekivanju, tvrdio je *Launds*, secretary to the treasury [sekretar riznice], da je vrijednost unče srebra porasla i da stoga mora da bude ubuduće iskovana u 6 šilinga i 3 pensa, umjesto kao ranije u 5 šilinga i 2 pensa. On je, dakle, u stvari tvrdio da je vrijednost njenih alikvotnih dijelova pala, jer je vrijednost unče porasla. Međutim, njegova pogrešna teorija bila je samo uljepšavanje praktične svrhe. Državni dugovi bili su zaključeni u lakim šilinzima, pa zar da se otplate u teškim? Umjesto da kaže: vratite 4 unče srebra, pošto ste nominalno dobili 5, a stvarno 4 unče, on je rekao obrnuto: vratite nominalno 5 unča, ali im metalnu sadržinu smanjite na 4 unče i nazovite šilingom ono što ste dosad nazivali 4/5 šilinga. Launds se, dakle, faktički držao metalne sadržine, dok se u teoriji držao i dalje računskog imena. Njegovi protivnici,

koji su se držali samo računskog imena i stoga izjavljivali da je šiling koji je bio lakši za 25 do 30 odsto identičan sa punomjernim šilingom, tvrdili su, obrnuto, da se drže samo metalne sadržine. *Džon Lok*, koji je zastupao novu buržoaziju u svim oblicima, industrijalce protiv radnika i paupera, trgovce protiv staromodnih zelenaša, finansijske aristokrate protiv državnih dužnika, i u jednom specijalnom dijelu čak dokazivao da je buržoaski razum normalni ljudski razum, prihvatio je i borbu protiv Laundsa. Džon Lok je pobijedio, i novac koji je pozajmljen u gvinejama od 10 ili 14 šilinga vraćen je u gvinejama od 20 šilinga.[47] *Ser Džems Stjuart* rezimira ironično cijelu ovu transakciju ovako: »Vlada je znatno dobila na porezima, povjerioci na kapitalu i kamatama, a nacija je jedina prevarena, bila savršeno zadovoljna, jer njen *standard* (mjerilo njene sopstvene vrijednosti) nije bio smanjen.«[48]

[47] Lok, između ostalog, kaže: »Nazovite krunom ono što se ranije zvalo pola krune. Vrijednost ostaje određena metalnom sadržinom. Ako od jedne srebrne monete možete da oduzmete $^{1}/_{20}$ njene težine a da ne smanjite njenu vrijednost, onda isto tako možete da oduzmete $^{19}/_{20}$ težine srebra koje ona sadrži. Po ovoj teoriji moralo bi se za jedan farting, ako bi se nazvao krunom, kupiti isto toliko začina, svile ili ostale robe kao za komad od krune koji sadrži 60 puta više srebra. Sve što možete učiniti jeste da manjoj količini srebra date žig i ime veće količine. Ali srebrom se, a ne imenom, plaćaju dugovi i kupuju robe. Ako vaše povišenje vrijednosti novca ne znači ništa drugo nego proizvoljno davanje imena alikvotnim dijelovima komada srebra, na primjer, nazivanje penijem osmog dijela unče srebra, onda stvarno možete peti vrijednost novca koliko vas je volja.« Istovremeno je Lok odgovarao Laundsu da porast tržišne cijene srebra iznad njegove monetne cijene ne potiče od »porasta vrijednosti srebra, već od smanjenja težine srebrne monete«. 77 obrezanih i podrezanih šilinga ne bi težili ni za jotu više od 62 šilinga pune težine. Naposljetku, on je s pravom naglasio da bi, nezavisno od smanjenja srebra kod monete u opticaju, tržišna cijena sirovog srebra u Engleskoj unekoliko mogla da poraste iznad monetne cijene jer je izvoz sirovog srebra dozvoljen, a srebrne monete zabranjen. (Vidi »Some Considerations etc.«, str. 54—116 passim.) Lok se neobično čuvao da ne dotakne aktuelne teme državnih dugova, kao što je isto tako obazrivo izbjegavao da se upusti u delikatno ekonomsko pitanje. A to pitanje je bilo: i valutni tečaj i odnos sirovog srebra prema srebrnoj moneti dokazivali su da novac u opticaju *nije* bio ni izdaleka depresiran srazmjerno svome stvarnom smanjenju srebra. U odjeljku o prometnom sredstvu vratićemo se u opštem obliku na ovo pitanje. *Nikolas Barbon*, u »A Discourse Concerning Coining the New Money Lighter, in Answer to Mr. Locke's Considerations etc.«, London 1696, uzaludno je pokušavao da namami Loka na klizav teren.

[48] *Stjuart*, l. c., t. II, p. 154.

Stjuart je mislio da će se nacija, sa daljim ekonomskim razvojem, pokazati lukavijom. On se prevario. Otprilike 120 godina docnije ponovio se isti qui pro quo [isto brkanje].

Bilo je u redu što je episkop *Berkli*, predstavnik jednog mističnog idealizma u engleskoj filozofiji, dao učenju o idealnoj jedinici mjere novca teoretsku verziju, što je praktični »secretary to the treasury« bio propustio. On pita: »Zar se nazivi livra, funta sterlinga, kruna itd. nemaju smatrati pukim *imenima odnosa?*« (naime, odnosa apstraktne vrijednosti kao takve). »Zar zlato, srebro ili hartija nisu puki tiketi ili marke za računanje, registrovanje i kontrolisanje (odnosa vrijednosti)? Zar *moć* komandovanja tuđom radinošću (društvenim radom) nije bogatstvo? Zar je novac u stvari nešto drugo do tiket ili znak za prenošenje ili registrovanje takve moći, i zar je od velike važnosti od kakvog se materijala prave ovi tiketi?«[49] Ovdje postoji, s jedne strane, brkanje mjere vrijednosti sa mjerilom cijena, a, s druge strane, brkanje zlata ili srebra kao mjere vrijednosti i kao prometnog sredstva. Pošto se plemeniti metali u aktu prometa mogu zamijeniti markama, Berkli zaključuje da ove marke sa svoje strane ne predstavljaju *ništa*, naime da predstavljaju apstraktni pojam vrijednosti.

Učenje o idealnoj jedinici mjere novca je kod ser *Džemsa Stjuarta* tako potpuno razvijeno da njegovi sljedbenici — nesvjesni sljedbenici jer ga ne poznaju — ne nalaze ni novu verziju, pa čak ni neki nov primjer. »Računski novac, veli on, nije drugo do proizvoljno mjerilo s jednakim dijelovima, pronađeno radi mjerenja relativne vrijednosti stvari za prodaju. Računski novac je potpuno različit od kovanog novca (money coin), koji je cijena,[50] i on bi mogao postojati i onda kad u svijetu ne bi postojala nikakva supstancija koja bi bila proporcionalan ekvivalent za sve robe. Računski novac vrši za vrijednost stvari istu službu koju vrše stepeni, minuti, sekundi itd. za uglove, ili mjerila za geografske karte itd. Kod svih ovih pronalazaka uvijek se kao jedinica uzima ista denominacija. Kao što je korisnost svih takvih pomagala ograničena jedino na *označavanje proporcije*, tako i korisnost novčane jedinice. Stoga ona i ne može imati nepromjenljivo određenu

---

[49] »The Querist«, 1. c. Uostalom, »Queries on Money« su oštroumna. Između ostalog, Berkli s pravom primjećuje da baš razvoj sjevernoameričkih kolonija »pokazuje jasno kao dan da za bogatstvo jedne nacije zlato i srebro nisu tako neophodni kao što to neposvećeni svih staleža zamišljaju«.

[50] *Cijena* znači ovdje realni ekvivalent, kao kod engleskih ekonomskih pisaca XVII vijeka.

proporciju prema bilo kome dijelu vrijednosti, tj. ne može biti fiksirana za bilo koju određenu količinu zlata, srebra ili bilo koje druge robe. Ako je jedinica jednom data, množenjem se može doći do najveće vrijednosti. Pošto vrijednost robâ zavisi od opšteg sticaja okolnosti koje na njih djeluju i od ćefa ljudi, razmjenske vrijednosti robâ moraju se posmatrati samo kao promjenljive u njihovom uzajamnom odnosu. Sve što ometa i remeti utvrđivanje promjene proporcija pomoću jednog opšteg određenog i nepromjenljivog mjerila, mora da na trgovinu štetno djeluje. Novac je samo *idealno mjerilo* jednakih dijelova. Na pitanje šta treba da bude jedinica mjere vrijednosti nekog dijela, odgovaram drugim pitanjem: šta je normalna veličina jednog stepena, jednog minuta, jednog sekunda? Oni je nemaju, ali čim je jedan dio određen, moraju po prirodi mjerila svi ostali da ga u proporciji slijede. Primjeri ovog idealnog novca su amsterdamski bankovni novac i angolski novac na afričkoj obali.«[51]

Stjuart se naprosto ograničava na *pojavu* novca u prometu kao *mjerila cijena* i kao *računskog novca*. Ako je u nekom cjenovniku jedna roba iskazana sa 15 šilinga, druga sa 20 šilinga, treća sa 36 šilinga, tada me u stvari za poređenje njihovih veličina vrijednosti ne interesuje ni srebrna sadržina ni ime šilinga. Brojčani odnosi 15, 20, 36 tu kazuju sve, a broj 1 je postao jedina jedinica mjere. Uopšte, čisto apstraktan izraz proporcije je jedino sama apstraktna proporcija brojeva. Da bi bio konsekventan, Stjuart je stoga morao da ignoriše ne samo zlato i srebro, već i njihova zakonska krštena imena. Ne razumijevajući pretvaranje mjere vrijednosti u mjerilo cijena, on misli, naravno, da se određena količina zlata koja služi kao jedinica mjere ne odnosi kao mjera na druge količine zlata, nego na vrijednosti kao takve. Budući da se robe pretvaranjem svojih razmjenskih vrijednosti u cijene pojavljuju kao istoimene veličine, on poriče kvalitet mjere koji ih čini istoimenim, a jer je u ovom poređenju raznih kvantuma zlata veličina onog kvantuma zlata koji služi kao jedinica mjere konvencionalna, on poriče da se ona uopšte mora da fiksira. Umjesto da $^{1}/_{360}$ dio kruga nazove stepenom, on može stepenom da nazove $^{1}/_{180}$ dio; pravi ugao bi se tada mjerio sa 45 umjesto sa 90 stepeni, analogno tome oštri i tupi uglovi. Ali i pored toga mjera za uglove ostala bi kao i ranije, prvo, kvalitativno određena matematička figura, naime krug i, drugo, kvantitativno određeni odsječak kruga. Što se pak tiče Stjuartovih ekonomskih primjera, on jednim pobija sam sebe, a drugim ništa ne dokazuje. Amsterdamski bankovni

---

[51] *Steuart*, *l. c.*, t. II, p. 154, 299.

novac bio je u stvari samo računsko ime za španske dublone koji su lješkarenjem u podrumu banke sačuvali u cijelosti svoje salo, dok je marljiva kurentna moneta omršavila u grubom dodiru sa spoljnim svijetom. A što se tiče afričkih idealista, moramo ih prepustiti njihovoj sudbini dok nas kritički putopisci detaljnije ne obavijeste o njima.[52] Kao približno idealan novac u Stjuartovom smislu mogao bi se označiti francuski asignat: »*Nacionalna imovina. Asignat od 100 franaka.*« Doduše, ovdje je bila tačno navedena upotrebna vrijednost koju je asignat imao da predstavlja, naime konfiskovano zemljište, ali kvantitativna odredba jedinice mjere bila je zaboravljena i »franak« je stoga bio riječ bez ikakvog smisla. Koliko je zemljišta predstavljao jedan asignatski franak zavisilo je, naime, od ishoda javne licitacije. Međutim, u praksi je asignatski franak bio u prometu kao vrijednosni znak za srebrni novac i stoga se njegova depresijacija mjerila ovim srebrnim mjerilom.

Period obustave gotovinskih isplata Engleske banke jedva da je bio plodniji ratnim izvještajima nego teorijama novca. Depresijacija banknota i porast tržišne cijene zlata iznad njegove monetne cijene ponovo su oživjeli kod nekih branilaca Banke doktrinu o idealnoj mjeri novca. Klasično konfuzni izraz za ovo konfuzno shvatanje našao je lord *Kasl ri*, definišući jedinicu mjere novca kao »a sense of value in reference to currency as compared with commodities« [osjećaj vrijednosti koji proizlazi iz upoređenja novaca sa robama]. Kad su nekoliko godina poslije Pariskog mira prilike ponovo omogućile plaćanja u gotovu, postavilo se u jedva izmijenjenom obliku isto pitanje koje je Launds bio pokrenuo pod Viljemom III. Ogroman državni dug i masa privatnih dugova, fiksnih obveznica itd., nagomilanih u toku više od 20 godina, bili su kontrahirani u depresiranim banknotama. Da li ih je trebalo vratiti u banknotama, od kojih je 4.672 f. st. i 10 šilinga predstavljalo ne nominalno, već stvarno 100 funti 22-karatnog zlata? *Tomas Atvud*, bankar iz Birmingama, pojavio se kao Launds redivivus. Povjerioci bi nominalno imali da dobiju onoliko šilinga koliko je normalno bilo kontrahirano, ali (ako se $^1/_{78}$ unče zlata prema staroj stopi kovanja zvala

[52] Prilikom posljednje trgovinske krize emfatički je hvaljen u Engleskoj, sa izvjesne strane, afrički idealni novac, pošto mu je boravište ovoga puta pomjereno sa obale u srce Berberije. Nepostojanje trgovinskih i industrijskih kriza kod Berbera objašnjavano je idealnom jedinicom mjere njihovih bara [metalnih poluga]. Nije li bilo jednostavnije reći da su trgovina i industrija conditio sine qua non trgovinskih i industrijskih kriza?

šiling, sada bi se šilingom morala krstiti recimo 1/90 unče. Atvudove pristalice poznate su kao birmingemska škola »of little shillingmen« [pristalicâ malog šilinga]. Prepirka oko idealne mjere novca, zametnuta 1819. godine, trajala je u 1845. godini još uvijek između Sera Roberta Pila i Atvuda, čija je sopstvena mudrost, ukoliko se odnosi na funkciju novca kao mjere, iscrpno sadržana u slijedećem citatu: »ser Robert Pil, u polemici sa birmingemskom trgovinskom komorom, pita: Šta će predstavljati vaša novčanica od jedne funte? Šta je jedna funta? ... Šta se onda ima, obrnuto, razumijevati pod sadašnjom jedinicom mjere vrijednosti? ... Znače li 3 f. st., 17 šilinga, 10½ pensa jednu *unču zlata* ili njenu *vrijednost*? Ako znače samo *unču,* zašto onda ne nazvati stvari svojim imenom i umjesto funta sterlinga, šiling, peni, radije reći unča, penivejt i grejn? Tada se vraćamo na sistem neposredne trampe. Ili znače vrijednost? Ako je jedna unča = 3 f. st., 17 šilinga, 10½ pensa, zašto je ona u razna vremena vrijedila čas 5 f. st., 4 šilinga, čas 3 f. st., 17 šilinga i 9 pensa? Izraz funta *(£)* odnosi se na vrijednost, ali ne na vrijednost fiksiranu u nekom nepromjenljivom težinskom dijelu zlata. Funta je *idealna jedinica*... Rad je supstancija na koju se razlažu troškovi proizvodnje i on daje zlatu njegovu relativnu vrijednost kao i gvožđu. *Ma koje se, dakle, posebno računsko ime upotrijebilo da bi se označio dnevni ili sedmični rad jednog čovjeka,* to ime izražava vrijednost proizvedene robe.«[53]

U ovim posljednjim riječima iščezava maglovita predstava o idealnoj mjeri novca i izbija njena prava idejna sadržina. Računska imena zlata: funta sterlinga, šiling, itd., treba da budu imena za određene količine radnog vremena. Pošto je radno vrijeme supstancija i imanentna mjera vrijednosti, ta bi imena u stvari predstavljala samu proporciju vrijednosti. Drugim riječima, tvrdi se da je radno vrijeme istinska jedinica mjere novca. Time napuštamo birmingemsku školu, ali usput još primjećujemo da je doktrina o idealnoj mjeri novca ponovo postala značajna u sporu o konvertibilnosti ili nekonvertibilnosti banknota. Ako hartija dobija svoju denominaciju od zlata i srebra, ostaje konvertibilnost novčanice, tj. njena zamjenljivost za zlato ili srebro, ekonomski zakon, bez obzira na to kakav je pravni zakon. Tako bi pruski papirni talir, iako zakonski nekonvertibilan, bio odmah depresiran ako bi u običnom prometu vrijedio manje od jednog talira u srebru, ako, dakle, praktički ne bi bio konvertibilan. Dosljedni pobornici nekonvertibilnog papirnog novca u En-

[53] »The Currency Question, The Gemini letters«. London 1844, p. 260—272 passim.

gleskoj pribjegli su, stoga, idealnoj mjeri novca. Ako su računska imena novca, funta sterlinga, šiling itd., imena za jedan određeni iznos, atomi vrijednosti od kojih neka roba u razmjeni s drugim robama upija ili izbacuje čas više čas manje, jedna engleska banknota od 5 funti, na primjer, isto je tako nezavisna od svog odnosa prema zlatu kao i od odnosa prema gvožđu i pamuku. Budući da bi njen naziv prestao da je teoretski izjednačava s određenom količinom zlata ili bilo koje druge robe, zahtjev za njenom konvertibilnošću, tj. njenim praktičnim izjednačenjem sa određenom količinom neke specifične stvari, bio bi isključen samim pojmom te banknote.

Učenje o radnom vremenu kao neposrednoj jedinici mjere novca prvi je sistematski razvio *Džon Grej*.[54] Po njemu bi Nacionalna centralna banka preko svojih filijala potvrđivala radno vrijeme koje se utroši u proizvodnji raznih roba. U zamjenu za robu proizvođač dobija zvaničnu pismenu potvrdu vrijednosti, tj. priznanicu na toliko radnog vremena koliko ga sadrži njegova roba,[55] i ove banknote od 1 radne nedjelje, 1 radnog dana, 1 radnog časa, itd. istovremeno služe kao uputnica na ekvivalent u svim ostalim robama koje su smještene u stovarišta banke.[56] To je osnovni princip koji je brižljivo razrađen u detaljima i koji se u svemu oslanja na postojeće engleske institucije. Pod takvim sistemom, veli Grej, »bilo bi u svako doba isto tako lako za novac prodavati kao što je

---

[54] *John Gray*, »The Social System. A Treatise on the Principle od Exchange«, Edinburgh 1831. Uporedi od istog pisca. »Lectures on the Nature and Use of Money« Edinburgh 1848. Poslije Februarske revolucije Grej je dostavio francuskoj Privremenoj vladi memorandum u kome je poučava da Francuskoj nije potrebna »organisation of labour« [organizacija rada], već »organisation of exchange« [organizacija razmjene], čiji je plan potpuno razrađen u novčanom sistemu koji je on izmislio. Dobri Džon nije slutio da je šesnaest godina po izlasku »Social System«-a invenciozni Prudon uzeo patent na isto otkriće.

[55] *Gray*; »The Social System etc.« Str. 63. »Novac bi imao da bude samo potvrda, svjedočanstvo da je njegov imalac ili doprinio postojećem nacionalnom bogatstvu (to the national stock of wealth) izvjesnu vrijednost ili da je na pomenutu vrijednost stekao pravo od onoga ko je tu vrijednost doprinio.«

[56] »Kad je određena vrijednost već opredmećena u proizvodu, ona se može deponovati u banku i na prvo traženje uzeti nazad, ali samo pod opštepriznatim uslovom da onaj ko je bilo kakvu imovinu uložio u projektovanu Nacionalnu banku može iz nje uzeti nazad jednaku vrijednost u ma kom drugom vidu umjesto da bude obavezan uzeti istu stvar koju je deponovao.« (*Gray*, »The Social System etc.« (l. c., str. 68.)

sada lako novcem kupovati; proizvodnja bi bila jednoobrazan i nepresušiv izvor tražnje«.[57] Plemeniti metali izgubili bi svoju »privilegiju« prema ostalim robama i »zauzeli bi na tržištu mjesto koje im pripada pored maslaca, jaja, sukna i cica, a njihova vrijednost nas ne bi interesovala više od vrijednosti dijamanata«.[58] »Da li da zadržimo našu zamišljenu mjeru vrijednosti, zlato, i tako sputamo proizvodne snage zemlje, ili ćemo se privoljeti prirodnoj mjeri vrijednosti, radu, i osloboditi proizvodne snage zemlje?«[59]

Pošto je radno vrijeme imanentna mjera vrijednosti, čemu pored nje neka druga spoljna mjera? Zašto se razmjenska vrijednost razvija u cijenu? Zašto sve robe procjenjuju svoju vrijednost u jednoj isključivoj robi, koja se na taj način pretvara u adekvatno postojanje razmjenske vrijednosti, u novac? To je bio problem koji je Grej imao da riješi. Umjesto da ga riješi, on uobražava da se robe mogu jedna prema drugoj neposredno odnositi kao proizvodi društvenog rada. Ali, one se mogu jedna prema drugoj odnositi samo kao ono što jesu. Robe su neposredno proizvodi izolovanih nezavisnih, privatnih radova koji se svojim otuđivanjem u procesu privatne razmjene moraju potvrditi kao opšti društveni rad ili, drugim riječima, rad na bazi robne proizvodnje postaje društveni rad tek svestranim otuđivanjem individualnih radova. Pretpostavljajući radno vrijeme sadržano u robama kao *neposredno društveno*, Grej ga pretpostavlja kao zajedničko radno vrijeme ili kao radno vrijeme neposredno udruženih individua. Na taj način neka specifična roba, kao zlato i srebro, u stvari ne bi mogla stati nasuprot ostalim robama kao inkarnacija opšteg rada, razmjenska vrijednost ne bi postala cijena, ali ni upotrebna vrijednost ne bi postala razmjenska vrijednost, proizvod ne bi postao roba, i tako bi baza buržoaske proizvodnje bila ukinuta. Ali to nipošto nije Grejovo mišljenje. *Proizvodi se imaju kao robe* da proizvode, ali da se ne *razmjenjuju* kao robe. Ispunjenje ove skromne želje Grej prenosi na Nacionalnu banku. S jedne strane, društvo u obliku banke čini individue nezavisnim od uslova privatne razmjene, a, s druge strane, pušta ih da i dalje proizvode na bazi privatne razmjene. Unutrašnja dosljednost, međutim, nagoni Greja da negira jedan uslov buržoaske proizvodnje za drugim, mada hoće samo da »reformiše« novac koji proizlazi iz robne razmjene. Tako on pretvara kapital u nacionalni ka-

[57] L. c., p. 16.
[58] *Gray*, »Lectures on Money etc.«, p. 182.
[59] L. c., p. 169.

pital,[60] zemljišnu svojinu u nacionalnu svojinu,[61] i ako se dobro pogleda šta radi njegova banka, vidi se da ona ne samo što jednom rukom prima robu, a drugom izdaje pismene potvrde za isporučeni rad, nego i reguliše i samu proizvodnju. U svom posljednjem spisu *Lectures on Money*, u kome bojažljivo nastoji da svoj radni novac prikaže kao čisto buržoasku reformu, Grej se zapliće u još goru besmislicu.

Svaka roba je neposredno novac. To je bila Grejova teorija, izvedena iz njegove nepotpune i stoga pogrešne analize robe. »Organska« konstrukcija »radnog novca« i »Nacionalne banke« i »robnih stovarišta« samo je priviđenje u kome se dogma lažno predstavlja kao sveopšti zakon koji vlada svijetom. Dogma po kojoj je roba neposredno novac, ili u njoj sadržani posebni rad privatne individue neposredno društveni rad, ne postaje, razumije se, istinita time što jedna banka vjeruje u nju i prema njoj postupa. U takvom slučaju bi, šta više, bankrotstvo preuzelo ulogu praktične kritike. Ono što je kod Greja skriveno i što i za njega samog ostaje tajna, naime da je radni novac ekonomski zvučna fraza za skromnu želju da se odbaci novac, s novcem razmjenska vrijednost, s razmjenskom vrijednošću roba, a s robom buržoaski oblik proizvodnje, to otvoreno kaže nekolicina engleskih socijalista koji su pisali djelimično prije a djelimično poslije Greja.[62] A gospodinu *Prudonu* i njegovoj školi ostavljeno je da degradaciju *novca* i vaznesenje *robe* ozbiljno propovijedaju kao jezgro socijalizma i da tako socijalizam svedu na elementaran nesporazum u pogledu nužne veze između robe i novca.[63]

2. *Prometno sredstvo*

Pošto je roba u procesu određivanja cijene dobila svoj oblik sposoban za promet, a zlato dobilo svoj karakter novca, promet će istovremeno i predstavljati i rješavati protivrječnosti koje je uključivao proces razmjene robâ. Stvarna raz-

---

[60] »Poslovi svake zemlje trebalo bi da se obavljaju na osnovu nacionalnog kapitala.« (*John Gray*, »The Social System etc.« p. 171.)

[61] »Zemljište treba da bude pretvoreno u nacionalnu svojinu.« (l. c., p. 298.)

[62] Vidi, na primjer, *W. Thompson*, »An Inquiry into the Distribution of Wealth etc.«, London 1827; *Bray*, »Labours Wrongs and Labours Remedy«, Leeds 1839.

[63] Kao kompendijum ove melodramske teorije o novcu može se smatrati: *Alfred Darimon*, »De la réforme des banques«, Paris 1856.

mjena robâ, tj. društvena izmjena materije, vrši se u vidu promjene oblika u kojoj se razvija dvostruka priroda robe kao upotrebne vrijednosti i razmjenske vrijednosti, ali u kojoj se istovremeno promjena oblika same robe kristalizuje u određenim oblicima novca. Predstaviti ovu promjenu oblika znači predstaviti promet. Kao što smo vidjeli da je roba samo razvijena razmjenska vrijednost ako se pretpostavi jedan svijet robâ i samim tim stvarno razvijena podjela rada, tako promet pretpostavlja akte svestrane razmjene i stalan tok njihovog obnavljanja. Druga je pretpostavka da robe ulaze u proces razmjene kao *robe s određenim cijenama* ili da se unutar toga procesa jedna za drugu *pojavljuju* kao dvostruke egzistencije, realno kao upotrebne vrijednosti, mislеno — u cijeni — kao razmjenske vrijednosti.

U najživljim ulicama Londona tiska se magazin do magazina, a iz njihovih šupljih staklenih očiju pokazuju se u svom sjaju sva bogatstva svijeta, indijski šalovi, američki revolveri, kineski porcelan, pariski korzeti, ruska krzna i tropske mirodije, ali sve ove primamljive stvari nose na čelu fatalne bjeličaste, papirne marke na kojima su napisani arapski brojevi lakonskim oznakama £, s, d. [funta sterlinga, šiling, peni]. To je slika robe koja se pojavljuje u prometu.

a) Metamorfoza robâ

Pri bližem posmatranju proces prometa pokazuje dva razna oblika kružnih tokova. Ako robu označimo sa R, novac sa N, onda možemo ova dva oblika da izrazimo kao:

R—N—R
N—R—N

U ovom odjeljku zanima nas isključivo prvi oblik ili neposredni oblik robnog prometa.

Kružni tok R—N—R razlaže se u kretanje R—N, razmjenljivanje robe za novac ili *prodavanje;* u suprotno kretanje N—R, razmjenjivanje novca za robu ili *kupovanje,* i u jedinstvo obaju kretanja R—N—R, razmjenjivanje robe za novac radi razmjene novca za robu ili *prodavanje* radi *kupovanja.* A kao rezultat u kome se proces gasi, dobija se R—R, razmjena robe za robu, stvarna izmjena materije.

Ako se pođe od krajnje tačke koju čini prva roba, R—N—R predstavlja njeno pretvaranje u zlato, i njeno ponovno pretvaranje iz zlata u robu, ili kretanje u kome roba najprije postoji kao posebna upotrebna vrijednost, potom na-

pušta tu egzistenciju, dobija egzistenciju kao razmjenska vrijednost ili opšti ekvivalent, koja je potpuno napustila svaku vezu sa svojom prirodnom egzistencijom, ovu opet napušta i konačno ostaje kao stvarna upotrebna vrijednost za individualne potrebe. U ovom posljednjem obliku izlazi iz prometa i ulazi u potrošnju. I kao cjelina, promet R—N—R je, dakle, prije svega niz svih metamorfoza kroz koje prolazi svaka pojedina roba da bi postala neposredna upotrebna vrijednost za svog imaoca. Prva metamorfoza vrši se u prvoj polovini prometa R—N, druga u drugoj polovini N—R, a cio promet predstavlja curriculum vitae [životni put] robe. Ali promet R—N—R je cjelokupna metamorfoza pojedine robe samo time što je istovremeno zbir određenih jednostranih metamorfoza drugih roba, jer je svaka metamorfoza prve robe njeno pretvaranje u neku drugu robu, dakle pretvaranje druge robe u nju, dakle dvostrano pretvaranje koje se vrši u istom stadijumu prometa. Moraćemo da najprije izolovano razmotrimo svaki od ta dva procesa razmjene u koje se raspada promet R—N—R.

R—N ili *prodaja:* R, roba, ulazi u proces prometa ne samo ao posebna upotrebna vrijednost, na primjer kao tona gvožđa, već kao upotrebna vrijednost s određenom cijenom, recimo od 3 f. st., 17 šilinga, 10½ pensa ili jedne unče zlata. Dok je ova cijena, s jedne strane, eksponent količine radnog vremena sadržanog u gvožđu, tj. veličine njegove vrijednosti, ona u isti mah izražava skromnu želju gvožđa da postane zlato, tj. da radnom vremenu koje ono samo sadrži dade oblik opšteg društvenog radnog vremena. Ako ova transsupstancija ne pođe za rukom, onda tona gvožđa prestaje da bude ne samo roba već i proizvod, jer ona je roba samo zato što je ne-upotrebna vrijednost za svog imaoca, odnosno njegov je rad stvaran rad samo kao koristan rad za druge, a za njega je koristan samo kao apstraktno opšti rad. Stoga je zadatak gvožđa ili njegovog imaoca da u robnom svijetu nađe onu tačku gdje gvožđe privlači zlato. Ova teškoća, salto mortale [opasan skok] robe, savladana je ako se prodaja, kao što se ovdje u analizi prostog prometa pretpostavlja, stvarno izvrši. Time što se otuđenjem, tj. prelaskom iz ruku u kojima je neupotrebna vrijednost u ruke u kojima je upotrebna vrijednost, ostvaruje kao upotrebna vrijednost, tona gvožđa istovremeno realizuje svoju cijenu i od samo zamišljenog zlata postaje stvarno zlato. Na mjesto imena unča zlata, ili 3 f. st., 17 šilinga, 10½ pensa, stupila je sada unča stvarnog zlata, ali tona gvožđa je napustila svoje mjesto. Prodajom R—N ne pretvara se samo roba, koja je u svojoj cijeni misleno bila

pretvorena u zlato, realno u zlato, već se istim procesom zlato, koje je kao mjera vrijednosti bilo samo misleno zlato i figurisalo u stvari samo kao novčano ime samih roba, pretvara u stvaran novac.[64] Kao što je prije postalo misleni opšti ekvivalent zato što su sve robe svoje vrijednosti mjerile u njemu, zlato sad postaje, kao proizvod svestranog otuđivanja robâ za njega — a prodaja R—N je proces ovog opšteg otuđivanja — apsolutno otuđiva roba, realan novac. Ali zlato postaje realan novac u prodaji samo zato što su razmjenske vrijednosti robâ u svojim cijenama već misleno bile zlato.

U prodaji R—N, isto kao i u kupovini N—R, stoje jedna prema drugoj dvije robe, jedinstva razmjenske i upotrebne vrijednosti, ali na robi postoji njena razmjenska vrijednost samo misleno kao cijena, dok na zlatu, mada je ono stvarna upotrebna vrijednost, njegova upotrebna vrijednost postoji samo kao nosilac razmjenske vrijednosti i, prema tome, samo kao formalna upotrebna vrijednost koja se ne odnosi ni na kakvu stvarnu individualnu potrebu. Suprotnost upotrebne i razmjenske vrijednosti raspodjeljuje se, dakle, polarno na obje krajnje tačke R—N, tako da je roba prema zlatu upotrebna vrijednost koja svoju mislenu razmjensku vrijednost, cijenu, mora da realizuje tek u zlatu, dok je zlato prema robi razmjenska vrijednost koja svoju formalnu upotrebnu vrijednost materijalizuje tek u robi. Samo ovim udvostručavanjem robe u robu i zlato i, dalje, dvostrukim suprotstavljanjem u kome je svaka krajnja tačka misleno ono što je njena suprotnost realno, a realno ono što je njena suprotnost misleno, dakle, samo predstavljanjem robâ kao dvostrano polarnih suprotnosti rješavaju se protivrječnosti sadržane u njihovom procesu razmjene.

Dosad smo posmatrali R—N kao prodaju, pretvaranje robe u novac. Ali ako se postavimo na stranu druge krajnje tačke, onda se, naprotiv, isti proces prikazuje kao N—R, kao kupovina, kao pretvaranje novca u robu. Prodaja je nužno u isti mah svoja suprotnost, kupovina; prvo je ako se proces posmatra s jedne strane, a drugo ako se on posmatra s druge strane. Odnosno, u stvarnosti se proces razlikuje samo zato što kod R—N inicijativa potiče od robe ili prodavca, a kod N—R od novca ili kupca. Time, dakle, što prvu metamor-

[64] »Novac je dvovrstan, idealan i realan, i upotrebljava se na dva različita načina, za procjenu stvari i za njihovu kupovinu. Za procjenu je podesan idealni novac isto kao i realni, a možda još više. Druga upotreba novca sastoji se u kupovini onih stvari koje on procjenjuje... Cijene i ugovori procjenjuju se u idealnom novcu, a ostvaruju u realnom.« (*Galiani*, l. c., p. 112 seq.)

fozu robe, njeno pretvaranje u novac, predstavljamo kao rezultat prevaljivanja prvog stadijuma prometa R—N, pretpostavljamo istovremeno da se neka druga roba već pretvorila u novac, da se, dakle, nalazi već u drugom stadijumu prometa N—R. Na taj način upadamo u začaran krug pretpostavki. Taj začarani krug je sam promet. Ako N u R—N ne posmatramo kao već izvršenu metamorfozu neke druge robe, izuzimamo akt razmjene iz procesa prometa. Ali izvan njega nestaje oblik R—N, i tada stoje jedan prema drugome samo još dva razna R, recimo gvožđe i zlato, čija razmjena nije poseban akt prometa, već akt neposredne trampe. Na izvoru svoje proizvodnje zlato je roba kao i svaka druga roba. Njegova relativna vrijednost i relativna vrijednost gvožđa ili ma koje druge robe predstavlja se ovdje u kvantitetima u kojima se one uzajamno razmjenjuju. Ali u procesu prometa ova operacija je pretpostavljena; u robnim cijenama sopstvena vrijednost zlata je već data. Stoga nije ništa toliko pogrešno kao predstava da *unutar procesa prometa* zlato i roba stupaju u odnos neposredne trampe i da se stoga njihova relativna vrijednost iznalazi njihovom razmjenom kao prostih roba. Ako se pričinjava da se zlato u procesu prometa razmjenjuje za robe kao puka roba, to pričinjavanje potiče naprosto odatle što je u cijenama određena količina robe već izjednačena s određenom količinom zlata, tj. dovedena u odnos sa zlatom već kao novcem, opštim ekvivalentom i *zbog toga* s njime neposredno razmjenljiva. Ukoliko se cijena neke robe *realizuje* u zlatu, roba se za njega razmjenjuje kao za robu, kao za posebnu materijalizaciju radnog vremena, ali ukoliko je ono njena *cijena* koja se u njemu realizuje, roba se razmjenjuje za njega kao za novac, a ne kao za robu, tj. za njega kao opštu materijalizaciju radnog vremena. Ali ni u jednom od tih dvaju odnosa ne određuje se razmjenom količina zlata za koju se roba unutar procesa prometa razmjenjuje, već se razmjena određuje cijenom robe, tj. njenom razmjenskom vrijednošću procijenjenom u zlatu.[65]

Unutar procesa prometa zlato se u svačijoj ruci pojavljuje kao rezultat prodaje R—N. Ali pošto je R—N, prodaja, istovremeno N—R, kupovina, vidi se da dok R, roba od koje polazi taj proces, izvršava svoju prvu metamorfozu, druga roba, koja stoji nasuprot N-u kao krajnja tačka, vrši svoju

[65] Naravno da to ne sprječava da tržišna cijena robâ može biti iznad ili ispod njihove vrijednosti. Ali obaziranje na ovo je strano prostom prometu i spada u sasvim drugu oblast, koju ćemo docnije razmatrati i gdje ćemo istraživati odnos vrijednosti i tržišne cijene.

drugu metamorfozu i stoga prevaljuje drugu polovinu cirkulacije, prometa, dok se prva roba nalazi još na prvoj polovini svoga puta.

Kao rezultat prvog procesa prometa, prodaje, dobija se polazna tačka drugog procesa, novac. Na mjesto robe u njenom prvom obliku stupio je njen zlatni ekvivalent. Ovaj rezultat može, u prvi mah, predstavljati tačku mirovanja, jer roba u ovom drugom obliku ima sopstvenu izdržljivu egzistenciju. Roba, koja u ruci svoga imaoca nije upotrebna vrijednost, postoji sada u stalno upotrebljivom obliku, jer je u vazda razmjenljivom obliku, a od okolnosti zavisi kad će i na kojoj tački površine robnog svijeta stupiti opet u promet. Njeno učaurivanje u zlato čini samostalan period u njenom životu u kome može da proboravi kraće ili duže vrijeme. Dok je razmjena neke posebne upotrebne vrijednosti u trampi neposredno vezana za razmjenu neke druge posebne upotrebne vrijednosti, opšti karakter rada koji stvara razmjensku vrijednost pojavljuje se u odvojenosti i indiferentnoj nekoincidenciji akata kupovine i prodaje.

N—R, *kupovina*, jeste obrnuto kretanje od R—N i istovremeno druga ili završna metamorfoza robe. Kao zlato, odnosno u svom postojanju kao opšti ekvivalent, roba je neposredno predstavljiva u upotrebnim vrijednostima svih drugih roba, koje u svojim cijenama teže za zlatom kao za svojim onostranim postojanjem, ali istovremeno ukazuju na notu kojom ono mora da zazvoni da bi njihova tijela, upotrebne vrijednosti, prešla na stranu novca, a njihova duša, razmjenska vrijednost, ušla u samo zlato. Opšti produkt otuđivanja robâ je apsolutno otuđiva roba. Za pretvaranje zlata u robu ne postoji nikakva kvalitativna, nego samo kvantitativna granica, naime, granica njegove sopstvene količine ili veličine vrijednosti. »Za gotov novac može se sve dobiti.« Dok u kretanju R—N roba realizuje, svojim otuđenjem kao upotrebna vrijednost, svoju sopstvenu cijenu i upotrebnu vrijednost tuđeg novca, u kretanju N—R realizuje, svojim otuđenjem kao prometna vrijednost, svoju sopstvenu upotrebnu vrijednost i cijenu druge robe. Ako roba realizovanjem svoje cijene istovremeno pretvara zlato u stvaran novac, ona svojim pretvaranjem nazad u robu pretvara zlato u svoje sopstveno čisto prolazno novčano postojanje. Pošto robni promet pretpostavlja razvijenu podjelu rada, dakle mnogostranost potreba pojedinca u obrnutoj srazmjeri sa jednostranošću njegovog proizvoda, kupovina N—R će se čas ispoljiti u jednačini sa jednim robnim ekvivalentom, a čas rasparčati na niz robnih ekvivalenata koji će sad biti ograničen krugom potreba kupca.

i veličinom novčanog iznosa kojim raspolaže. — Kao što je prodaja istovremeno kupovina, tako je kupovina istovremeno prodaja, N—R istovremeno R—N, samo što inicijativa ovdje pripada zlatu ili kupcu.

Ako se sad vratimo na cjelokupan promet R—N—R, pokazaće se da u njemu jedna roba prolazi kroz cjelokupan niz svojih metamorfoza. Ali istovremeno dok ona počinje prvu polovinu prometa i vrši prvu metamorfozu, neka druga roba stupa u drugu polovinu prometa, vrši svoju drugu metamorfozu i ispada iz prometa; i obrnuto, prva roba stupa u drugu polovinu prometa, vrši svoju drugu metamorfozu i ispada iz prometa, dok neka treća roba ulazi u promet, prevaljuje prvu polovinu svoga puta i vrši prvu metamorfozu. Prema tome, cjelokupan promet R—N—R kao cjelokupna metamorfoza neke robe uvijek je istovremeno kraj cjelokupne metamorfoze neke druge i početak cjelokupne metamorfoze neke treće robe, dakle jedan niz bez početka i kraja. Jasnoće radi, da bismo razlikovali robe, označimo R na obje krajnje tačke različito, npr. kao R'—N—R". U stvari, prvi član R'—N pretpostavlja N kao rezultat nekog drugog R—N, što znači da je i sâm samo posljednji član od R—N—R', dok je drugi član N—R" u svom rezultatu R"—N, dakle i sam se predstavlja kao prvi član R"—N—R"' itd. Dalje, pokazuje da se posljednji član N—R, mada je N rezultat samo *jedne* prodaje, može prikazati kao N—R'+N—R"+N—R"'+ itd., da se, dakle, može rasparčati na mnoštvo kupovina, tj. na mnoštvo prodaja, tj. na mnoštvo prvih članova novih cjelokupnih metamorfoza robâ. Ako se, dakle, cjelokupna metamorfoza pojedine robe predstavlja ne samo kao član jednog lanca metamorfoza bez početka i kraja nego mnogih takvih lanaca, prometni proces robnog svijeta predstavlja se kao beskrajno zamršen splet ovog kretanja koje se na beskrajno raznim tačkama uvijek završava i uvijek iznova započinje uslijed toga što svaka pojedina roba prolazi kroz promet R—N—R. Ali svaka pojedina prodaja ili kupovina postoji istovremeno kao indiferentan i izolovan akt čiji dopunski akt može da bude od njega vremenski i prostorno odvojen, zbog čega mu se ne mora neposredno priključiti kao njegovo produženje. Time što svaki posebni prometni proces R—N ili N—R, kao pretvaranje jedne robe u upotrebnu vrijednost a druge robe u novac, kao prvi i drugi stadijum prometa, obrazuje tačku mirovanja samostalnu na obje strane, a što, s druge strane, sve robe počinju svoju drugu metamorfozu u obliku opšteg ekvivalenta koji im je zajednički, zlata, i što se postavljaju na polaznu tačku druge polovine prometa, u stvarnom prometu se bilo koje N—R na-

dovezuje na bilo koje R—N, drugo poglavlje životnog toka jedne robe na prvo poglavlje životnog toka druge robe. A, na primjer, proda gvožđe za 2 f. st., vrši, dakle, R—N ili prvu metamorfozu robe gvožđa, ali kupovinu odlaže za docnije vrijeme. Istovremeno B, koji je 14 dana ranije prodao 2 kvartera pšenice za 6 f. st., kupuje sa tih istih 6 f. st. od »Mozes i sina« kaput i pantalone, vrši, dakle, N—R ili drugu metamorfozu robe pšenice. Oba ova akta N—R i R—N pojavljuju se ovdje samo kao članovi jednog lanca, jer u N, naime u zlatu, jedna roba izgleda kao i druga, i na zlatu se ne može prepoznati da li je ono metamorfozirano gvožđe ili metamorfozirana pšenica. U stvarnom procesu prometa predstavlja se, dakle, R—N—R kao beskrajno slučajna koincidencija i sukcesija razbacanih članova raznih cjelokupnih metamorfoza. Stvarni prometni proces ne *pojavljuje* se, dakle, kao cjelokupna metamorfoza robe, kao njeno kretanje kroz suprotne faze, već kao prost agregat mnogih kupovina i prodaja koje se slučajno vrše uporedo ili slijede jedna za drugom. Na taj način je određenost oblika ovog procesa izbrisana, i to tim potpunije što je svaki pojedini akt prometa, na primjer prodaja, istovremeno svoja suprotnost, kupovina, i obrnuto. S druge strane, proces prometa *jeste* kretanje metamorfozâ robnog svijeta i zato ga mora odražavati i u svome cjelokupnom kretanju. Kako ga on odražava, razmotrićemo u narednom odjeljku. Ovdje neka bude samo još napomenuto da u R—N—R obje krajnje tačke R ne stoje prema N, sa gledišta oblika, u istom odnosu. Prvo R odnosi se kao posebna roba prema novcu kao opštoj robi, dok se novac kao opšta roba odnosi prema drugom R kao pojedinačnoj robi. R—N—R se može, dakle, apstraktno logički svesti na silogizam P—O—Pj, gdje je posebnost prvi krajnji član, opštost srednji spojni član, a pojedinačnost krajnji član.

Imaoci robe stupili su u proces prometa prosto kao čuvari roba. Unutar tog procesa oni istupaju jedan prema drugome u suprotnom obliku kupca i prodavca, jedan kao personifikovana glava šećera, drugi kao personifikovano zlato. I kao što glava šećera postaje zlato, tako prodavac postaje kupac. Ovi određeni socijalni karakteri ne izviru, dakle, iz ljudske individualnosti uopšte, već iz odnosâ razmjene između ljudi koji proizvode svoje produkte u određenom obliku robe. Odnosi koji između kupca i prodavca dolaze do izražaja toliko malo su čisto individualni odnosi da ova dvojica stupaju u taj odnos samo ukoliko se njihov individualni rad negira, naime ukoliko kao *ne*-individualni rad postaje novac. Prema tome, isto toliko je glupo ove ekonomski buržoaske

karaktere — kupca i prodavca — shvatiti kao vječne društvene oblike ljudske individualnosti koliko je pogrešno oplakivati u njima ukidanje individualnosti.[66] Oni su nužno ispoljavanje individualnosti na bazi određenog stupnja društvenog procesa proizvodnje. Pored toga, u suprotnosti kupca i prodavca izražava se antagonistička priroda buržoaske proizvodnje još toliko površinski i formalno da ova suprotnost pripada i preburžoaskim društvenim oblicima, jer iziskuje samo to da individue dođu u međusoban odnos kao imaoci roba.

Ako sad posmatramo rezultat od R—N—R, vidimo da se svodi na izmjenu materije R—R. Roba se razmijenila za robu, upotrebna vrijednost za upotrebnu vrijednost, a postajanje robe novcem, ili roba kao novac, služi samo za posredovanje u ovoj izmjeni materije. Novac se tako pojavljuje kao puko *sredstvo razmjene robâ*, ali ne kao sredstvo razmjene uopšte, nego kao prometnim procesom okarakterisano sredstvo razmjene, tj. *prometno sredstvo*.[67]

Otuda što se prometni proces robâ gasi u R—R, te izgleda kao da je posredstvom novca izvršena samo trampa, ili što se uopšte R—N—R ne samo raspada u dva izolovana procesa već istovremeno predstavlja njihovo procesno jedinstvo, — otuda zaključivati da između kupovine i prodaje postoji samo jedinstvo, a ne i podvojenost, manir je mišljenja čije kritikovanje spada u logiku, a ne u ekonomiju. Odvajanje

[66] Kako čak i sasvim površan oblik antagonizma, koji se ispoljava u kupovini i prodaji, duboko pogađa blagorodne duše, pokazuje slijedeći izvod iz djela g. *Isaaca Péreirea*, »Leçons sur l'industrie et les finances«, Paris 1832. Činjenica da je taj isti Isaac kao osnivač i dir ktor Crédit mobilier-a ozloglašeni vuk Pariske berze pokazuje istovremeno koliki značaj ima ova sentimentalna kritika političke ekonomije. Gospodin Pereire, tada još apostol Sen-Simona, kaže: »Pošto su pojedinci izolovani, jedni od drugih odvojeni kako u svome radu tako i u potrošnji, među njima postoji razmjena proizvodâ njihove radinosti. Iz nužnosti razmjene nastala je nužnost određivanja r lativne vrijed osti predmeta. Ideje o vrijednosti i razmjeni su, dakle, usko poveza e i obje u svom sadašnjem obliku izražavaju individualizam i antagonizam... Vrijednost proizvodâ mora se određivati samo zato jer postoji prodaja i kupovina, drugim riječima antagonizam između raznih članova društva. Za cijenu i vrijed ost moraju se ljudi interesovati samo ondje gdje postoji kupovina i prodaja, tj. gdje je svaki pojedinac prisiljen da se *bori* kako bi sebi obezbijedio predmete potrebne za održanje egzistencije.« (l. c., p. 2, 3, passim).

[67] »Novac je samo sredstvo i način, dok su robe, korisne za život, konačni cilj.« *Boisguillebert*, »Le dètail de la France«, 1697, u zborniku Ežena Dera: »Economistes financiers du XVIII ième siècle«, vol. I, p. 210, Paris 1843.

kupovine i prodaje u procesu razmjene, razbijajući lokalno izvorne, tradicionalno skromne i naivno budalaste barijere društvene izmjene materije, istovremeno je opšti oblik raskidanja njenih međusobno povezanih momenata i fiksiranja jednog nasuprot drugom, jednom riječju opšta mogućnost trgovinskih kriza, ali samo zato što je suprotnost između robe i novca apstraktni i opšti oblik svih suprotnosti koje buržoaski rad u sebi sadrži. Stoga novčanog prometa može da bude bez kriza, ali kriza ne može da bude bez novčanog prometa. A ovo znači samo to da tamo gdje se na privatnoj razmjeni zasnovani rad još nije razvio ni do obrazovanja novca, on, razumije se, ne može da izazove ni fenomene koji pretpostavljaju puni razvitak buržoaskog procesa proizvodnje. Otuda se može mjeriti sva dubina kritike koja želi da odstrani »neprilike« buržoaske proizvodnje ukidanjem »privilegija« plemenitih metala i zavođenjem takozvanog »racionalnog novčanog sistema«. Kao uzorak ekonomističke apologetike biće, s druge strane, dovoljna jedna teorija koja je razglašena kao izvanredno oštroumna. *Džems Mil*, otac poznatog engleskog ekonomista Džona Stjuarta Mila, veli: »Nikad ne može postojati nedostatak kupaca za sve robe. Ko god nudi jednu robu na prodaju, želi da za nju dobije drugu robu u zamjenu i stoga je kupac zbog same činjenice što je prodavac. Stoga kupci i prodavci svih roba uzeti zajedno metafizičkom nužnošću moraju da održavaju ravnotežu. Ako, dakle, postoji više prodavaca nego kupaca jedne robe, mora biti više kupaca nego prodavaca neke druge robe.«[68] Mil uspostavlja ravnotežu na taj način što proces prometa pretvara u neposrednu trampu, da bi zatim u neposrednu trampu opet prokrijumčario figure

[68] Novembra 1807. pojavio se u Engleskoj spis Viljema Spensa pod naslovom: »Britain independent of commerce« [»Engleska nezavisna od trgovine«], čiju je osnovnu ideju Viljem Kobet dalje razvio u svom »Political Register« pod drastičnijim naslovom »Perish Commerce« [»Dole s trgovinom«]. Nasuprot tome Džems Mil je 1808. objavio svoju »Defence of Commerce« [»Odbranu trgovine»], u čijem se tekstu već nalazi argument pozajmljen iz njegovih »Elements of Political Economy«. U svojoj polemici sa Sismondijem i Maltusom o trgovinskim krizama, Ž. B. Sej prisvojio je sebi ovaj rijedak pronalazak i pošto bi bilo nemoguće reći sa kojom bi novom misli ovaj komični »prince de la science« [»princ nauka«] obogatio političku ekonomiju — njegova se zasluga sastojala, naprotiv, u nepristrasnosti sa kojom je svoje savremenike, Maltusa, Sismondija i Rikarda podjednako pogrešno razumio — njegovi kontinentalni obožavaoci rastrubili su njegovu slavu kao pronalazača tog blaga, tj. ideje o metafizičkoj ravnoteži kupovina i prodaja.

kupca i prodavca pozajmljene iz procesa prometa. Govoreći njegovim smušenim jezikom, u onim momentima kad se nijedna roba ne može prodati, kao što je bilo, na primjer, u Londonu i Hamburgu u izvjesnim momentima trgovinske krize 1857—58. godine, u stvari ima više kupaca nego prodavaca *jedne* robe, naime *novca*, a više prodavaca nego kupaca *svih drugih oblika novca*, naime robâ. Metafizička ravnoteža kupovina i prodaja ograničava se na to da je svaka kupovina prodaja i svaka prodaja kupovina, a to nije naročita utjeha za čuvare roba koji ne uspiju da dođu do prodaje, dakle ni do kupovine.[69]

Odvajanje prodaje od kupovine omogućava u pravoj trgovini masu prividnih transakcija prije definitivne razmjene između proizvođača i potrošačâ roba. Ono na taj način omogućava masi parazita da se uguraju u proces proizvodnje i da se koriste tim odvajanjem. A to opet ne znači drugo nego da je novcem kao opštim oblikom buržoaskog rada data *mogućnost* razvoja protivrječnosti ovog posljednjeg.

b) Opticaj novca

Stvarni promet predstavlja se najprije kao masa kupovina i prodaja koje se slučajno zbivaju uporedo. U kupovini kao i u prodaji roba i novac stoje uvijek u istom međusobnom odnosu, prodavac na strani robe, kupac na strani novca. Novac kao prometno sredstvo pojavljuje se stoga uvijek kao *kupovno sredstvo*, uslijed čega su druge njegove odredbe u suprotnim fazama robne metamorfoze postale neprimjetne.

Novac prelazi u ruke prodavca u istom aktu u kome roba prelazi u ruke kupca. Roba i novac kreću se, dakle, u sup-

[69] Način na koji, ekonomisti prikazuju različne odredbe oblika robe može se vidjeti iz slijedećih primjera:

»Ako raspolažemo novcem, potrebno je da izvršimo samo jednu razmjenu da bismo dobili željeni predmet, dok sa viškovima ostalih proizvoda moramo izvršiti dvije, od kojih je prva (pribavljanje novca) neizmjerno teža od druge.« (*G. Opdyke*, »A Treatise on Political Economy«, New York 1851, p. 277—278.)

„Veća sposobnost novca za otuđivanje je direktni rezultat ili prirodna posljedica manje sposobnosti, za otuđivanje kod robâ.« (*Th. Corbet*, »An Inquiry into the Causes and Modes of the Wealth of Individuals etc.« London 1841, p. 117.) »Svojstvo novca je u tome što je uvijek razmjenljiv za ono što mjeri.« (*Basanquet:* »Metallic, Paper and Credit Currency etc.« London 1842, p. 100.)

»Novac može uvijek kupiti druge robe, dok druge robe ne mogu uvijek kupiti novac.« (*Th. Tooke*, »An Inquiry into the Currency Principle. 2 ed. London 1844, p. 10.)

rotnom smjeru i ova promjena mjesta, u kojoj roba stupa na jednu, a novac na drugu stranu, vrši se istovremeno na neodređeno mnogim tačkama po cjelokupnoj površini buržoaskog društva. Ali prvi korak koji roba čini u prometu istovremeno je njen posljednji korak.[70] Da li se ona pomjera s mjesta zato što privlači zlato (R—N) ili zato što zlato privlači nju (N—R), tim jednim pomjeranjem, tom jednom promjenom mjesta, ona ispada iz prometa i ulazi u potrošnju. Promet je neprestano kretanje robâ, ali uvijek drugih roba, a svaka se roba kreće samo jedanput. Svaka roba počinje drugu polovinu svoga prometa ne kao ista roba, već kao neka druga roba, kao zlato. Kretanje metamorfozirane robe je, dakle, kretanje zlata. Isti komad novca ili istovjetni zlatni individuum koji je u aktu R—N jednom promijenio mjesto s nekom robom pojavljuje se, obrnuto, opet kao polazna tačka u N—R i tako mijenja mjesto po drugi put s nekom drugom robom. Kao što iz ruku kupca B prelazi u ruke prodavca A, sada prelazi iz ruku A-a, koji je postao kupac, u ruke C-a. Kretanje oblika neke robe, njeno pretvaranje u novac i njeno pretvaranje iz novca nazad u robu ili kretanje cjelokupne metamorfoze robe predstavlja se, dakle, kao spoljašnje kretanje istog komada novca koji dva puta mijenja mjesto sa dvjema različitim robama. Ma koliko rascjepkano i slučajno proticale kupovine i prodaje jedna pored druge, u stvarnom prometu nasuprot nekom kupcu vazda stoji neki prodavac, i novac koji stupa na mjesto prodate robe morao je prije nego što je došao u ruke kupca već jedanput da promijeni mjesto s nekom drugom robom. S druge strane, novac prije ili poslije opet prelazi iz ruku prodavca koji je postao kupac u ruke nekog novog prodavca, i u ovom čestom ponavljanju svog mijenjanja mjesta izražava veriženje metamorfoza roba. Isti komadi novca pomjeraju se, dakle, uvijek u suprotnom smjeru od smjera koji ima kretanje roba, jedan češće, drugi rjeđe, s jednog mjesta prometa ka drugom, i na taj način opisuju duži ili kraći prometni luk. Ova različita kretanja istog komada novca mogu da slijede samo jedno za drugim u vremenu, kao što se, obrnuto, mnogobrojnost i rescjepkanost kupovina i prodaja pojavljuju u istovremenim jednokratnim mijenjanjima mjesta robâ i novca koja u prostoru teku jedno pored drugog.

Robni promet R—N—R, u svom prostom obliku, vrši se u prelaženju novca iz ruku kupca u ruke prodavca i iz

[70] Ista se roba može više puta kupiti i ponovo prodati. Ona ne cirkuliše tada kao puka roba, nego u jednoj odredbi koja ne postoji sa stanovišta prostog prometa, proste suprotnosti robe i novca.

ruku prodavca koji je postao kupac u ruke nekog novog prodavca. Time je metamorfoza robe završena, a sljedstveno i kretanje novca ukoliko je ono njen izraz. Ali pošto se nove upotrebne vrijednosti moraju stalno da proizvode kao robe i stoga stalno iznova ubacuju u promet, ponavlja se i obnavlja R—N—R od strane istih imalaca robe. Novac koji oni izdaju kao kupci vraća se u njihove ruke čim se ponovo pojave kao prodavci roba. Tako se neprekidno obnavljanje robnog prometa ogleda u tome što novac ne samo neprekidno prelazi iz ruku u ruke preko cijele površine buržoaskog društva, već što istovremeno opisuje niz raznih malih kružnih tokova, polazeći s beskrajno različitih tačaka i vraćajući se na iste tačke, da bi opet ponovio isto kretanje.

Mijenjanje oblika robâ pojavljuje se kao puka promjena mjesta novca, i kontinuitet prometnog kretanja nalazi se potpuno na strani novca, jer roba uvijek čini samo jedan korak u suprotnom smjeru od novca, dok novac uvijek čini drugi korak za robu i kaže B gdje je roba rekla A; zato se *čini* kao da cijelo kretanje polazi od novca, mada roba pri prodaji vuče novac s njegovog mjesta, dakle promeće ga isto tako kao što i novac pri kupovini promeće nju. Budući da novac, osim toga, uvijek istupa nasuprot robi u istom odnosu kao *kupovno sredstvo*, a kao takvo on pokreće robe samo realizovanjem njihove cijene, pojavljuje se cijelo kretanje prometa tako da novac mijenja mjesto s robama realizujući njihove cijene bilo u istovremeno uporednim posebnim aktima prometa, bilo sukcesivno, kad isti komad novca realizuje redom razne robne cijene. Posmatramo li, na primjer, R—N—R' —N—R''—N—R''' itd. ne osvrćući se na kvalitativne momente koji u stvarnom procesu prometa postaju neprimjetni, vidimo samo istu monotonu operaciju. N, pošto je realizovao cijenu R-a, realizuje redom cijene R'-a do R'''-a itd., a robe R', R'', R''' itd. uvijek stupaju na mjesto koje novac napušta. Prema tome, izgleda da novac promeće robe time što realizuje njihove cijene. U ovoj funkciji realizovanja cijena sam se novac stalno promeće čas samo mijenjajući mjesto, čas praveći prometni luk, čas opisujući mali krug gdje se polazna tačka i tačka vraćanja poklapaju. Kao prometno sredstvo, novac ima svoj sopstveni promet. Kretanje oblika robâ koje se nalaze u procesu prometa pojavljuje se stoga kao sopstveno kretanje novca koje posreduje razmjenu po sebi nepokretnih roba. Kretanje prometnog procesa robâ predstavlja se, dakle, u kretanju novca kao prometnog sredstva — u *opticaju novca*.

Kao što su imaoci roba predstavljali proizvode svojih privatnih radova kao proizvode društvenog rada time što su

jednu stvar, zlato, pretvarali u neposredno postojanje opšteg radnog vremena i stoga u novac, tako se sad njihovo sopstveno svestrano kretanje kojim posreduju izmjenu materije svog rada njima suprotstavlja kao specifično kretanje jedne stvari, kao opticaj zlata. Sâmo društveno kretanje je za imaoca roba, s jedne strane, spoljna nužnost, s druge strane, čisto formalan posredujući proces koji svakoj individui omogućuje da za upotrebnu vrijednost koju ubacuje u promet izvuče iz njega druge upotrebne vrijednosti istog obima vrijednosti. Upotrebna vrijednost robe počinje s njenim ispadanjem iz prometa, dok je upotrebna vrijednost novca kao prometnog sredstva sâmo njegovo prometanje. Kretanje robe u prometu samo je prolazan momenat, dok neumorno vrzmanje u prometu postaje funkcija novca. Ova njegova specifična funkcija unutar procesa prometa daje novcu kao prometnom sredstvu novu određenost oblika, koju sad treba pobliže izložiti.

Prije svega, očigledno je da je opticaj novca beskrajno rascjepkano kretanje, jer se u njemu odražava beskonačno cjepkanje procesa prometa na kupovine i prodaje i indiferentno raspadanje komplementarnih faza metamorfoze roba. U malim kružnim tokovima novca, gdje se polazna tačka i tačka vraćanja poklapaju, pokazuje se, doduše, kretanje koje se savija unatrag, stvarno kružno kretanje, ali tu prije svega postoji isto toliko polaznih tačaka koliko i roba, pa se već samim svojim neodređenim mnoštvom ovi kružni tokovi izvlače od svake kontrole, mjerenja i izračunavanja. Isto tako vrijeme između udaljavanja i vraćanja na polaznu tačku nije određeno. Uostalom, sasvim je svejedno da li se u nekom datom slučaju takav kružni tok opisuje ili ne. Nijedna ekonomska činjenica nije opštije poznata od činjenice da neko može jednom rukom da izdaje novac, a da ga drugom ponovo ne prima. Novac polazi s beskrajno raznih tačaka i vraća se na beskrajno razne tačke, ali poklapanje polazne tačke s tačkom vraćanja je slučajno, jer u kretanju R—N—R ponovno pretvaranje kupca u prodavca nije nužno uslovljeno. Još manje predstavlja opticaj novca kretanje koje se širi iz jednog središta prema svima tačkama periferije i koje se sa svih tačaka periferije vraća u isto središte. Takozvani kružni tok novca, kakav kao slika lebdi pred očima, ograničava se na to što se na svima tačkama vidi njegovo pojavljivanje i njegovo nestajanje, njegovo neumorno mijenjanje mjesta. U jednom višem posredujućem obliku novčanog prometa, na primjer u prometu banknota, vidjećemo da uslovi izdavanja novca uk-

ljučuju uslove njegovog vraćanja. Naprotiv, za prost novčani promet je slučajnost što isti kupac postaje opet prodavac. Gdje se u prostom novčanom prometu stvarna kružna kretanja stalno javljaju, ona su puki odraz dubljih procesa proizvodnje. Na primjer, fabrikant uzme u petak novac od svog bankara, njime u subotu isplati svoje radnike, ovi ga najvećim dijelom odmah potroše kod bakala itd., a ovi ga u ponedjeljak vrate bankaru.

Vidjeli smo da novac u prostornom šarenilu raznih uporednih kupovina i prodaja istovremeno realizuje datu masu cijena i samo jedanput mijenja mjesto s robama. Ali, s druge strane, ukoliko se u njegovom kretanju pojavljuje kretanje cjelokupnih metamorfoza robâ i veriženje ovih metamorfoza, isti komad novca realizuje cijene raznih roba i na taj način vrši veći ili manji broj opticaja. Uzmemo li, dakle, proces prometa neke zemlje u datom vremenskom razmaku, na primjer u jednom danu, masa zlata potrebna za realizovanje cijena i, prema tome za promet roba, biće određena dvostrukim momentom: s jedne strane, ukupnom sumom ovih cijena, a, s druge strane, prosječnim brojem opticaja istih zlatnika. Ovaj broj opticaja, ili brzina novčanog opticaja, određen je sa svoje strane prosječnom brzinom (ili samo izražava prosječnu brzinu) kojom robe prolaze kroz razne faze svoje metamorfoze, — brzinom kojom se ove metamorfoze nastavljaju kao verige i brzinom kojom se robe koje su prošle kroz svoje metamorfoze zamjenjuju u procesu prometa novim robama. Dok se, dakle, pri određivanju cijena razmjenska vrijednost svih roba misleno pretvorila u količinu zlata iste veličine vrijednosti i dok je u oba izolovana akta prometa, N—R i R—N, ista suma vrijednosti postojala dvostruko, s jedne strane u robi, a s druge u zlatu, postojanje zlata kao prometnog sredstva nije određeno njegovim izolovanim odnosom prema pojedinim nepokretnim robama, već njegovim pokretnim postojanjem u svijetu roba koji se kreće; njegovom funkcijom da u mijenjaju svog mjesta prikaže mijenjanje oblika robâ, dakle, brzinom mijenjanja svog mjesta brzinu mijenjanja njihovog oblika. Njegovo stvarno postojanje u procesu prometa, tj. stvarna masa zlata koja je u prometu, određena je, dakle, njegovim funkcionalnim postojanjem u samom procesu kao cjelini.

Pretpostavka novčanog prometa je robni promet, što znači da novac promeće robe koje imaju cijene, tj. koje su misleno već izjednačene s određenim količinama zlata. Pri određivanju cijena tih roba, veličina vrijednosti one količine zlata koja služi kao jedinica mjere, odnosno vrijednost zlata,

pretpostavlja se kao data. Pod ovom pretpostavkom količina zlata potrebna za promet određena je prije svega ukupnom sumom robnih cijena koje se imaju realizovati. A sama ta ukupna suma određena je: 1) nivoom cijena, relativno visokim ili niskim nivoom razmjenskih vrijednosti robâ procijenjenih u zlatu, i 2) masom robâ koje se promeću po određenim cijenama, dakle masom kupovina i prodaja po datim cijenama.[71] Ako kvarter pšenice stoji 60 šilinga, onda je za njegovo prometanje ili za realizovanje njegove cijene potrebno dvaput toliko zlata koliko je potrebno kad on stoji samo 30 šilinga. Za prometanje 500 kvartera po 60 šilinga potrebno je dvaput toliko zlata koliko za prometanje 250 kvartera po istoj cijeni. Najzad, za prometanje 10 kvartera po 100 šilinga potrebna je samo polovina od količine zlata potrebne za prometanje 40 kvartera po 50 šilinga. Iz toga slijedi da količina zlata potrebna za prometanje robe može opadati i pored rastenja cijena ako se masa prometanih roba smanjuje u većoj srazmjeri nego što raste ukupna suma cijena i da, obrnuto, masa prometnih sredstava može da raste ako masa prometanih roba pada, ali suma njihovih cijena raste u većoj srazmjeri. Tako su, na primjer, lijepa engleska detaljna istraživanja dokazala da u Engleskoj u prvim stadijumima poskupljenja žita masa novca u opticaju raste, jer je suma cijena smanjene količine žita veća nego što je bila suma cijena veće količine žita, dok se ujedno, za izvjesno vrijeme, promet ostale robne mase nastavlja nesmetano po njenim starim cijenama. Međutim, u docnijem stadijumu poskupljenja žita opada masa novca u opticaju, bilo zato što se pored žita prodaje manje robâ po starim cijenama, bilo zato što se prodaje isto toliko robâ po nižim cijenama.

Ali, kao što smo vidjeli, količina novca u prometu određena je ne samo ukupnom sumom robnih cijena koje se imaju da realizuju nego istovremeno i brzinom kojom novac optiče ili kojom u datom vremenskom razmaku obavlja posao te realizacije. Ako isti sovrin istog dana izvrši deset kupovina robe, svaki put po cijeni od jednog sovrina, dakle

---

[71] Masa novca je indiferentna »pourvu qu'il y en ait assez pour maintenir les prix contractés par les denrées« [»samo neka ga bude dovoljno da održi cijene koje odgovaraju robama«]. *Boisguillbert*, I. c., p. 209. »Ako promet roba od 400 miliona f. st. iziskuje masu zlata od 40 miliona, i ako bi ova proporcija od 1/10 bila adekvatan nivo, tada bi, ako bi vrijednost roba u prometu iz prirodnih razloga porasla na 450 miliona, masa novca morala da poraste na 45 miliona da bi ostala na svom nivou.« *W. Blake*, »Observations on the Effects Produced by the Expendit re of Government etc.« London 1823, p. 42.

deset puta mijenja ruke, on izvrši tačno isti posao kao deset sovrina od kojih svaki optiče samo jedanput u toku jednog dana.[72] Brzina opticaja zlata može, dakle, da nadoknadi njegovu količinu, odnosno postojanje zlata u procesu prometa određeno je ne samo njegovim postojanjem kao ekvivalenta pored robe, nego i njegovim postojanjem u okviru kretanja robne metamorfoze. Ipak brzina opticaja novca nadoknađuje njegovu količinu samo do izvjesnog stepena, jer se neizmjerno rascjepkane kupovine i prodaje u svakom datom momentu prostorno vrše uporedo.

Ako ukupne cijene prometanih robâ rastu, ali u manjoj srazmjeri nego što raste brzina novčanog opticaja, padaće masa prometnih sredstava. Obrnuto, ako brzina opticaja pada srazmjerno više nego ukupna cijena prometane mase robâ, rašće masa prometnih sredstava. Rastenje količine prometnih sredstava uz opšte padanje cijena, smanjivanje količine prometnih sredstava uz opšte skakanje cijena — jedna je od najtačnije utvrđenih pojava u istoriji robnih cijena. Ali uzroci koji izazivaju porast nivoa cijena i istovremeno još veći porast brzine opticaja novca, kao i obrnuto kretanje, ne spadaju u razmatranje prostog prometa. Primjera radi može se navesti da, pored ostalog, u periodima kada prevlađuje kredit, brzina novčanog opticaja raste brže od robnih cijena, dok pri sužavanju kredita cijene robâ padaju sporije od brzine opticaja. Površinski i formalan karakter prostog novčanog prometa ispoljava se baš u tome što svi momenti koji određuju količinu prometnih sredstava, kao što su masa prometanih robâ, cijene, skok ili pad cijena, broj istovremenih kupovina i prodaja, brzina novčanog opticaja, zavise od procesa metamorfoze robnog svijeta, koji opet zavisi od cjelokupnog karaktera načina proizvodnje, broja stanovništva, odnosa između grada i sela, razvitka transportnih sredstava, od veće ili manje podjele rada, kredita itd., ukratko od okolnosti koje se sve nalaze *izvan* prostog novčanog prometa, a koje se u njemu samo odražavaju.

Uz određenu brzinu prometa, masa prometnih sredstava je, dakle, određena naprosto cijenama robâ. Nisu, dakle, cijene visoke ili niske zato što je više ili manje novca u opticaju, već više ili manje novca optiče zato što su cijene visoke ili niske. To je jedan od najvažnijih ekonomskih zakona čije je detaljno dokazivanje pomoću istorije robnih cijena možda jedina zasluga engleske ekonomije posle Rikarda. Ako, da-

[72] »Mala količina moneta dovoljna je zahvaljujući brzini opticaja novca, a ne zahvaljujući količini metala.« (*Galiant*, l. c., p. 99.)

kle, iskustvo pokazuje da je nivo metalnog prometa, ili masa zlata i srebra u prometu, u nekoj zemlji, doduše, izložen privremenim plimama i osekama, a ponekad i veoma jakim plimama i osekama,[78] ali da za duže vremenske periode uglavnom ostaje isti, pa se odstupanja od prosječnog nivoa kreću samo u granicama slabih oscilacija, ovaj se fenomen objašnjava naprosto suprotnom prirodom okolnosti koje određuju masu novca u opticaju. Njihova istovremena modifikacija parališe njihovo dejstvo i ostavlja sve po starom.

Zakon da je uz datu brzinu opticaja novca i datu sumu robnih cijena količina prometnog medijuma određena, može se izraziti i tako da količina zlata u prometu zavisi od njegove sopstvene vrijednosti ako su razmjenske vrijednosti robâ i prosječna brzina njihovih metamorfoza date. Ukoliko bi, dakle, rasla ili padala vrijednost zlata, tj. radno vrijeme potrebno za njegovu proizvodnju, rasle bi ili padale u obrnutoj srazmjeri robne cijene, i ovom opštem porastu ili padu cijena, uz nepromijenjenu brzinu opticaja, odgovarala bi veća ili manja količina zlata koje bi bilo potrebno za prometanje iste robne mase. Ista promjena bi nastala kad bi stara mjera vrijednosti bila potisnuta metalom veće ili manje vrijednosti. Kad je Holandija, iz nježnih obzira prema državnim povjeriocima i iz straha od dejstva kalifornijskih i australijskih otkrića, zamijenila zlatan novac srebrnim, njoj je bilo potrebno 14 do 15 puta više srebra nego ranije zlata da bi mogla da promeće istu robnu masu.

Iz zavisnosti količine zlata u prometu od promjenljive sume robnih cijena i od promjenljive brzine opticaja slijedi da masa metalnih prometnih sredstava mora da bude sposobna da se smanjuje i povećava, ukratko — da u skladu sa potrebama prometnog procesa zlato mora čas da ulazi u taj

[78] Primjer izuzetnog pada metalnog prometa ispod njegovog prosječnog nivoa pružila je Engleska u 1858. godini, kao što se vidi iz slijedećeg izvoda iz londonskog »Economist«-a: »Po prirodi stvari (naime rascjepkanom karakteru prostog prometa) ne mogu se dobiti sasvim tačni podaci o količini gotovog novca koji fluktuira na tržištu i u rukama klasa koje se ne bave bankarskim poslovima. Ali je, možda, aktivnost ili neaktivnost kovnica velikih trgovinskih nacija jedna od najtačnijih indikacija za promjene te količine. Više će se novca kovati ako su potrebe velike, a manje ako su potrebe male ... U engleskoj kovnici iskovano je u godini 1855: 9,245.000 f. st., 1856: 6,476.000 f. st., 1857: 5,293.858 f. st. U toku 1858. godine kovnica jedva da je imala šta da radi.« (»Economist«, 10. jula 1858.) A u isto vrijeme u podrumima banke ležalo je oko 18 miliona funti sterlinga zlata.

proces kao prometno sredstvo, a čas opet da ga napušta. Docnije ćemo vidjeti kako sam prometni proces ostvaruje ove uslove.

c) Moneta. Znak vrijednosti

U svojoj funkciji prometnog sredstva, zlato dobija posebnu fazonu, ono postaje *moneta*. Da mu se opticaj ne bi zadržavao uslijed tehničkih teškoća, ono se kuje prema mjerilu računskog novca. Komadi zlata čiji žig i lik pokazuje da sadrže one težinske dijelove zlata koji su predstavljeni u računskim imenima novca: funti sterlinga, šilingu itd. — jesu monete. I određivanje monetne cijene i tehnički posao kovanja pripadaju državi. Kao i računski novac, tako i novac kao moneta dobija *lokalni i politički karakter*, govori jezicima raznih zemalja i nosi razne nacionalne uniforme. Stoga se oblast u kojoj novac optiče kao moneta odvaja kao *unutrašnji*, granicama države ograničeni robni promet, od *opšteg* prometa robnog svijeta.

Međutim, zlato u polugama i zlato kao moneta ne razlikuje se međusobno više nego njegovo monetno i njegovo težinsko ime. Ono što je u posljednjem slučaju razlika u imenu, pojavljuje se sada kao puka razlika u liku. Zlatna moneta može da se baci u topionički tiganj i tako opet pretvori u zlato sans phrase [naprosto zlato], kao što je, obrnuto, dovoljno da se zlatna poluga pošalje u kovnicu da bi dobila oblik monete. Pretvaranje i vraćanje iz jednog lika u drugi ispoljava se kao čisto tehnička operacija.

Za 100 funti ili 1.200 unča monetnog 22-karatnog zlata dobija se od engleske kovnice 4.672 $^{1}/_{2}$ f. st. ili zlatna sovrina; ako se ovi sovrini stave na jednu stranu vage, a 100 funti zlata u polugama na drugu, obje strane su podjednako teške, i tako je pružen dokaz da sovrin nije ništa drugo do određen težinski dio zlata koji je tim imenom označen u engleskoj monetnoj cijeni, s naročitim likom i naročitim žigom. 4.672 $^{1}/_{2}$ zlatna sovrina bacaju se sa raznih tačaka u promet i zahvaćeni od njega vrše u toku jednog dana određeni broj opticaja, jedan sovrin više, a drugi manje. Ako bi prosječan broj dnevnih opticaja svake pojedine unče bio 10, tada bi 1.200 unča zlata realizovalo ukupnu sumu robnih cijena u iznosu od 12.000 unča ili 46.725 sovrina. Ma koliko vrtjeli i obrtali jednu unču zlata, ona nikada neće težiti 10 unča zlata. Ali ovdje u procesu prometa 1 unča zlata teži u stvari 10 unča. Postojanje monete unutar procesa prometa jednako je količini u njoj sadržanog zlata množenoj brojem njenih opticaja. Osim svog

stvarnog postojanja kao pojedinačan zlatnik određene težine, moneta dobija, dakle, misleno postojanje koje proizlazi iz njene funkcije. Međutim, izvršio jedan ili deset opticaja, sovrin u svakoj pojedinoj kupovini ili prodaji djeluje samo kao jedan sovrin. On je nalik na generala koji tim što se na dan bitke pojavljuje blagovremeno na 10 raznih mjesta nadoknađuje 10 generala, iako je na svakom mjestu uvijek jedan isti general. Idealizacija prometnog sredstva koja u novčanom opticaju potiče iz nadoknađivanja kvantiteta brzinom, odnosi se samo na funkcionalno postojanje monete unutar prometnog procesa, ali se ne tiče postojanja pojedinog komada novca.

Međutim, opticaj novca je spoljašnje kretanje, i sovrin, mada non olet [ne smrdi], vrti se u šarenom društvu. Tarući se o svakovrsne ruke, kese, torbe, novčanike, ćemere, vrećice, škrinje i ormane, moneta se liže, ostavi ovdje jedan, tamo drugi atom zlata i tako, trčeći po svijetu, gubi lizanjem sve više i više od svoje unutrašnje sadržine. Ona se troši upotrebom. Uzmimo jedan sovrin u momentu kad je njegov prvobitno čist karakter po izgledu još sasvim neznatno načet. »Pekar koji je danas primio od banke nov novcati sovrin pa ga sutra isplati mlinaru ne isplaćuje isti istinski (veritable) sovrin; on je lakši nego što je bio u vrijeme kad ga je pekar primio.«[74] »Jasno je da moneta po prirodi same stvari mora malo pomalo da se depresira samim dejstvom običnog i neizbježnog lizanja. Fizički je nemoguće za neko vrijeme, pa makar samo i za jedan dan, potpuno isključiti iz prometa lake monete.«[75] Džejkop cijeni da je od 380 miliona funti sterlinga, koliko ih je 1809. godine bilo u Evropi, 1829. godine, dakle u vremenskom intervalu od 20 godina, 19 miliona funti sterlinga potpuno nestalo uslijed lizanja.[76] Dakle, kao što roba pri prvom koraku koji učini stupajući u promet ispada iz njega, tako moneta predstavlja poslije nekoliko koraka u prometu veću metalnu sadržinu nego što je ima. Što moneta duže optiče pri istoj brzini prometa ili što življi postaje njen promet u istom vremenskom intervalu, to se više odvaja njo-

---

[74] *Dodd*, »Curiosities of Industry etc.« London 1854.

[75] »The Currency Question Reviewed etc., by a Banker.« Edinburg 1845, p. 69 i dalje. »Kad bi nešto istrošeni talir vrijedio nešto manje od sasvim novog talira, tada bi se promet stalno zadržavao i ne bi bilo nijednog plaćanja koje ne bi postalo predmet spora.« (*G. Garnier*, l. c., t. I, p. 24.)

[76] *W. Jacob*, »An Historical Inquiry into the Production and Consumption« of the Precious Metals.« London 1831, vol. II, ch. XXVI.

no postojanje kao monete od njenog zlatnog ili srebrnog postojanja. Ono što preostaje jeste magni nominis umbra [sjenka velikog imena]. Tijelo monete je još samo sjenka. Dok ona prvobitno kroz proces postaje teža, sad postaje kroz njega lakša, ali i dalje važi u svakoj pojedinačnoj kupovini ili prodaji kao prvobitna količina zlata. Sovrin nastavlja da vrši kao *prividni* sovrin, kao *prividno* zlato, funkciju legitimnog zlatnika. Dok ostala bića u dodiru sa spoljnim svijetom gube svoj idealizam, moneta se praksom idealizuje, pretvara u puko prividno postojanje svog zlatnog ili srebrnog tijela. Ovo drugo, samim prometnim procesom izazvano idealizovanje metalnog novca, ili odvajanje njegove nominalne sadržine od njegove realne sadržine, iskorišćavaju djelimično vlade, a djelimično privatni avanturisti u najrazličitijim falsifikovanjima monete. Sva istorija kovanja novca od početka Srednjeg vijeka pa do duboko u XVIII vijek svodi se na istoriju ovih dvostranih i antagonističkih falsifikovanja, i Kustodijev mnogotomni zbornik italijanskih ekonomista velikim dijelom vrti se oko te tačke.

Međutim, prividno postojanje zlata unutar njegove funkcije dolazi u sukob s njegovim stvarnim postojanjem. Jedna zlatna moneta je u opticaju izgubila više, a druga manje od svoje metalne sadržine, i stoga jedan sovrin u stvari vrijedi više od drugog. Ali pošto oni u svom funkcionalnom postojanju, kao moneta važe jednako, i sovrin koji stvarno sadrži $^1/_4$ unče ne važi ništa više od sovrina koji samo prividno sadrži $^1/_4$ unče, pojedini nesavjesni imaoci vrše na punovažnim sovrinima hirurške operacije i vještački vrše na njima ono što je sam opticaj izvršio prirodnim putem na njihovoj lakoj braći. Oni se obrezuju i podrezuju, a suvišno zlatno salo svršava u tiganju za topljenje. Ako se $4.672^1/_2$ zlatna sovrina stave na jednu stranu vage i prosječno teže samo 800 unča umjesto 1.200 unča, oni će, izneseni na tržište zlata, kupiti samo još 800 unča zlata, odnosno tržišna cijena zlata skočila bi iznad njegove monetne cijene. Svaki komad novca važio bi, onda kad bi imao punu težinu, u svom monetnom obliku manje nego u obliku poluge. Sovrini pune težine ponovo bi se pretvorili u poluge, u kojima više zlata ima veću vrijednost nego manje zlata. Čim bi ovo padanje ispod metalne sadržine zahvatilo dovoljan broj sovrina da bi se izazvao trajan porast tržišne cijene zlata iznad njegove monetne cijene, računska imena monete ostala bi ista, ali bi ubuduće označavala manju količinu zlata. Drugim riječima, mjerilo novca bi se izmijenilo, i zlato bi se ubuduće kovalo prema ovom novom mjerilu. Svojom idealizacijom kao prometno sredstvo, zlato

bi putem dejstva sa svoje strane izmijenilo zakonski utvrđene odnose u kojima je bilo mjerilo cijena. Poslije izvjesnog vremenskog intervala ponovila bi se ista revolucija, i tako bi zlato bilo podvrgnuto i u svojoj funkciji mjerila cijena i u svojoj funkciji prometnog sredstva stalnim promjenama, tako da bi promjena u jednom obliku izazivala promjenu u drugom obliku, i obrnuto. Time se objašnjava ranije pomenuti fenomen da se u istoriji svih savremenih naroda isto novčano ime zadržavalo za metalnu sadržinu koja se stalno smanjivala. Protivrječnost između zlata kao monete i zlata kao mjerila cijena postaje isto tako protivrječnost između zlata kao monete i zlata kao opšteg ekvivalenta, u kome svojstvu ono optiče ne samo u granicama neke zemlje nego i na svjetskom tržištu. Kao mjera vrijednosti, zlato je bilo uvijek punovažno, jer je služilo samo kao misleno zlato. Kao ekvivalent u izolovanom aktu R—N ono se vraća iz svog pokretnog postojanja odmah u svoje mirno postojanje, ali kao moneta njegova prirodna supstancija dolazi u neprestani sukob s njegovom funkcijom. Pretvaranje zlatnog sovrina u prividno zlato ne može se potpuno izbjeći, ali zakonodavstvo nastoji da spriječi njegovo ustaljivanje kao monete time što ga odstranjuje pri određenom stepenu nedostatka supstancije. Po engleskom zakonu, na primjer, sovrin koji je izgubio na težini više od 0,747 grana zlata nije više zakonski sovrin. Engleska banka, koja je samo između 1844. i 1848. godine premjerila 49 miliona zlatnih sovrina, posjeduje u Kotonovoj vagi za zlato mašinu koja ne samo što osjeća razliku od $^1/_{100}$ grana između dva sovrina, nego kao razumno biće izbacuje sovrin nepotpune težine na jednu dasku, odakle dospijeva pod drugu mašinu koja ga presijeca sa orijentalnom okrutnošću.

Međutim, pod takvim okolnostima zlatna moneta ne bi uopšte mogla opticati ako se njen opticaj ne bi ograničio na izvjesne krugove prometa gdje se ona sporije troši. Ukoliko zlatna moneta u prometu važi kao četvrtina unče dok teži samo još $^1/_5$ unče, ona je, u stvari, za $^1/_{20}$ unče zlata postala puki znak ili simbol, i tako se svaka zlatna moneta kroz sam prometni proces manje ili više pretvara u puki znak ili simbol svoje supstancije. Ali nijedna stvar ne može da bude svoj sopstveni simbol. Naslikano grožđe nije simbol stvarnog grožđa, već prividno grožđe. Još manje može laki sovrin da bude simbol punovažnog sovrina, kao što ni izmršavjeli konj ne može da bude simbol ugojenog konja. Pošto, dakle, zlato postaje simbol samoga sebe, a ne može da služi kao simbol samoga sebe, ono dobija u krugovima prometa gdje se najbliže troši, tj. u krugovima gdje se kupovine i prodaje stalno

obnavljaju u najmanjim srazmjerama, od svog zlatnog postojanja odvojeno simbolično, srebrno ili bakarno postojanje. Iako ne baš isti zlatnici, uvijek bi određena proporcija cjelokupnog zlatnog novca morala cirkulisati u tim krugovima kao moneta. U toj proporciji se zlato nadoknađuje srebrnim ili bakarnim markama. Dok, dakle, samo jedna specifična roba može u granicama neke zemlje da funkcioniše kao mjera vrijednosti i zato kao novac, mogu, pored novca, razne robe da služe kao moneta. Ova pomoćna prometna sredstva, na primjer srebrne ili bakarne marke, predstavljaju unutar prometa određene dijelove zlatne monete. Njihova sopstvena sadržina srebra ili bakra ne određuje se, dakle, vrijednosnim odnosom između srebra i bakra prema zlatu, već se utvrđuje proizvoljno zakonom. Ona se smiju izdavati samo u onim količinama u kojima bi od njih predstavljeni sitni dijelovi zlatne monete stalno opticali, bilo radi razmjene krupnijih zlatnih moneta, bilo radi realizovanja odgovarajuće sitnih robnih cijena. U okviru robnog prometa na malo srebrne i bakarne marke će opet pripadati posebnim krugovima. Po prirodi stvari, njihova brzina opticaja stoji u obrnutoj srazmjeri prema cijeni koju one u svakoj pojedinačnoj kupovini i prodaji realizuju, ili prema veličini onog dijela zlatne monete koji predstavljaju. Ako se uzme u obzir ogroman obim dnevnog prometa na malo u zemlji kao što je Engleska, relativno neznatna srazmjera ukupne količine pomoćnih moneta u opticaju ukazuje na brzinu i postojanost njihovog opticaja. Iz jednog nedavno objavljenog parlamentarnog izvještaja vidi se, na primjer, da je 1857. godine Engleska kovnica iskovala zlata u iznosu od 4,859.000 f. st., srebra u nominalnoj vrijednosti od 733.000 £ st., a u metalnoj vrijednosti od 363.000 f. st. Ukupan iznos iskovanog zlata u deceniju koji se završio 31. decembra 1857. iznosio je 55,239.000 f. st., a samo 2,434.000 f. st. u srebru. Iskovanog bakra bilo je 1857. godine u nominalnoj vrijednosti od samo 6.720 f. st., sa vrijednošću bakra od 3.492 f. st., od čega 3.136 f. st. u pensima, 2.464 f. st. u polupensima i 1.120 f. st. u fartinzima. Ukupna nominalna vrijednost iskovanog bakra za posljednjih 10 godina iznosila je 141.477 f. st., sa vrijednošću metala od 73.503 f. st. Kao što se zakonskim određivanjem onog procenta gubitka metala koji demonetizuje zlatnu monetu sprečava da se ona ustali u svojoj funkciji kao moneta, tako se, obrnuto, sprečava da srebrne i bakarne marke pređu iz svojih prometnih sfera u sferu prometa zlatne monete i da se ustale kao novac time što se određuje visina cijene koju oni zakonski realizuju. Tako se, na primjer, u Engleskoj bakar mora primati na ime plaćanja

samo do iznosa od 6 pensa, a srebro samo do iznosa od 40 šilinga. Kad bi se srebrne i bakarne marke izdavale u većim količinama od onih koje iziskuju potrebe njihovih prometnih sfera, robne cijene ne bi uslijed toga skočile, već bi nastala akumulacija tih maraka kod prodavaca na malo, koji bi konačno bili prinuđeni da ih prodaju kao metal. Tako su se 1798. godine engleske bakarne monete, izdate od privatnika, nagomilale kod maloprodavaca u iznosu od 20.350 funti sterlinga, pa su ovi uzalud nastojali da ih ponovo stave u opticaj i naposlijetku morali kao robu baciti na tržište bakra.[77]

Srebrne i bakarne marke, koje u određenim sferama unutrašnjeg prometa predstavljaju zlatnik, imaju zakonom utvrđenu sadržinu srebra i bakra, ali zahvaćene prometom ližu se isto kao i zlatnici i idealizuju, tj. pretvaraju, srazmjerno brzini i postojanosti svog opticaja, još brže u puke sjenke svoga tijela. Kad bi se sad opet povukla granica demetalizovanja gdje srebrne i bakarne marke gube karakter monete, one bi se u granicama izvjesnih krugova svoje sopstvene sfere prometa morale zamijeniti drugim simboličkim novcem, recimo, gvožđem i olovom, i ovo predstavljanje simboličkog novca drugim simboličkim novcem bio bi proces bez kraja. Stoga u svim zemljama s razvijenim prometom potreba samog novčanog opticaja prisiljava da se monetni karakter srebrnih i bakarnih maraka učini nezavisnim od svakog stupnja njihovog gubitka metala. Time dolazi do izražaja ono što je ležalo u prirodi same stvari, naime da su one simboli zlatne monete ne zato što su simboli napravljeni od srebra ili bakra, ne zato što imaju neku vrijednost, već ukoliko nemaju vrijednosti.

Kao simboli zlatnog novca mogu, prema tome, da funkcionišu relativno bezvrijedne stvari, kao što je *papir*. Postojanje pomoćne monete od metalnih maraka: srebra, bakra itd., potiče velikim dijelom otuda što su u većini zemalja opticali kao novac manje dragocjeni metali, kao srebro u Engleskoj, bakar u staroj Rimskoj republici, u Švedskoj, u Škotskoj itd., prije nego što ih je prometni proces degradirao na stepen sitne monete i na njihovo mjesto stavio plemenitiji metal. Uostalom, u prirodi je same stvari da novčani simbol koji neposredno izrasta iz metalnog prometa bude i sam u prvi mah opet neki metal. Kao što se dio zlata koji bi uvijek morao biti u prometu kao sitan novac zamjenjuje metalnim markama, može se i onaj dio zlata koji se stalno u sferi unu-

[77] *David Buchanan*, »Observations on the Subjects Treated of in Doctor Smith's Inquiry on the Wealth of Nations etc.« Edinburgh 1814, p. 3.

trašnjeg prometa apsorbuje kao moneta, koji, dakle, mora stalno da optiče, zamijeniti bezvrijednim markama. Nivo ispod koga masa monete u opticaju nikad ne pada dat je za svaku zemlju iskustvom. Prvobitno neprimjetna razlika između nominalne sadržine i metalne sadržine metalne monete može, dakle, ići do potpunog odvajanja. Monetno ime novca odvaja se od njegove supstancije i postoji izvan nje u bezvrijednim papirnim ceduljama. Kao što se razmjenska vrijednost robâ kroz proces njihove razmjene kristalizuje u zlatnom novcu, tako se zlatan novac sublimira u opticaju do svog sopstvenog simbola, najprije u obliku izlizanog zlatnika, zatim u obliku pomoćnih metalnih moneta i, konačno, u obliku bezvrijedne marke, papira, pukog *znaka vrijednosti*.

Međutim, zlatna moneta je proizvela prvo svoje metalne, a zatim papirne zamjenike samo zato što je i pored gubitka metala produžila da funkcioniše kao moneta. Ona nije cirkulisala zato što se izlizala, već se izlizala do simbola zato što je dalje cirkulisala. Samo ukoliko unutar procesa prometa sam zlatni novac postane puki znak svoje sopstvene vrijednosti, mogu ga zamijeniti puki znaci vrijednosti.

Ukoliko je kretanje R—N—R procesno jedinstvo dvaju momenata koji neposredno prelaze jedan u drugi, R—N i N—R, ili ukoliko roba prolazi kroz proces svoje cjelokupne metamorfoze, ona razvija svoju razmjensku vrijednost u cijeni i u novcu, da bi taj oblik odmah opet napustila, postala opet roba ili, štaviše, upotrebna vrijednost. Roba, dakle, postiže *samo prividno osamostaljenje* svoje razmjenske vrijednosti. S druge strane, vidjeli smo da zlato, ukoliko funkcioniše samo kao moneta ili ukoliko se stalno nalazi u opticaju, predstavlja u stvari samo veriženje metamorfoza robâ i *njihovo samo prolazno novčano postojanje*, realizuje cijenu jedne robe samo zato da bi realizovalo cijenu druge, ali se nigdje ne pojavljuje kao mirno postojanje razmjenske vrijednosti ili kao sama roba koja miruje. Realitet koji razmjenska vrijednost robâ dobija u ovom procesu — koju predstavlja zlato u svom opticaju — samo je realitet električne iskre. Zlato, iako je stvarno, ipak funkcioniše samo kao prividno zlato i stoga može u toj funkciji da se zamijeni znacima samoga sebe.

Vrijednosni znak koji funkcioniše kao moneta, recimo papir, znak je količine zlata izražene u njegovom monetnom imenu, dakle *znak zlata*. Kao što ni određena količina zlata sama za sebe ne izražava nikakav odnos vrijednosti, tako ga ne izražava ni znak koji stupa na njeno mjesto. Ukoliko određena količina zlata, kao opredmećeno radno vrijeme, po-

sjeduje izvjesnu veličinu vrijednosti, znak zlata predstavlja vrijednost. Ali vrijednost koju on predstavlja zavisi uvijek od vrijednosti količine zlata koju predstavlja. Prema robama vrijednosni znak predstavlja *realnost njihove cijene*, on je *signum pretii* [znak cijene] i znak njihove vrijednosti samo zato jer je njihova vrijednost izražena u njihovoj cijeni. U procesu R—N—R, ukoliko se ovaj predstavlja samo kao procesno jedinstvo ili kao neposredno prelaženje obiju metamorfoza jedne u drugu — a takvim se on predstavlja u prometnoj sferi u kojoj vrijednosni znak funkcioniše — razmjenska vrijednost roba dobija u cijeni samo mislenu, u novcu samo predstavljenu, simboličnu egzistenciju. Tako se razmjenska vrijednost pojavljuje *samo* kao zamišljena ili predstavljena u predmetu, ali ona ne posjeduje nikakvu *stvarnost* osim u samim robama ukoliko je u njima opredmećen izvjestan kvantum radnog vremena. Stoga se *čini* kao da vrijednosni znak *neposredno* predstavlja vrijednost robâ time što se predstavlja ne kao znak zlata, nego kao znak u cijeni samo izražene, ali isključivo u robi postojeće razmjenske vrijednosti. Ali taj privid vara. Vrijednosni znak je neposredno samo *znak cijene*, dakle *znak zlata*, a samo zaobilazno znak vrijednosti robe. Zlato nije, kao Peter Šlemil, prodalo svoju sjenku, već svojom sjenkom kupuje. Vrijednosni znak djeluje stoga samo ukoliko unutar procesa prometa *predstavlja* cijenu jedne robe prema drugoj robi, ili *zlato* prema svakome imaocu robe. Izvjesna relativno bezvrijedna stvar: parče kože, papirna cedulja itd., postaje najprije po navici znak novčanog materijala, ali se kao takva održava samo time što se njeno postojanje kao simbola garantuje opštom voljom imalaca roba, tj. time što zakonski dobija konvencionalno postojanje i stoga prinudni tečaj. Državni papirni novac s prinudnim tečajem je završeni oblik *vrijednosnog znaka* i jedini oblik papirnog novca koji neposredno izrasta iz metalnog prometa ili iz samog prostog robnog prometa. *Kreditni novac* pripada jednoj višoj sferi društvenog procesa proizvodnje i njega regulišu sasvim drugi zakoni. Simbolični papirni novac u stvari se ni po čemu ne razlikuje od pomoćne metalne monete, jedino što djeluje u široj prometnoj oblasti. Pošto su čisto tehnički razvoj mjerila cijena ili monetne cijene i, dalje, spoljašnja prerada zlata u polugama u zlatnu monetu već izazivali miješanje države uslijed kojeg se unutrašnji promet vidno odvojio od opšteg robnog prometa, ovo odvajanje završava se razvojem monete u vrijednosni znak. Kao puko prometno sredstvo, novac se uopšte može osamostaliti samo u sferi unutrašnjeg prometa.

Naše izlaganje je pokazalo da monetno postojanje zlata kao vrijednosnog znaka odvojenog od same zlatne supstan-

cije proističe iz samog prometnog procesa, a ne iz sporazuma ili miješanja države. Rusija pokazuje frapantan primjer prirodnog nastanka vrijednosnog znaka. U vrijeme kad su tamo kao novac služile kože i krzna, protivrječnost između ovog nepostojanog i nespretnog materijala i njegove funkcije kao prometnog sredstva stvorila je naviku njegovog zamjenjivanja parčićima žigosane kože, koji su tako postali uputnice plative u kožama i krznima. Docnije su one pod imenom kopejaka postale puki znaci za dijelove srebrne rublje i mjestimično su se u takvoj upotrebi održale do 1700. godine, kad je Petar Veliki naredio da se zamijene sitnom, od države izdatom bakarnom monetom.[78] Antički pisci, koji su mogli da posmatraju samo fenomene metalnog prometa, shvataju zlatnik već kao simbol ili vrijednosni znak. Tako Platon[79] i Aristotel.[80] U zemljama gdje se uopšte nije razvio kredit, kao

[78] *Henry Storch,* »Cours d'économie politique etc. avec des notes par J. B. Say«. Paris 1823, t. IV p. 179. Štorh je objavio svoje djelo u Petrogradu na francuskom jeziku. Ž. B. Sej ga je odmah preštampao u Parizu, dodavši mu tobožnje »napomene« koje, u stvari, ne sadrže ništa osim opštih mjesta. Štorh (vidi njegove »Considérations sur la nature du revenu national«. Paris 1824) nije nimalo učtivo primio ovu dopunu svog djela od strane tog »prince de la science«.

[79] Plato, »De Rep.« L. II: „νόμισμα σύμβολον τῆς ἀλλαγῆς" [»moneta je *simbol* razmjene«]. Opera omnia etc., ed. Stallbumius. London 1850, p. 304. Platon razvija pojam novca samo u dvjema odredbama, tj. kao mjeru vrijednosti i kao znak vrijednosti, ali zahtijeva, pored znaka vrijednosti koji služi za unutrašnji promet jedan drugi znak vrijednosti za promet sa Grčkom i s inostranstvom. (Upor. takođe V knjigu njegovih »Zakona«.)

[80] *Aristoteles,* »Ethica Nicomachea«, l. 5, ch. 8, L. c. »Opšte sredstvo razmjene novac je postao po sporazumu. Ime νόμισμα i nosi zato što ne postoji po prirodi, već po zakonu (νόμῳ), i u našoj je vlasti da ga promijenimo i učinimo neupotrebljivim.« Aristotel je novac shvatio neuporedivo mnogostranije i dublje nego Platon. Evo mjesta gdje on lijepo razlaže kako iz trampe između raznih zajednica proizlazi potreba da se jednoj specifičnoj robi, dakle supstanciji koja i sama ima vrijednost, dade karakter novca. »Jer kad se međusobno pomaganje uvozom onoga što nedostaje i izvozom onoga što pretiče proteglo na veće udaljenosti, upotreba novca nastala je *iz nužde*... Ljudi su se sporazumjeli da se, pri obostranoj razmjeni, daje i prima nešto što je i *samo vrijedno* i što je zgodno za upotrebu... kao gvožđe i srebro ili nešto drugo slično.« *(Aristoteles,* »De Rep.« lib. I, c. 9, l. c.) Ovo mjesto citira Mišel Ševalje, koji Aristotela ili nije čitao ili ga nije razumio, da bi dokazao da bi se po Aristotelovu mišljenju prometno sredstvo moralo da sastoji iz supstancije koja i sama ima vrijednost. Naprotiv, Aristotel izričito kaže da se čini

što je Kina, javlja se već rano papirni novac s prinudnim tečajem.[81] Stariji pobornici papirnog novca takođe izričito ukazuju na pretvaranje metalne monete u vrijednosni znak kao na pojavu koja proističe iz samog prometnog procesa. Ovamo spadaju Bendžamin Franklin[82] i episkop Berkli.[83]

Koliko risova papira može, isječeno na cedulje, da bude u prometu kao novac? Ovako postavljeno, pitanje bi bilo apsurdno. Bezvrijedne marke su znaci vrijednosti samo ukoliko zastupaju zlato unutar prometnog procesa, a zastupaju ga samo ukoliko bi ono sâmo kao moneta ulazilo u prometni proces, tj. u količini koju određuje njegova sopstvena vrijednost ako su date razmjenske vrijednosti roba i brzina njihovih metamorfoza. Ceduljâ sa denominacijom od 5 f. st. moglo bi da bude u prometu samo u pet puta manjem broju od cedulja s oznakom od 1 f. st., a kad bi se sva plaćanja vršila u

---

da novac kao puko prometno sredstvo ima samo konvencionalno ili zakonsko postojanje; to pokazuje već njegovo ime νόμισμα, a takođe i to što on u stvari dobija svoju upotrebnu vrijednost kao moneta samo od svoje funkcije, a ne od neke njemu svojstvene upotrebne vrijednosti. »Novac izgleda kao nešto što *ne zaslužuje pažnju*, kao nešto konvencionalno *čemu u prirodi ne odgovara ništa, jer ako ga* oni koji se njime služe *stave van opticaja*, on nema nikakve vrijednosti i neupotrebljiv je u bilo koju korisnu svrhu.«

[81] *Sir John Manđeville*, »Voyages and Travels«, London, ed. 1705, p. 105: »Ovaj car (Kitaja ili Kine) može trošiti koliko ga je volja, bez ikakvog ograničenja. Jer on nije zavisan, i pravi novac od kože sa žigom ili od papira. A kad je taj novac već opticao toliko da se počinje raspadati, ljudi ga donose u carevu blagajnu i tamo umjesto starog dobijaju novi. I taj novac optiče u cijeloj zemlji i u svim njenim pokrajinama... on se ne pravi ni od zlata ni od srebra« i, kako misli Mandevile, »car ga zbog toga može trošiti bezgranično i kako ga volja.«

[82] *Benjamin Franklin*, »Remarks and Facts relative to the American Paper Money«, 1764, p. 348, l. c.: »Danas čak srebrni novac u Engleskoj duguje dio svoje vrijednosti svojoj ulozi zakonskog platežnog sredstva: to je onaj dio vrijednosti koji predstavlja razliku između njegove realne težine i njegove nominalne vrijednosti. Veći dio šilinga i moneta od šest pensa koji sada optiču postao je lakši uslijed trošenja za 5, 10 i 20%, a pojedine monete od šest pensa čak za 50%. Ovoj razlici između *realne i nominalne* sadržine ne odgovara nikakva unutrašnja vrijednost: njoj ne odgovara čak ni papir, njoj ne odgovara ništa. Srebrna moneta u vrijednosti od 3 pensa optiče kao 6 pensa samo zato što je zakonsko platežno sredstvo, pa svako zna da je može lako dati dalje po istoj vrijednosti.«

[83] *Berkeley*, l. c.: »Ako se denominacija monete bude sačuvala i onda kad njen metal zadesi sudbina svih tjelesnih stvari, zar trgovinski promet neće i dalje postojati?«

ceduljama od jednog šilinga, moralo bi biti u prometu 20 puta više cedulja od 1 šilinga, nego cedulja od 1 funte sterlinga. Kad bi zlatne monete bile predstavljene ceduljama različite denominacije, na primjer, ceduljama od 5 f. st., ceduljama od 1 f. st., ceduljama od 10 šilinga, količina tih raznih vrsta vrijednosnih znakova određivala bi se ne samo količinom zlata potrebnom za cjelokupni promet, već i količinom zlata potrebnom za prometni krug svake posebne vrste. Kad bi 14 miliona funti sterlinga (to je pretpostavka engleskog bankovnog zakonodavstva, ali ne za monetu, već za kreditni novac) bila granica ispod koje promet neke zemlje nikad ne pada, moglo bi biti u prometu 14 miliona papirnih cedulja od kojih bi svaka bila vrijednosni znak za 1 f. st. Kad bi vrijednost zlata pala ili porasla jer se smanjilo ili povećalo radno vrijeme potrebno za njegovu proizvodnju, tada bi uz nepromijenjenu razmjensku vrijednost iste robne mase broj cedulja od po 1 f. st. u prometu rastao ili padao u obrnutoj srazmjeri prema promjeni vrijednosti zlata. Ako bi se zlato kao mjera vrijednosti zamijenilo srebrom, ako bi odnos vrijednosti srebra i zlata bio 1 : 15 i ako bi ubuduće svaka cedulja predstavljala istu količinu srebra kao ranije zlata, ubuduće bi umjesto 14 miliona moralo biti u prometu 210 miliona cedulja od po 1 f. st. Količina papirnih cedulja određuje se, prema tome, količinom zlatnog novca koji one zastupaju u prometu, a pošto su one vrijednosni znaci samo ukoliko zastupaju zlato, njihova je vrijednost naprosto određena njihovom *količinom*. Dok, dakle, količina zlata u prometu zavisi od robnih cijena, vrijednost papirnih cedulja u prometu zavisi, obrnuto, isključivo od njihove sopstvene količine.

Miješanje države koja izdaje papirni novac s prinudnim tečajem — a mi ovdje govorimo samo o toj vrsti papirnog novca — izgleda kao da ukida ekonomski zakon. Država, koja je u monetnoj cijeni dala određenoj količini zlata samo kršteno ime, a kovanjem samo udarila svoj žig na zlato, sada kao da magijom svog žiga pretvara papir u zlato. Pošto papirne cedulje imaju prinudni tečaj, niko državu ne može spriječiti da nagura u promet koliko joj je volja takvih cedulja i da na njima naštampa monetna imena kakva želi: 1 f. st., 5 f. st., 20 f. st. Cedulje koje se jednom nađu u prometu nemoguće je više izbaciti, jer njihov tok zadržavaju granični stubovi zemlje, a *izvan* prometa gube svaku vrijednost, upotrebnu i razmjensku. Odvojene od svog funkcionalnog postojanja, one se pretvaraju u ništavne krpe papira. Međutim, ova moć države je puki privid. Ona može u promet da ubaci papirnih cedulja koliko god želi s bilo kakvim monetnim imenima, ali s tim mehaničkim aktom prestaje njena kontrola.

Zahvaćen od prometa, vrijednosni znak ili papirni novac potpada pod svoje imanentne zakone.

Kad bi 14 miliona funti sterlinga bilo ona suma zlata koja je potrebna za robni promet i kad bi država bacila u promet 210 miliona cedulja, svaku pod imenom 1 f. st., tada bi se tih 210 miliona pretvorilo u predstavnike zlata u iznosu od 14 miliona funti sterlinga. To bi bilo isto kao kad bi država cedulje od funte sterlinga učinila predstavnicima nekog 15 puta manje vrijednog metala ili jednog 15 puta manjeg dijela težine zlata nego ranije. Ništa se ne bi promijenilo osim davanja imena mjerilu cijena, a to davanje imena je, naravno, konvencionalno, bilo da se vrši neposredno izmjenom monetne stope, bilo posredno umnožavanjem broja papirnih cedulja u srazmjeri koju iziskuje novo, niže mjerilo. Pošto bi sada ime f. st. označavalo 15 puta manju količinu zlata, sve bi robne cijene skočile za 15 puta, i sad bi u stvari bilo isto tako neophodno 210 miliona f. st. kao ranije 14 miliona. U istoj mjeri u kojoj bi se ukupan iznos vrijednosnih znakova povećao, smanjila bi se količina zlata koju svaki pojedini znak predstavlja. Skok cijena bi bio samo reakcija prometnog procesa koji nasilno izjednačava vrijednosne znake sa onom količinom zlata koju bi imali da zamjenjuju u opticaju.

U istoriji engleskih i francuskih falsifikovanja novca od strane vlada nailazimo ne jedanput da cijene nisu rasle u onoj srazmjeri u kojoj je srebrna moneta bila falsifikovana. A to prosto zato što odnos u kome je moneta umnožavana nije odgovarao odnosu u kome je bila falsifikovana, tj. zato što s nižim metalnim sastavom nije bila izdavana odgovarajuća količina moneta koja bi bila potrebna da se razmjenske vrijednosti roba ubuduće procjenjuju u njoj kao mjeri vrijednosti i realizuju monetama koje odgovaraju ovoj nižoj jedinici mjere. Time se rješava teškoća koja je u dvoboju između Loka i Laundsa ostala neriješena. Odnos u kome vrijednosni znak, bilo papir bilo pogoršano zlato i srebro, zastupa težinske količine zlata i srebra izračunate prema monetnoj cijeni, ne zavisi od njegovog sopstvenog materijala, već od njegove količine u prometu. Teškoća da se ovaj odnos shvati potiče otuda što je novac u objema funkcijama, kao mjera vrijednosti i kao prometno sredstvo, podložan ne samo obrnutim zakonima, već zakonima koji na izgled protivrječe suprotnosti tih dviju funkcija. Za njegovu funkciju kao mjere vrijednosti, gdje novac služi samo kao računski novac, a zlato samo kao misleno zlato, odlučan je samo prirodni materijal. Procijenjene u srebru, ili kao cijena u srebru, razmjenske vrijednosti se, naravno, predstavljaju sasvim drukčije nego

procijenjene u zlatu, ili kao cijene u zlatu. Obrnuto, u svojoj funkciji kao prometno sredstvo, gdje novac nije samo zamišljen, nego mora da postoji kao stvaran predmet pored ostalih roba, njegov materijal postaje indiferentan i sve zavisi od njegove količine. Za jedinicu mjere je odlučno da li je ona funta zlata, srebra ili bakra; obrnuto, puki broj moneta, ma kakav bio njihov sopstveni materijal, čini ih odgovarajućim ostvarenjem svake od ovih jedinica mjere. Međutim, protivno je zdravom ljudskom razumu da kod samo zamišljenog novca sve zavisi od njegove materijalne supstancije, a da kod čulno postojeće monete sve zavisi od idealnog brojčanog odnosa.

Prema tome, rastenje ili padanje robnih cijena s rastenjem ili padanjem mase papirnih cedulja — ovo posljednje kad papirne cedulje predstavljaju isključivo prometno sredstvo — samo je prometnim procesom nasilno prouzrokovano ostvarivanje zakona, mehanički narušenog spolja, po kome je količina zlata u prometu određena cijenama roba, a količina vrijednosnih znakova u prometu količinom zlatne monete koju u prometu zamjenjuju. Stoga, s druge strane, proces prometa apsorbuje i tako reći svaruje svaku količinu papirnih cedulja, jer vrijednosni znak, ma pod kojom zlatnom titulom ulazio u promet, biva u njemu sveden na znak one količine zlata koja bi umjesto njega mogla da cirkuliše.

U prometu vrijednosnih znakova pojavljuju se svi zakoni stvarnog novčanog prometa preokrenuti i postavljeni na glavu. Dok je zlato u prometu zato što ima vrijednost, papir ima vrijednost zato što je u prometu. Dok pri datoj razmjenskoj vrijednosti robâ količina zlata u prometu zavisi od njegove sopstvene vrijednosti, vrijednost papira zavisi od njegove količine u prometu. Dok količina zlata u prometu raste ili pada sa rastenjem ili padanjem robnih cijena, izgleda da robne cijene rastu ili padaju s promjenom količine papira u prometu. Dok robni promet može da apsorbuje samo određenu količinu zlatne monete, i prema tome se naizmjenična kontrakcija i ekspanzija novca u prometu prikazuje kao nužan zakon, izgleda da papirni novac ulazi u promet u bilo kojoj proizvoljnoj količini. Dok država kvari zlatnu i srebrnu monetu i stoga remeti njihovu funkciju kao prometnog sredstva, makar izdala monetu i samo za $^1/_{100}$ grana ispod njene nominalne sadržine, ona vrši potpuno ispravnu operaciju izdavanjem bezvrijednih papirnih cedulja koje od metala nemaju ničeg osim monetnog imena. Dok zlatna moneta očigledno reprezentuje samo vrijednost robâ ukoliko je ta vrijednost procijenjena u zlatu ili predstavljena kao cijena, izgleda da vrijednosni znak neposredno predstavlja vrijednost robe. Sto-

ga je jasno zašto su posmatrači koji su fenomene novčanog prometa proučavali jednostrano na prometu papirnog novca sa prinudnim tečajem morali pogrešno shvatiti sve imanentne zakone novčanog prometa. Faktički, u prometu vrijednosnih znakova ti zakoni ne samo da se pojavljuju preokrenuti nego i ugašeni, jer papirni novac, ako je i dat u pravilnoj količini, vrši kretanja koja mu nisu svojstvena kao vrijednosnom znaku, dok njegovo svojstveno kretanje, umjesto da potiče neposredno iz metamorfoze roba, izvire iz povrede njegove pravilne proporcije u odnosu na zlato.

3. *Novac*

Novac za razliku od monete, rezultat prometnog procesa u obliku R—N—R, čini polaznu tačku prometnog procesa u obliku: N—R—N, tj. razmjene novca za robu radi razmjene robe za novac. U obliku R—N—R čini roba, a u obliku N—R—N čini novac polaznu i završnu tačku kretanja. U prvom obliku novac posreduje razmjenu robe, u drugom obliku roba posreduje da novac postane novac. Novac, koji se u prvom obliku pojavljuje kao puko sredstvo, pojavljuje se u drugom obliku kao konačna svrha prometa, dok se roba, koja se u prvom obliku javlja kao konačna svrha, pojavljuje u drugom obliku kao puko sredstvo. Budući da je sam novac već rezultat prometa R—N—R, to se u obliku N—R—N rezultat prometa pojavljuje istovremeno i kao njegova polazna tačka. Dok je u R—N—R stvarna sadržina izmjena materije, u drugom procesu N—R—N stvarna sadržina je samo postojanje oblika robe koje proističe iz tog prvog procesa.

U obliku R—N—R obje krajnje tačke su robe iste veličine vrijednosti, ali u isti mah su kvalitativno različite upotrebne vrijednosti. Njihova razmjena R—R je stvarna izmjena materije. Nasuprot tome, u obliku N—R—N su obje krajnje tačke zlato, i to zlato iste veličine vrijednosti. Razmjenjivati zlato za robu da bi se roba razmijenila za zlato ili, posmatrajući rezultat N—N, razmjenjivati zlato za zlato izgleda apsurdno. No, ako se N—R—N prevede na formulu: *kupovanje* radi *prodavanja*, što ne znači drugo nego kroz jedno posredujuće kretanje razmijeniti zlato za zlato, tada se odmah raspoznaje vladajući oblik buržoaske proizvodnje. Ali u praksi se ne kupuje da bi se prodavalo, već se jeftino kupuje da bi se skuplje prodavalo. Novac se razmjenjuje za robu da bi se ista roba ponovo razmijenila za veću količinu novca, tako da su krajnje tačke N—N, ako ne kvalitativno, a ono kvantitativno različite. Takva kvantitativna razlika pretpostavlja

razmjenu neekvivalenata, dok su roba i novac kao takvi samo suprotni oblici same robe, dakle različiti načini postojanja iste veličine vrijednosti. Kružni tok N—R—N skriva, dakle, pod oblicima novca i robe dalje razvijene produkcione odnose, i unutar prostog prometa on je samo refleks jednog višeg kretanja. Stoga moramo novac, za razliku od prometnog sredstva, razviti iz neposrednog oblika robnog prometa R—N—R.

Zlato, tj. specifična roba koja služi kao mjera vrijednosti i kao prometno sredstvo, postaje *novac* bez daljeg sudjelovanja društva. Srebro, koje u Engleskoj nije ni mjera vrijednosti ni vladajuće prometno sredstvo, ne postaje novac, baš kao što je i zlato u Holandiji, čim je bilo svrgnuto s prijestola mjere vrijednosti, prestalo da bude novac. Neka roba postaje, dakle, najprije novac kao jedinica mjere vrijednosti i prometno sredstvo, odnosno jedinica mjere vrijednosti i prometno sredstvo je novac. Ali kao takva jedinica zlato opet posjeduje samostalnu i od svog postojanja u objema funkcijama različitu egzistenciju. Kao mjera vrijednosti ono je samo mislen novac i misleno zlato; kao puko prometno sredstvo ono je simbolički novac i simboličko zlato; ali u svojoj prostoj metalnoj tjelesnosti zlato je novac ili novac je stvarno zlato.

Posmatrajmo sada za momenat mirujuću robu zlato, koja je novac, u njenom odnosu prema ostalim robama. Sve robe predstavljaju u svojim cijenama određenu sumu zlata, one su, dakle, samo zamišljeno zlato ili zamišljeni novac, *predstavnici zlata*, kao što se, obrnuto, novac u vrijednosnom znaku pojavljivao kao puki predstavnik robnih cijena.[84] Budući da su tako sve robe samo predstavljeni novac, jedino je novac stvarna roba. Za razliku od robâ, koje samo predstavljaju samostalno postojanje razmjenske vrijednosti, opšteg društvenog rada, apstraktnog bogatstva, zlato je *materijalno postojanje apstraktnog bogatstva*. Sa strane upotrebne vrijednosti svaka roba izražava samo jedan momenat materijalnog bogatstva svojim odnosom prema određenoj potrebi, dakle samo pojedinu stranu bogatstva. Novac pak zadovoljava svaku potrebu ukoliko se može neposredno pretvoriti u predmet svake potrebe. Njegova sopstvena upotrebna vrijednost realizovana je u beskonačnom nizu upotrebnih vrijednosti koje sačinjavaju njegov ekvivalent. U svojoj čistoj metalnosti on krije cjelokupno materijalno bogatstvo koje je razvijeno u svijetu robâ. Ako, dakle, robe u svojim cijenama predstavlja-

[84] »Nisu samo plemeniti metali znaci stvari ..., nego i, obrnuto, stvari su ... znaci zlata i srebra« *A. Genovesi:* »Lezioni di Economia Civile« (1765), p. 281 u Custodi, Parte Moderna, t. VIII.

ju opšti ekvivalent ili apstraktno bogatstvo, zlato, onda zlato predstavlja u svojoj upotrebnoj vrijednosti upotrebne vrijednosti svih roba. Zlato je *stoga materijalni predstavnik materijalnog bogatstva.* Ono je »précis de toutes les choses« [smisao svih stvari] (Boagilber), kompendijum društvenog bogatstva. Po obliku, ono je u isti mah neposredna inkarnacija opšteg rada, a po sadržini cjelokupnost svih realnih radova. Ono je opšte bogatstvo kao posebna individua.[85] U svom obliku kao posrednik prometa doživjelo je svakojake nedaće, obrezivano je i čak istanjeno do čisto simbolične krpe papira. Kao novcu vraća mu se njegova zlatna uzvišenost. Od sluge postaje gospodar.[86] Od pukog pomoćnika postaje bog robâ.[87]

a) Obrazovanje blaga

Zlato se kao novac najprije odvojilo od prometnog sredstva time što je roba prekinula proces svoje metamorfoze i zadržala se u svojoj zlatnoj čauri. Ovo se dešava uvijek čim prodaja ne pređe odmah u kupovinu. Osamostaljenje zlata kao novca je, dakle, u prvom redu upadljiv izraz raspadanja prometnog procesa ili metamorfoze robe u dva odijeljenja, indiferentno uporedo postojeća akta. Sama moneta postaje novac čim se prekine njen tok. U rukama prodavca koji je

[85] *Petty:* Zlato i srebro su »universal wealth«. »Political Arithemetic«, l. c., p. 242.

[86] *E. Misselden,* »Free Trade or the Means to make Trade florish etc.« London 1662: »Prirodna materija trgovine jeste merchandize [trgovačka roba], koju su trgovci iz poslovnih razloga nazvali commodities [upotrebna roba]. Vještačka materija trgovine je novac, koji je dobio naziv of sinewes of warre and of state [nerv rata i države]. Iako se novac i po prirodi stvari i po vremenu pojavljuje poslije merchandize, ipak je, ukoliko je sada u upotrebi, postao glavna stvar.« (p. 7.) Robu i novac on upoređuje »sa dva sina starog Jakova koji je stavio svoju desnu ruku na mlađeg, a lijevu na starijeg«. (L. c.) *Boisguillebert,* »Dissertation sur la nature des richesses etc.« L. c. (p. 395399): »Ovdje je, dakle, rob trgovine postao njen gospodar ... Bijeda naroda dolazi samo otuda što su bivšeg roba učinili gospodarom, šta više tiraninom.«

[87] *Boisguillebert,* 1. c.: »Iz ovih metala (zlata i srebra) načinjen je idol i oni su, pošto su napuštene svrha i namjena radi kojih su bili uvedeni u trgovinu — to jest da služe zaloga u razmjeni i recipročnoj predaji — gotovo oslobođeni od ove službe i učinjeni *božanstvima* kojima je žrtvovano i još uvijek se žrtvuje više bogatstava, dragocjenosti, pa čak i ljudskih života, nego što je slijepo staro doba ikada žrtvovalo svojim lažnim bogovima.« (L. c., p. 395.)

dobija za svoju robu ona je novac, a ne moneta, a čim napusti njegove ruke postaje opet moneta. Svako je prodavac jednostrane robe koju proizvodi, ali kupac svih ostalih roba koje su mu potrebne za društvenu egzistenciju. Dok njegovo pojavljivanje kao prodavca zavisi od radnog vremena koje njegova roba iziskuje za svoju proizvodnju, njegovo pojavljivanje kao kupca uslovljeno je stalnim obnavljanjem životnih potreba. Da bi mogao kupiti a da ne proda, on mora da je prodao a da nije kupio. U stvari, promet R—N—R je procesno jedinstvo prodaje i kupovine samo ukoliko je istovremeno stalan proces njihovog odvajanja. Da bi novac kao moneta mogao stalno da teče, moneta mora stalno da se taloži u novac. Stalni opticaj monete uslovljen je njenim stalnim zastajanjem u većim ili manjim količinama u obliku rezervnih fondova monete koji svestrano unutar prometa i nastaju i taj promet uslovljavaju, a čije se obrazovanje, raspodjela, iščezavanje i ponovno obrazovanje stalno mijenja, čije postojanje neprestano nestaje, čije nestajanje neprestano postoji. Adam Smit je ovo neprestano pretvaranje monete u novac i novca u monetu izrazio riječima da svaki imalac robe, pored posebne robe koju prodaje, uvijek mora da drži u zalihi izvjesnu sumu opšte robe kojom kupuje. Vidjeli smo da se u prometu R—N—R drugi član N—R razbija na niz kupovina koje se ne vrše odjednom, već sukcesivno u vremenu, tako da jedan dio N-a optiče kao moneta, dok drugi dio miruje kao novac. Novac je ovdje u stvari samo *suspendirana* moneta, i pojedini sastavni dijelovi monete mase koja je u opticaju vazda se pojavljuju naizmjence čas u jednom, čas u drugom obliku. Stoga ovo prvo pretvaranje prometnog sredstva u novac predstavlja samo tehinčki momenat samog novčanog opticaja.[88]

Prvi, prirodno nastali oblik bogatstva je oblik obilja ili suviška, onaj dio proizvodâ koji nije neposredno potreban kao upotrebna vrijednost, ili pak posjedovanje takvih proizvoda čija se upotrebna vrijednost nalazi van kruga najnužnijih potreba. Prilikom razmatranja prelaza robe u novac vi-

---

[88] *Boagilber* naslućuje već u prvom imobilisanju perpetuum mobile-a, tj. u negiranju njegovog funkcionalnog postojanja kao prometnog sredstva, njegovo osamostaljenje prema robama. »Novac —veli on —treba da bude u stalnom kretanju, a to on može da bude samo ukoliko je pokretan; čim postane nepokertan, sve je propalo.« »Le détail de la France«, p. 231. On previđa da je ovo mirovanje novca uslov njegovog kretanja. On u stvari hoće da se oblik vrijednosti robâ pojavljuje samo kao iščezavajući oblik njihove izmjene materije, ali da se nikad ne fiksira kao svrha samom sebi.

djeli smo da baš ovo obilje ili suvišak proizvodâ na nerazvijenom stepenu proizvodnje obrazuje sferu robne razmjene. Suvišni proizvodi postaju razmjenljivi proizvodi ili robe. Adekvatni oblik postojanja ovog obilja je zlato i srebro, prvi oblik u kome se bogatstvo fiksira kao apstraktno društveno bogatstvo. Ne samo da se robe mogu čuvati u obliku zlata ili srebra, tj. u materijalu novca, nego su zlato i srebro bogatstvo u konzerviranom obliku. Svaka upotrebna vrijednost kao takva služi time što se troši, tj. uništava. Međutim, upotrebna vrijednost zlata kao novca jeste da bude nosilac razmjenske vrijednosti, da kao bezoblična sirovina bude materijalizacija opšteg radnog vremena. Kao bezobličan metal razmjenska vrijednost posjeduje neprolazan oblik. Zlato ili srebro imobilisano kao novac jeste *blago*. Kod narodâ sa čisto metalnim prometom, kao, na primjer, kod starih naroda, obrazovanje blaga se ispoljava kao svestran proces od pojedinca pa do države koja čuva svoje državno blago. U drevnija vremena, u Aziji i Egiptu, ta blaga pod okriljem kraljeva i sveštenika pojavljuju se više kao svjedoci njihove moći. U Grčkoj i Rimu obrazovanje državnog blaga kao stalno obezbijeđenog i stalno upotrebljivog oblika suviška postaje politika. Brzo prenošenje takvih blaga iz zemlje u zemlju od strane osvajača i njihovo djelimično naglo izlivanje u promet predstavljaju specifičnost antičke ekonomije.

Kao *opredmećeno radno vrijeme* zlato jemči za svoju sopstvenu veličinu vrijednosti, a pošto je ono materijalizacija *opšteg* radnog vremena, prometni proces jemči mu za njegovo stalno djelovanje kao razmjenske vrijednosti. Samom činjenicom što imalac robe može robu da zadrži u njenom obliku razmjenske vrijednosti, ili samu razmjensku vrijednost kao robu, razmjena robâ u cilju da se one ponovo dobiju u pretvorenom obliku zlata postaje motiv samog prometa. Metamorfoza robe R—N vrši se radi njene metamorfoze, kako bi se ona iz posebnog prirodnog bogatstva pretvorila u opšte društveno bogatstvo. Umjesto izmjene materije, izmjena oblika postaje sama sebi svrha. Iz pukog oblika razmjenska vrijednost se preobraća u sadržinu kretanja. Kao bogatstvo, kao roba, roba se održava samo ukoliko se održava u sferi prometa, a u ovom tečnom stanju ona se održava samo utoliko ukoliko se okoštava u obliku srebra i zlata. Ona ostaje u tom toku kao kristal prometnog procesa. Ali zlato i srebro se sami fiksiraju kao novac samo utoliko ukoliko nisu prometna sredstva. *Kao ne-prometna sredstva oni postaju novac.* Izvlačenje robe iz prometa u obliku zlata je, dakle, jedino sredstvo da se ona stalno drži u prometu.

Imalac robe može od prometa da dobije kao novac samo ono što mu daje kao robu. Stalno prodavanje, neprestano bacanje robâ u promet je stoga prvi uslov obrazovanja blaga sa gledišta robnog prometa. S druge strane, novac stalno nestaje kao prometno sredstvo u samom procesu prometa, ostvarujući se neprestano u upotrebnim vrijednostima i rastvarajući se u prolazna uživanja. On se, dakle, mora istrgnuti iz vrtloga prometa ili se roba mora zadržati u svojoj prvoj metamorfozi tako što će se spriječiti da izvrši svoju funkciju kao kupovno sredstvo. Imalac robe koji je sada postao zgrtač blaga mora što više da prodaje, a što manje da kupuje, kao što je još stari Katon učio: patrem familias vendacem, non emacem esse [otac porodice mora da prodaje, ne da kupuje]. Kao što je radinost pozitivan, tako je štedljivost negativan uslov obrazovanja blaga. Što se manje ekvivalent robe izvlači iz prometa u posebnim robama ili upotrebnim vrijednostima, to se više iz njega izvlači u obliku novca ili razmjenske vrijednosti.[88] Prisvajanje bogatstva u njegovom opštem obliku uslovljava, dakle, odricanje od bogatstva u njegovoj materijalnoj stvarnosti. Živi podstrek za stvaranje blaga je, stoga, *škrtost*, kojoj nije potrebna roba kao upotrebna vrijednost, već razmjenska vrijednost kao roba. Da bi se steklo obilje u njegovom opštem obliku, moraju se posebne potrebe tretirati kao luksuz i eksces. Tako su godine 1593. kortesi podnijeli Filipu II predstavku u kojoj se, pored ostalog, kaže: »Kortesi Valjadolida od 1586. godine zamolili su Vaše Veličanstvo da ubuduće u kraljevinu ne dozvoli uvoz svijeća, staklene robe, nakita, noževa i sličnih stvari. Naime, ove za ljudski život tako nekorisne stvari dolaze iz inostranstva da bi se ovdje razmjenjivale za zlato, kao da su Španci *Indijanci*«. Zgrtač blaga prezire zemaljska, vremenska i prolazna uživanja, da bi težio za vječnim blagom koje ne izjedaju ni moljci ni rđa, koje je potpuno nebesko i potpuno zemaljsko. »Opšti daleki uzrok oskudice u zlatu, veli Miselden u navedenom spisu, jeste velika pretjeranost ove kraljevine u trošenju roba stranih zemalja koje se za nas umjesto kao commodities (korisne robe), pokazuju kao discommodities (suvišne trice), pošto nam oduzimaju isto toliko blaga koliko bi se inače uvozilo umjesto ovih igračaka (toys). Mi kod kuće trošimo suviše mnogo vina iz Španije, Francuske, sa Rajne, iz Levanta; rozine iz Španije, suvo grožđe iz Levanta, batist i kambrik iz Enoa, svilu iz Italije, šećer i duvan iz Zapadne Indije, začine iz Istočne Indije: sve to za nas nije nikakva *apsolutna potre-*

---

[88] »Što zaliha roba više raste, to se više smanjuje ona koja postoji kao blago (in treasure).« (*E. Misselden*, l. c., p. 23.)

ba, a ipak se te stvari kupuju zvečećim zlatom.«[90] U obliku zlata i srebra bogatstvo je neprolazno ne samo zato što razmjenska vrijednost postoji u neuništivom metalu, već naročito zato što se sprečava da zlato i srebro kao prometna sredstva postanu samo prolazni novčani oblik robe. Tako se prolazna sadržina žrtvuje neprolaznom obliku. »Ako se putem poreza novac oduzme onome ko ga pojede i popije i dade onome ko ga upotrijebi za poboljšanje zemljišta, ribolov, rudarstvo, manufakturu ili čak kupovinu odijela, uvijek postoji korist za zajednicu, jer čak ni odijela nisu tako prolazna kao hrana i piće. Ako se upotrijebi za kupovinu pokućstva, korist je utoliko veća, a ako za gradnju kuća — još veća itd., a najveća je ako se u zemlju unosi zlato i srebro, jer ove stvari ne samo što nisu prolazne već se u svim vremenima i na svim mjestima cijene kao bogatstvo; sve ostalo je bogatstvo samo pro hic et nunc [za ovdje i za sada].«[91] Izvlačenje novca iz struje prometa i spasvanje od društvene izmjene materije dolazi i na spoljašnji način do izražaja u *zakopavanju,* tako da se društveno bogatstvo kao podzemno neprolazno blago dovodi u potpuno tajni privatan odnos prema vlasniku robâ. Doktor Bernije, koji je neko vrijeme boravio u Delhiju na dvoru Aurengzeba, priča kako trgovci svoj novac potajno zakopavaju duboko u zemlju, a naročito nemuslimanski pagani, u čijim se rukama nalazi skoro sva trgovina i sav novac, »opsjednuti vjerovanjem da će im zlato i srebro koje za života skriju služiti poslije smrti na drugom svijetu«.[92] Uostalom, zgrtač blaga je, ukoliko je njegov asketizam spojen sa aktivnom radinošću, po religiji u suštini protestant, i još više — puritanac. »Ne može se poreći da je kupovanje i prodavanje potrebna stvar koje se ne možemo lišiti, a koja se hrišćanski može upotrijebiti naročito u stvarima koje služe za nuždu i čast, jer tako su i patrijarsi prodavali i kupovali stoku, vunu, žito, maslac, mlijeko i ostala dobra. To su darovi boga, koji ih daje iz zemlje i dijeli ljudima. Ali trgovina, koja vrši kupovine u inostranstvu i koja dobavlja iz Kalkute i Indije i sličnih zemalja robu kao što su skupocjena svila, predmeti od zlata i začini, koja služi samo za raskoš, a ni za kakvu korist, koja isisava novac i zemlji i ljudima, ne bi se smjela dozvoliti ukoliko bi kod nas bilo vlasti i zakona. Ali o tome neću sada da pišem, jer smatram da će na kraju krajeva, kad više

---

[90] L. c., p. 11—13 passim.

[91] *Petty,* »Political Arithmetic«, l. c., p. 196.

[92] *François Bernier,* »Voyages contenant la description des états du »Grand Moguol«. Parisko izdanje 1830, t. 1, conf. p. 312--14.

ne budemo imali novca, ova trgovina sama od sebe prestati, kao i kinđurenje i žderanje: jer nikakvo pisanje i učenje neće pomoći dok nas na to ne prisile nužda i siromaštvo.«[93]

U vremenima kad u društvenoj izmjeni materije dolazi do potresa pojavljuje se čak i u razvijenom buržoaskom društvu zakopavanje novca kao blaga. Društvena veza u svom kompaktnom obliku — za imaoca roba ova veza se sastoji u robi, a adekvatno postojanje robe je novac — spasava se od društvenog kretanja. Društveni nervus rerum [nerv stvari] zakopava se pored tijela čiji je nerv.

Blago bi bilo samo beskoristan metal, njegova novčana duša bi ga napustila i ono bi ostalo kao izgorjeli pepeo prometa, kao njegov caput mortuum [mrtvi ostaci] kad i dalje ne bi stalno težilo ka prometu. Novac ili osamostaljena razmjenska vrijednost je po svom kvalitetu postojanje apstraktnog bogatstva, ali, s druge strane, svaka data suma novca je kvantitativno ograničena veličina vrijednosti. Kvantitativna

[93] *Dr. Martin Luther*, »Bücher vom Kaufhandel und Wucher«, 1524. Na istom mjestu Luter kaže: »Nas Nijemce je bog osudio da naše zlato i srebro moramo davati stranim zemljama, da cio svijet bogatimo, a sami da ostajemo prosjaci. Engleska bi imala manje zlata ako bi joj Njemačka ostavila njeno sukno, a i portugalski kralj takođe bi ga imao manje ako bismo mu ostavili njegove začine. Izračunaj koliko novca iz njemačke zemlje izbaci sajam u Frankfurtu bez potrebe i razloga: tada ćeš se čuditi kako se desilo da je u njemačkoj zemlji ostala i jedna para. Frankfurt je srebrni i zlatni otvor kroz koji iz njemačke zemlje otiče sve što teče i raste, što se kod nas kuje i prekiva u monetu: da je otvor zatvoren, sad se ne bi slušalo kukanje da su svuda samo dugovi i da nema novaca, da su sve oblasti i gradovi ispljačkani od zelenaša. Ali neka, ići će i tako: mi Nijemci moramo ostati Nijemci! Mi nećemo prestati, mi moramo tako.«

Miselden u gorepomenutom spisu želi da zlato i srebro azdrži bar u krugu hrišćanskih zemalja: »Novac se smanjuje trgovinom sa nehrišćanskim zemljama: Turskom, Persijom i Istočnom Indijom. Ova trgovina vodi se većim dijelom gotovim novcem, ipak sasvim drukčije nego trgovina između samih hrišćanskih zemalja. Jer, iako se trgovina između hrišćanskih zemalja vodi gotovim novcem, ipak novac stalno ostaje u granicama hrišćanskog svijeta. Tu u stvari postoji strujanje i protivstrujanje, plima i oseka novca u trgovini koja se vodi u granicama hrišćanskog svijeta, jer ga ponekad ima više u jednom, a manje u drugom dijelu, prema tome da li u jednoj zemlji vlada oskudica, a u drugoj izobilje; novac dolazi, odlazi i vrti se u krugu krišćanskih zemalja, ali uvijek ostaje u svojim granicama. Međutim, novac koji kroz trgovinu izlazi iz granica hrišćanskog svijeta u gorepomenute zemlje zauvijek je izdat i više nikad se ne vraća.«

granica razmjenske vrijednosti protivrječi njenoj kvalitativnoj opštosti, i zgrtač blaga osjeća tu granicu kao barijeru koja se u stvari istovremeno pretvara u kvalitativnu barijeru ili čini blago samo ograničenim predstavnikom materijalnog bogatstva. Novac kao opšti ekvivalent predstavlja se, kao što smo vidjeli, neposredno u jednačini u kojoj sâm sačinjava jednu stranu, dok drugu stranu sačinjava beskonačan niz roba. Od veličine razmjenske vrijednosti zavisi u kojoj mjeri se novac približno realizuje kao takav beskonačni niz, tj. odgovara svom pojmu razmjenske vrijednosti. Kretanje razmjenske vrijednosti kao razmjenske vrijednosti, kao automata, može uopšte da se sastoji samo u izlaženju van svoje kvantitativne granice. Ali prekoračenjem jedne kvantitativne granice blaga stvara se nova barijera, koja se opet mora savladati. Kao barijera se ne pojavljuje određena granica blaga, već svaka njegova granica. Zgrtanje blaga, dakle, nema nikakve imanentne granice, nikakvu mjeru u sebi, već je to beskrajan proces koji u svakom svom rezultatu nalazi motiv svog početka. Ako se blago povećava samo ukoliko se čuva, ono se, međutim, i čuva samo ukoliko se povećava.

Novac nije samo *jedan* od predmeta žudnje za bogaćenjem, već je baš *taj* njen predmet. Ta je žudnja u suštini auri sacra fames [prokleta glad za zlatom]. Žudnja za bogaćenjem, za razliku od žudnje za posebnim prirodnim bogatstvom ili upotrebnim vrijednostima kao što su haljine, nakit, stada itd., moguća je čim se opšte bogatstvo kao takvo individualizuje u nekoj posebnoj stvari i stoga može da čuva kao pojedinačna roba. Novac se, dakle, pojavljuje isto toliko kao predmet koliko i kao izvor žudnje za bogaćenjem.[94] Ovo se, u stvari, zasniva na tome što razmjenska vrijednost kao takva, a time i njeno povećanje, postaje svrha. Škrtost čuva blago tako što novcu ne dozvoljava da postane prometno sredstvo, ali požuda za zlatom održava njegovu novčanu dušu, njegovo stalno stremljenje prometu.

Djelatnost kojom se blago stvara je, s jedne strane, izvlačenje novca iz prometa stalnim ponavljanjem prodaja, a, s druge strane, prosto zgrtanje, *akumuliranje*. I zaista, akumulacija bogatstva kao takvog vrši se samo u sferi prostog prometa, i to u obliku obrazovanja blaga, dok, kao što ćemo docnije vidjeti, ostali takozvani oblici akumulacije važe za akumulaciju samo uslijed zloupotrebe tog pojma, samo uslijed sjećanja na prostu novčanu akumulaciju. Sve ostale robe

[94] »U novcu leži porijeklo škrtosti ... postepeno se ovdje razgara jedna vrsta ludila koje više nije škrtost, već pohlepa za zlatom.« (*Plinius*, »Historia naturalis«, 1. XXXIII, c. 14.)

gomilaju se ili kao upotrebne vrijednosti, i tada je način njihovog nagomilavanja određen posebnošću njihove upotrebne vrijednosti. Nagomilavanje žita, na primjer, iziskuje naročite uređaje. Nagomilavanjem ovaca postajem pastir, nagomilavanje robova i zemljišta čini nužnim odnose gospodstva i potčinjenosti itd. Stvaranje zaliha posebnog bogatstva iziskuje posebne procese, različite od prostog akta samog nagomilavanja, i razvija posebne strane individualnosti. Ili se pak bogatstvo nagomilava u obliku robâ kao razmjenska vrijednost, i tada je nagomilavanje trgovačka ili specifično ekonomska operacija. Njen subjekt postaje trgovac žitom, trgovac stokom itd. Zlato i srebro nisu novac uslijed bilo koje djelatnosti individue koja ih nagomilava, već kao kristali prometnog procesa koji se zbiva bez njegovog sadejstva. On ne treba da radi drugo osim da ih odlaže i da gomila težinu na težinu, što predstavlja potpuno besadržajnu djelatnost koja bi, primijenjena na bilo koju drugu robu, tu robu lišavala vrijednosti.[95]

Naš zgrtač blaga pojavljuje se kao mučenik razmjenske vrijednosti, sveti asket na vrhu metalnog stuba. Njemu je samo do bogatstva u njegovom društvenom obliku, i zato ga zakopavanjem sklanja od društva. On teži za robom u onom njenom obliku koji je uvijek sposoban za promet, i zato je izvlači iz prometa. On se oduševljava razmjenskom vrijednošću, i zato ne vrši razmjenu. Likvidni oblik bogatstva i njegova okamenotina, eliksir života i kamen mudraca ganjaju se alhimistički mahnito. U svojoj uobraženoj bezgraničnoj pohlepi za uživanjem, on se odriče svih uživanja. Želeći da

[95] Horacije se, dakle, ništa ne razumije u filozofiju obrazovanja blaga kada kaže (»Satire«, knjiga II, satira III.):

Ako ko kupuje kitare da ih na gomilu slaže,
a naklonjen sviranju kitare nije i nijednoj Muzi,
ili kad neko, cipelar što nije, kalup i šilo
kupuje, a treći jedra, dok ploviti uopšte ne snuje. —
s pravom takvoga svi će ludim i bezumnim zvati.
Zar je različit od tih sabirač pak zlata i srebra,
koji baš ne zna skupljeno da upotrijebi blago,
jer je u strahu, ko da bi svetinju dirnuo tada?

Gospodin *Sinior* razumije stvar bolje: »Izgleda da je novac jedina stvar za kojom postoji opšta tražnja, i to zato što je novac apstraktno bogatstvo, i što ljudi kad ga posjeduju mogu da zadovolje sve svoje potrebe ma koje vrste one bile.« (»Principes fondamentaux de l'économie politique«, traduit par le comte Jean Arrivabene; Paris 1836, p. 221.) Ili: *Storh*, »Budući da novac predstavlja sva ostala bogatstva, treba ga samo akumulisati da bi se mogle nabaviti sve vrste bogatstva koje postoje na svijetu.« (l. c. v. 2, p. 134.)

zadovolji sve društvene potrebe, on jedva zadovoljava prirodnu potrebu. Držeći se čvrsto bogatstva u njegovoj metalnoj tjelesnosti, on ga eterizuje do puke utvare. Ali nagomilavanje novca radi novca je u stvari varvarski oblik proizvodnje radi proizvodnje, tj. razvijanje proizvodnih snaga društvenog rada preko granica uobičajenih potreba. Što je robna proizvodnja nerazvijenija, to je važnije prvo osamostaljenje razmjenske vrijednosti kao novca, obrazovanje blaga, koje stoga igra veliku ulogu kod starih naroda, u Aziji do dana današnjeg, kao i kod savremenih seljačkih naroda kod kojih razmjenska vrijednost još nije zahvatila sve produkcione odnose. Specifičnu ekonomsku funkciju obrazovanja blaga u granicama samog metalnog prometa razmotrićemo odmah, ali prethodno ćemo pomenuti još jedan drugi oblik obrazovanja blaga.

Apstrahujući potpuno od njihovih estetskih osobina, srebrne i zlatne robe mogu se pretvoriti u novac ukoliko je materijal iz kojega se sastoji materijal novca, kao što se zlatan novac ili zlatne poluge mogu pretvoriti u te robe. Budući da su zlato i srebro materijal apstraktnog bogatstva, najveće demonstriranje bogatstva sastoji se u njihovoj upotrebi kao konkretnih upotrebnih vrijednosti, i ako imalac roba na izvjesnim stepenima proizvodnje skriva svoje blago, njega nešto goni da se svuda gdje se to može učiniti bez opasnosti prikazuje ostalim vlasnicima roba kao rico hombre (bogat čovjek). On pozlaćuje sebe i svoj dom.[96] U Aziji, a posebno u Indiji, gdje obrazovanje blaga nije, kao u buržoaskoj ekonomiji, podređena funkcija mehanizma cjelokupne proizvodnje, nego gdje se bogatstvo u tom obliku fiksira kao konačna svrha, zlatne i srbrne robe su u stvari samo estetski oblik blaga. U srednjovjekovnoj Engleskoj su se zlatne i srebrne robe smatrale po zakonu samo pukim oblikom blaga, pošto im se vrijednost dodatim grubim radom samo neznatno povećavala. Njihova je svrha bila da se ponovo bace u promet, i stoga je njihova finoća bila propisana na potpuno isti način kao za samu monetu. Porast upotrebe zlata i srebra kao luksuznih predmeta uporedo s porastom bogatstva je tako prosta stvar da je starima bila potpuno jasna,[97] dok su savremeni ekonomisti postavili pogrešno pravilo da upotreba sre-

[96] Koliko se inner man [unutrašnji čovjek] robnog individuuma ne mijenja i kada se civilizuje i postane kapitalista, dokazuje na primjer londonski predstavnik jedne kosmopolitske banakrske kuće koji je kao prikladan porodični grb uokvirio i objesio banknotu od 100.000 f. st. Poenta je ovdje u tome što ta novčanica podsmješljivo i s visoka gleda na promet.

[97] Vidi mjesto iz Ksenofonta, citirano niže.

brnih i zlatnih roba ne raste srazmjerno s porastom bogatstva, već samo srazmjerno s opadanjem vrijednosti plemenitih metala. Stoga njihovi inače tačni podaci o upotrebi kalifornijskog i australijskog zlata pokazuju uvijek neki manjak, pošto povećana potrošnja zlata kao sirovine nije u njihovoj glavi opravdana odgovarajućim padom njegove vrijednosti. Zbog borbe američkih kolonija sa Španijom i prekida rada u rudnicima zbog revolucija, godišnja prosječna proizvodnja plemenitih metala smanjila se od 1810. do 1830. godine za više od polovine. Smanjenje monete koja se nalazila u prometu u Evropi iznosilo je 1829. godine, u poređenju sa 1809. godinom skoro $^1/_6$. Mada se, dakle, količina proizvodnje smanjila, a troškovi proizvodnje povećali, ukoliko su se uopšte izmijenili, potrošnja plemenitih metala u obliku luksuznih predmeta ipak je izvanredno porasla, u Engleskoj još za vrijeme rata, a na kontinentu poslije Pariskog mira. Ta potrošnja je rasla uporedo s povećanjem opšteg bogatstva.[98] Kao opšti zakon može se utvrditi da za vrijeme mira prevladava pretvaranje zlatnog i srebrnog novca u luksuzne predmete, dok, međutim, njihovo ponovno vraćanje u poluge ili u monetu pretežno nastupa samo u burnim prilikama.[99] Značenje odnosa zlatnog i srebrnog blaga koje postoji u obliku luksuzne robe prema plemenitom metalu koji služi kao novac može se vidjeti odatle što je taj odnos, prema Džejkopu, 1829. godine u Engleskoj bio 2 : 1, dok je u cijeloj Evropi i Americi bilo za $^1/_4$ više plemenitog metala u luksuznim predmetima nego u nocu.

Vidjeli smo da je novčani opticaj samo manifestacija metamorfoza robâ ili promjene oblika u kojoj se vrši društvena izmjena materije. S promjenom zbira cijena robâ u prometu ili obima njihovih istovremenih metamorfoza, s jedne strane, i s datom brzinom promjene njihovog oblika, s druge strane, morala se stoga ukupna količina zlata u prometu stalno povećavati ili smanjivati; to je moguće samo pod uslovom da ukupna količina novca koji se nalazi u nekoj zemlji neprestano bude u promjenljivom odnosu prema količini novca koji se nalazi u prometu. Ovaj se uslov ispunjava putem obrazvanja blaga. Padaju li cijene ili raste li brzina prometa, rezervoari blaga apsorbuju onaj dio novca koji se izdvojio iz prometa; rastu li cijene ili pada li brzina prometa, skrovišta

---

[98] *Jacob*, l. c., v. II, ch. 25 i 26.

[99] »U vremenima velike uznemirenosti i nesigurnosti, naročito za vrijeme unutrašnjih potresa ili invazija, zlatni i srebrni predmeti pretvaraju se brzo u novac; u periodima mira i blagostanja, naprotiv, novac se pretvara u posuđe od zlata i srebra i u nakit.« (l. c., v. II, p. 357.)

blaga se otvaraju i blago djelimično pritiče natrag u promet. Zamrzavanje cirkulišućeg novca u blago i odlivanje blaga u promet je oscilatorno kretanje koje se stalno mijenja, pri čemu je prevlađivanje jednog ili drugog smjera isključivo određeno kolebanjima robnog prometa. Blaga se tako pojavljuju kao dovodni i odvodni kanali cirkulišućeg novca, tako da kao moneta uvijek cirkuliše samo ona količina novca koja je uslovljena neposrednim potrebama samog prometa. Ako se obim ukupnog prometa odjednom proširi i prevlađuje likvidno jedinstvo prodaje i kupovine, ali tako da ukupna suma cijena koje se imaju realizovati raste još brže nego brzina novčanog opticaja, skrovišta blaga se primjetno prazne; čim ukupno kretanje zastane u jačoj mjeri ili se stabilizuje razdvajanje prodaje i kupovine, prometno sredstvo se u upadljivim srazmjerama zamrzava u novcu, a rezervoari blaga pune se daleko iznad prosječnog nivoa. U zemljama sa čisto metalnim prometom ili na nerazvijenom stepenu proizvodnje blago je beskrajno rascjepkano i rasijano po cijeloj površini zemlje, dok je u razvijenim buržoaskim zemljama koncentrisano u rezervoarima banaka. Blago se ne smije brkati sa monetnom rezervom, jer je monetna rezerva sastavni dio ukupne količine novca koja se stalno nalazi u prometu, dok aktivan odnos blaga i prometnog sredstva pretpostavlja opadanje ili porast te ukupne količine. Kao što smo vidjeli, zlatne i srebrne robe predstavljaju i odvodni kanal plemenitih metala i latentni izvor priliva. U redovnim vremenima za ekonomiju metalnog prometa važna je samo njihova prva funkcija.[100]

[100] Na ovom mjestu Ksenofont razvija novac u njegovoj specifičnoj određenosti oblika kao novca i blaga: »Od svih poslova koje poznajemo ovo je jedini koji ne izaziva zavist kod ostalih koji se njime bave... Jer što je rudnik srebra bogatiji i što se iz njega vadi više srebra, utoliko on privlači više ljudi. Ako je za domaćinstvo nabavljeno dovoljno posuđa, rijetko će se još više kupovati; naprotiv, srebra niko ne posjeduje toliko da ne bi želio da ga ima još više, i ako je neko njime pretrpan, on višak zakopava i tome se ne veseli ništa manje nego kad bi ga upotrebljavao. Kad gradovi cvjetaju, tada je građanima srebro naročito potrebno. Jer ljudi žele da kupe, pored lijepog oružja, i dobre konje, raskošne kuće i pokućstvo, a žene žele svakovrsne haljine i zlatan nakit. A kad su gradovi u nevolji zbog rđave žetve ili rata, tada je novac potreban za kupovinu hrane zbog neplodnosti zemljišta ili za vrbovanje pomoćne vojske.« (*Xen*, »De vestigalibus«, c. IV.) *Aristotel* u »Republici« (c. I, l. 1) razvija oba kretanja cirkulacije R—N—R i N—R—N u njihovoj suprotnosti pod imenom »ekonomika« i »hrematistika«. Grčki tragičari, a naročito Euripid, suprotstavljaju ova dva oblika kao δίκη (pravda) i κέρδος [sebičnost].

b) Platežno sredstvo

Dva oblika u kojima se novac dosad razlikovao od prometnog sredstva bili su oblik *suspendovane monete* i oblik *blaga*. Prvi oblik je u prolaznom pretvaranju monete u novac odražavao okolnost da se drugi član R—N—R, kupovina N—R, unutar određene prometne sfere mora rascjepkati u niz sukcesivnih kupovina. Međutim, obrazovanje blaga zasnivalo se prosto na izolaciji akta R—N koji nije prešao u N—R, ono je bilo samo samostalan razvoj prve metamorfoze robe, novac razvijen kao otuđeno postojanje svih roba u suprotnosti prema prometnom sredstvu kao postojanju robe u njenom vazda otuđivom obliku. Monetna rezerva i blago bili su novac samo kao ne-prometno sredstvo, a ne-prometno sredstvo samo zato što nisu bili u prometu. U odredbi u kojoj sada posmatramo novac, on cirkuliše ili stupa u promet, ali ne u funkciji prometnog sredstva. Kao prometno sredstvo novac je uvijek bio kupovno sredstvo, a sada dejstvuje kao ne-kupovno sredstvo.

Čim se novac putem obrazovanja blaga razvio kao postojanje apstraktnog društvenog bogatstva i materijalni predstavnik materijalnog bogatstva, on u ovoj svojoj određenosti kao novac dobija specifične funkcije u okviru prometnog procesa. Ako novac cirkuliše kao puko prometno sredstvo i stoga kao kupovno sredstvo, pretpostavlja se da se roba i novac istovremeno sučeljavaju, da, dakle, ista veličina vrijednosti postoji dvostruko, na jednom polu kao roba u ruci prodavca, a na drugom polu kao novac u ruci kupca. Ova istovremena egzistencija obaju ekvivalenata na suprotnim polovima i njihova istovremena promjena mjesta ili njihovo uzajamno otuđivanje pretpostavlja sa svoje strane da se prodavac i kupac međusobno odnose samo kao imaoci ekvivalenata koji tu postoje. Međutim, proces metamorfoze roba, koji stvara razne određenosti oblika novca, metamorfozira i imaoce roba, odnosno mijenja društvene karaktere u kojima se oni jedan drugome pojavljuju. U procesu metamorfoze robe čuvar robe isto toliko puta mijenja kožu koliko puta roba mijenja mjesto, odnosno koliko puta novac izbija u novim oblicima. Tako su imaoci roba prvobitno stajali jedan prema drugome samo kao imaoci roba, potom je jedan postao prodavac, a drugi kupac, onda svaki od njih naizmjenično kupac i prodavac, onda su postali zgrtači blaga i konačno bogati ljudi. Na taj način, imaoci robe ne izlaze iz prometnog procesa onakvi kakvi su u njega ušli. U stvari, razne određenosti oblika koje novac dobija u prometnom procesu samo su kristalizovana promjena oblika samih robâ koja je, sa svoje strane, samo

predmetni izraz promjeni podložnih društvenih odnosa u kojima imaoci roba vrše svoju izmjenu materije. U prometnom procesu nastaju novi prometni odnosi, a imaoci roba, kao nosioci ovih izmijenjenih odnosa, dobijaju nove ekonomske karaktere. Kao što se u granicama unutrašnjeg prometa novac idealizuje i puki papir, kao reprezentant zlata, vrši funkciju novca, tako isti proces daje kupcu ili prodavcu, koji kao puki predstavnik novca ili robe ulazi u taj proces, tj. predstavlja budući novac ili buduću robu, djelotvornost stvarnog prodavca ili kupca.

Sve određenosti oblika u koje se razvija zlato kao novac samo su razvijanje odredaba sadržanih u metamorfozi roba, ali koje se u prostom opticaju novca, u pojavi novca kao monete ili u kretanju R—N—R kao procesnog jedinstva nisu izdvojile u samostalnu formu ili koje su se, kao, na primjer, prekidanje metamorfoze robe, pojavile samo kao puke mogućnosti. Vidjeli smo da se u procesu R—N roba kao stvarna upotrebna i mislena razmjenska vrijednost odnosila prema novcu kao stvarno razmjenskoj, a samo mislenoj upotrebnoj vrijednosti. Time što je prodavac otuđio robu kao upotrebnu vrijednost, on je *realizovao* njenu sopstvenu razmjensku vrijednost i upotrebnu vrijednost novca. Obrnuto, time što je kupac otuđio novac kao razmjensku vrijednost, on je realizovao njegovu upotrebnu vrijednost i cijenu robe. Prema tome, nastupila je promjena mjesta robe i novca. Živi proces ove dvostrano polarne suprotnosti sad se opet cijepa u svom ostvarivanju. Prodavac otuđuje robu stvarno, a njenu cijenu u prvi mah realizuje opet samo misleno. On ju je prodao po njenoj cijeni koja se, međutim, realizuje tek u jednom docnije utvrđenom vremenu. Kupac kupuje kao predstavnik budućeg novca, dok prodavac prodaje kao vlasknik sadašnje robe. Na strani prodavca roba se kao upotrebna vrijednost stvarno otuđuje a da ne biva kao cijena stvarno realizovana; na strani kupca novac se stvarno realizuje u upotrebnoj vrijednosti robe a da ne biva stvarno otuđen kao razmjenska vrijednost. Ovdje sam kupac simbolički predstavlja novac; njega ne predstavlja, kao ranije, znak vrijednosti. Ali kao što je ranije opšta simbolika znaka vrijednosti izazvala garanciju i prinudni tečaj od strane države, sada lična simbolika kupca izaziva među imaocima roba privatne ugovore čije se ispunjenje može postići zakonskim putem.

Obrnuto, u procesu N—R može se novac kao stvarno kupovno sredstvo otuđiti, i na taj način cijena robe realizovati prije realizovanja upotrebne vrijednosti novca ili otuđenja robe. To se, na primjer, dešava u svakidašnjem obliku pla-

ćanja unaprijed. Ili u obliku u kome engleska vlada kupuje opijum od seljaka u Indiji, ili u obliku u kome strani trgovci nastanjeni u Rusiji jednim velikim dijelom kupuju ruske poljoprivredne proizvode. Međutim, novac tako djeluje samo u već poznatom obliku kupovnog sredstva i, prema tome, ne dobija nikakvu novu određenost oblika.[101] Stoga se kod ovog posljednjeg slučaja nećemo zadržavati, ali u vezi s promijenjenim oblikom u kome se ovdje pojavljuju oba procesa, N—R i R—N, primjećujemo da čisto zamišljena razlika kupovine i prodaje, kakva se neposredno pojavljuje u prometu, postaje sada stvarna razlika uslijed toga što u jednom obliku postoji samo roba, a u drugom samo navac, a u oba oblika samo ona krajnja tačka od koje potiče inicijativa. Za oba oblika je zajedničko i to da u oba jedan od ekvivalenata postoji samo u zajedničkoj volji kupca i prodavca, volji koja vezuje obojicu i koja dobija određene zakonske oblike.

Prodavac i kupac postaju povjerilac i dužnik. Dok je imalac robe kao čuvar blaga ranije igrao komičnu ulogu, on sada postaje strašan uslijed toga što shvata ne sebe samoga, nego svog bližnjega kao postojanje određene sume novca i što ne čini sebe nego njega mučenikom razmjenske vrijednosti. Od vjernika postaje povjerilac, iz religije upada u jurisprudenciju.

»I stay here on my bond!«

[»Ostajem pri obveznici!«]

Dakle, u promijenjenom obliku R—N u kome roba postoji a novac je samo predstavljen, novac funkcioniše, prvo, kao mjera vrijednosti. Razmjenska vrijednost robe cijeni se u novcu kao svojoj mjeri, ali kao ugovorno izmjerena razmjenska vrijednost cijena postoji ne samo u glavi prodavca već istovremeno kao mjera obaveze kupca. Drugo, novac ovdje funkcioniše kao kupovno sredstvo, mada pred sobom baca samo sjenku svog budućeg postojanja. On, naime, izvlači robu sa njenog mjesta, iz ruku prodavca u ruke kupca. Kada dođe rok za ispunjenje ugovora, tada novac stupa u promet, jer mijenja mjesto i iz ruku bivšeg kupca prelazi u ruke bivšeg prodavca. Ali on ne stupa u promet kao prometno sredstvo ili kao kupovno sredstvo. Kao takvo funkcionisao je prije nego što je bio tu, a pojavljuje se pošto je prestao da funkcioniše kao takvo. Naprotiv, on stupa u promet kao jedini adekvatan ekvivalent za robu, kao apsolutno postojanje razmjenske vrijednosti, kao posljednja riječ procesa razmjene,

---

[101] Kapital se predujmljuje, naravno, i u obliku novca, i predujmljeni novac može biti predujmljeni kapital, ali ovo gledište ne spada u horizont prostog prometa.

ukratko kao novac, i to kao novac u određenoj funkciji *opšteg platežnog sredstva*. U toj funkciji platežnog sredstva novac se pojavljuje kao apsolutna roba, ali unutar samog prometa, a ne kao blago izvan njega. Razlika između kupovnog i platežnog sredstva ispoljava se veoma neugodno u periodima trgovinskih kriza.[101a]

Prvobitno se u prometu pretvaranje proizvoda u novac pojavljuje samo kao individualna nužnost za imaoca robe ukoliko njegov proizvod nije upotrebna vrijednost za njega, već ima to da postane tek svojim otuđenjem. Ali da bi o ugovorenom roku platio, imalac robe mora da je prethodno prodao robu. Otud se prodaja, potpuno nezavisno od njegovih individualnih potreba, kretanjem prometnog procesa pretvorila za njega u društvenu nužnost. Kao bivši kupac neke robe, on prinudno postaje prodavac neke druge robe ne da bi došao do novca kao kupovnog, već kao platežnog sredstva, kao apsolutnog oblika razmjenske vrijednosti. Pretvaranje robe u novac kao završni akt, ili prva metamorfoza robe kao svrha samoj sebi, što je kod obrazovanja blaga izgledalo kao ćef imaoca robe, postalo je sada ekonomska funkcija. Motiv i sadržina prodaje radi plaćanja jeste sadržina prometnog procesa koja proističe iz oblika samog prometnog procesa.

U ovom obliku prodaje roba mijenja svoje mjesto, cirkuliše, dok svoju prvu metamorfozu, svoje pretvaranje u novac odlaže. Nasuprot tome, vrši se na strani kupca druga metamorfoza, tj. novac se pretvara natrag u robu prije izvršenja prve metamorfoze, tj. prije pretvaranja robe u novac. Ovdje se, dakle, prva metamorfoza vremenski pojavljuje poslije druge. I na taj način novac, oblik robe u njenoj prvoj metamorfozi, dobija novu određenost oblika. Novac ili samostalni razvoj razmjenske vrijednosti nije više posredujući oblik robnog prometa, već njen završni rezultat.

Nije potrebno potanko dokazivati da ovakve *terminske prodaje*, kod kojih oba pola prodaje postoje odvojeno u vremenu, prirodno proističu iz robnog prometa. Prije svega, razvoj prometa dovodi do toga da se isti imaoci robe stalno pojavljuju jedan u odnosu na drugog kao prodavci i kupci. Ovakva ponavljana pojava ne ostaje samo slučajna, nego se, na primjer, roba poručuje za neki budući rok, kada se ima isporučiti i platiti. U ovom slučaju je prodaja mislena, tj. ona je ovdje pravno izvršena bez tjelesnog pojavljivanja robe i novca. Oba oblika novca, kao prometnog i kao platežnog sred-

---

[101a] Razlika između kupovnog i platežnog sredstva naglašena kod Lutera. [Marksova bilješka u njegovom ličnom primjerku »Zur Kritik der politischen Ökonomie«.]

stva, ovdje još koincidiraju jer, s jedne strane, roba i novac istovremeno mijenjaju mjesto, a, s druge strane, novac ne kupuje robu, već realizuje cijenu ranije prodate robe. Dalje, priroda čitavog niza upotrebnih vrijednosti dovodi do toga da se one stvarno otuđuju ne faktičnom isporukom robe, već samo njenim ustupanjem na određeno vrijeme. Na primjer, ako se upotreba kuće prodaje na mjesec dana, upotrebna vrijednost kuće isporučena je tek po isteku mjeseca, mada kuća prelazi iz ruke u ruku u početku mjeseca. Budući da faktično ustupanje upotrebne vrijednosti i njeno stvarno otuđenje ovdje vremenski ne koincidiraju, realizacija njene cijene takođe se događa docnije nego njena promjena mjesta. Najzad, razlika u vremenskom trajanju i vremenskom periodu proizvodnje raznih roba uzrok je što se jedan pojavljuje kao prodavac, dok se drugi još ne može pojaviti kao kupac; prema tome, pri češćem ponavljanju kupovine i prodaje između istih imalaca robe oba momenta prodaje, u skladu sa uslovima proizvodnje njihovih roba, vremenski ne koincidiraju. Na taj način, između imalaca roba nastaje odnos povjerioca i dužnika koji predstavlja, doduše, prirodnu podlogu kreditnog sistema, ali se može potpuno razviti prije postojanja ovog posljednjeg. Međutim, jasno je da će se uporedo sa razvojem kredita, dakle buržoaske proizvodnje uopšte, funkcija novca kao platežnog sredstva proširiti za račun njegove funkcije kao kupovnog sredstva i još više kao elementa obrazovanja blaga. U Engleskoj je, na primjer, novac kao moneta sveden skoro isključivo na sferu trgovine na malo i sitne trgovine između proizvođača i potrošača, dok kao platežno sredstvo prevlađuje u sferi velikih trgovinskih transakcija.[102]

[102] I pored svoje manije doktrinarnog definisanja, g. Makleod toliko ne poznaje elementarne ekonomske odnose da pokušava izvesti novac iz njegovog najrazvijenijeg oblika, oblika platežnog sredstva. Između ostalog on kaže: pošto ljudima nisu uvijek istovremeno potrebne njihove uzajamne usluge, a ni u istom obimu vrijednosti, »ostaje izvjesna razlika ili izvjesna količina usluge plativa od strane jednog lica drugome — dug«. Ovlašćeniku po ovom dugu potrebne su usluge nekog trećeg lica kome njegove nisu neposredno potrebne, i on »prenosi na to treće lice dug koji ono prvo ima prema njemu. Obveznica ide tako iz ruke u ruku, — to i jeste cirkulacija. Ako neko stekne pravo po dugovnom odnosu izraženom u metalnom novcu, on može raspolagati ne samo uslugama prvobitnog dužnika već i uslugama svih članova radne zajednice«. (*Macleod:* »Theory and Practice of Banking etc.«, London 1855, v. I, ch. 1.)

Kao opšte platežno sredstvo, novac postaje *opšta roba* ugovorâ — u prvi mah samo unutar robnog prometa.[103] Međutim, njegovim razvojem u toj funkciji svi ostali oblici plaćanja pretvaraju se postepeno u novčano plaćanje. Stepen u kome je novac razvijen kao isključivo platežno sredstvo pokazuje stepen u kome je razmjenska vrijednost ovladala proizvodnjom u njenoj dubini i širini.[104]

Masa novca koji optiče kao platežno sredstvo određena je prije svega iznosom plaćanja, tj. sumom cijena otuđenih roba, a ne roba koje se imaju otuđiti, kao kod prostog novčanog opticaja. Ali tako određeni iznos modifikuje se dvostruko: prvo, brzinom kojom isti komad novca ponavlja istu funkciju ili kojom se masa plaćanja predstavlja kao procesni lanac plaćanja. A plaća B-u, poslije čega B plaća C-u, i tako dalje. Brzina kojom isti komad novca ponavlja svoju funkciju platežnog sredstva zavisi, s jedne strane, od veriženja dužničko-povjerilačkih odnosa između imalaca roba, tako da je isti imalac robe povjerilac prema jednom, dužnik prema drugom licu itd., s druge strane, od dužine vremena koja odvaja razne termine plaćanja. Ovaj lanac plaćanja ili naknadnih prvih metamorfoza roba kvalitativno je različit od lanca metamorfoza koji se predstavlja u opticaju novca kao prometnog sredstva. Taj drugi lanac ne samo što se pojavljuje u vremenskoj sukcesiji, nego u njoj tek *nastaje*. Roba postaje novac, zatim ponovo roba, i tako osposobljava drugu robu da postane novac itd., ili, prodavac postaje kupac, uslijed čega drugi imalac robe postaje prodavac. Ova veza nastaje slučajno u samom procesu robne razmjene. Ali što se novac koji A plaća

[103] *Bejli*, l. c., p. 3, kaže: »Novac je opšti predmet ugovorâ, ili onaj predmet u kome je zaključena većina ugovora o svojini koji imaju da se ispune u neko kasnije vrijeme.«

[104] *Senior*, l. c., p. 221, kaže: »Pošto se vrijednost svake stvari mijenja u određenom periodu vremena, to se kao platežno sredstvo uzima artikal čija se vrijednost najmanje mijenja, koji najduže zadržava datu prosječnu kupovnu sposobnost. Na taj način novac postaje izraz ili prestavnik vrijednosti.« Obrnuto. Baš zato što su zlato, srebro itd. postali novac, tj. postojanje osamostaljene razmjenske vrijednosti, oni postaju opšte platežno sredstvo. Upravo onda kad se pojavljuje interes za stabilnost veličine vrijednosti novca koji pominje g. Senior, tj. u periodima kad se novac silom prilika široko upotrebljava kao opšte platežno sredstvo, otrkiva se i kolebanje njegove veličine vrijednosti. Takav jedan period bila je u Engleskoj Elizabetina epoha, i u to vrijeme su lord Berli i ser Tomas Smit, s obzirom na očiglednu depresijaciju plemenitih metala, progurali pa lamentarni zakon koji obavezuje univerzitete u Oksfordu i Kembridžu da trećinu svoje zemljišne rente rezervišu sebi u pšenici i sladu od ječma.

B-u od B-a dalje isplaćuje C-u, a od C-a D-u i itd., i to u vremenskim intervalima koji brzo slijede jedni za drugim — u ovoj spoljašnjoj vezi samo se ispoljava već gotova društvena veza. Isti novac ne optiče kroz razne ruke zato što se pojavljuje kao platežno sredstvo, već optiče kao platežno sredstvo zato što su razne ruke već udarile jedna drugu po dlanu. Brzina kojom novac optiče kao platežno sredstvo pokazuje, dakle, mnogo dublje uvlačenje pojedinaca u prometni proces nego brzina kojom novac optiče kao moneta ili kao kupovno sredstvo.

Suma cijena istovremenih i stoga prostorno uporednih kupovina i prodaja obrazuje granicu nadomještanja monetne mase brzinom opticaja. Ova granica otpada za novac koji funkcioniše kao platežno sredstvo. Ako se plaćanja koja se imaju istovremeno izvršiti koncentrišu na jednom mjestu, što se prije svega prirodno dešava samo na velikim sabirnim tačkama robnog prometa, onda se plaćanja kao negativne i pozitivne veličine međusobno izjednačuju, pošto A ima da plati B-u, istovremeno od C-a da izvrši naplatu itd. Suma novca koja je potrebna kao platežno sredstvo neće stoga biti određena sumom plaćanja koja se imaju realizovati istovremeno, nego većom ili manjom njihovom koncentracijom i visinom salda koji preostaje poslije njihovog međusobnog potiranja kao negativnih i pozitivnih veličina. Radi ovih izjednačenja nastaju specijalne ustanove, a da se uopšte ne razvije kredit, kao, na primjer, u starom Rimu. Ali razmatranje ovih ustanova ne spada ovamo, kao ni razmatranje opštih termina plaćanja koji se svuda fiksiraju u određenim društvenim krugovima. Ovdje treba samo još napomenuti da je specifični uticaj koji ovi termini vrše na periodična kolebanja količine novca u opticaju bio naučno istraživan tek u najnovije vrijeme.

Ukoliko se plaćanja izjednačuju kao pozitivne i negativne veličine, stvarni novac se uopšte ne pojavljuje. On se ovdje razvija samo u svom obliku mjere vrijednosti, s jedne strane, u cijeni robe, a, s druge strane, u visini uzajamnih obaveza. Osim svog mislenog postojanja, razmjenska vrijednost ovdje, dakle, ne dobija nikakvo samostalno postojanje, čak ni postojanje znaka vrijednosti, odnosno novac postaje samo idealni računski novac. Funkcija novca kao platežnog sredstva uključuje, dakle, protivrječnost da novac, s jedne strane, ukoliko se plaćanja izjednačuju, samo misleno djeluje kao mjera, dok, s druge strane, ukoliko se plaćanje ima stvarno da izvrši, stupa u promet ne kao iščezavajuće prometno sredstvo, već kao mirujuće postojanje opšteg ekvivalenta, kao apsolutna roba, jednom riječju kao novac. Gdje se, dakle, razvio lanac

plaćanja i vještački sistem njihovog izjednačavanja, novac se prilikom potresa koji nasilno prekidaju tok plaćanja i ometaju mehanizam njihovog izjednačavanja naglo pretvara iz svog plinovitog, himeričnog oblika mjere vrijednosti u kruti, zvečeći novac ili platežno sredstvo. Dakle, u uslovima razvijene buržoaske proizvodnje, kad je imalac robe već odavno postao kapitalist, kad poznaje svog Adama Smita i otmeno se smješka nad praznovjerjem da su samo zlato i srebro novac, odnosno da je novac uopšte, za razliku od ostalih roba, apsolutna roba, novac se najedanput opet pojavljuje ne kao posrednik prometa, već kao jedino adekvatan oblik razmjenske vrijednosti, kao jedino bogatstvo, sasvim onako kako ga shvata zgrtač blaga. Kao takvo isključivo postojanje bogatstva, novac se ne pojavljuje, kao, na primjer, u monetarnom sistemu, u samo mislenoj, nego u stvarnoj obezvrijeđenosti i bezvrijednosti svakog materijalnog bogatstva. To je posebni momenat kriza svjetskog tržišta koji se zove novčana kriza. Summum bonum [najviše dobro] za kojim u takvim momentima nastaje vika kao za jedinim bogatstvom jeste novac, gotov novac, a pored njega sve ostale robe izgledaju, baš zbog toga što su upotrebne vrijednosti, kao beskorisne, kao trice, igračke ili, kao što kaže naš doktor Martin Luter, kao puki predmeti kinđurenja i ždranja. Ovo naglo pretvaranje kreditnog sistema u monetarni sistem spaja teoretski strah sa praktičnom panikom, i agente prometa hvata strava pred nedokučivom tajnom njihovih sopstvenih odnosa.[105]

Plaćanja, sa svoje strane, iziskuju jedan rezervni fond, akumulaciju novca kao platežnog sredstva. Obrazovanje ovih rezervnih fondova ne pojavljuje se više, kao kod obrazovanja blaga, kao djelatnost koja je tuđa samom prometu niti, kao kod monetne rezerve, samo kao tehnički zastoj monete, već se novac mora postepeno nakupiti da bi bio tu o određenim budućim terminima plaćanja. Dok se, dakle, obrazovanje blaga u apstraktnom obliku, u kome važi kao bogaćenje, sma-

---

[105] Boagieber, koji bi htio da spriječi ustajanje buržoaskih produkcionih odnosa protiv samih buržuja, voli da razmatra one oblike novca u kojima se novac pojavljuje samo misleno ili samo prolazno. Takvo je ranije bilo prometno sredstvo. Takvo je i platežno sredstvo. On i opet ne vidi neposredovani prelaz novca iz idealnog oblika u njegovu spoljašnju stvarnost, to da je zvečeći novac latentno sadržan već u samo zamišljenoj mjeri vrijednosti. Da je novac, veli on, puki oblik samih roba, pokazuje se u trgovini na veliko gdje se razmjena vrši bez intervencije novca pošto »les marchandises sont appreciées« [robe su procjenjene]. (»Le détail de la France«, l. c., p. 210.)

njuje uporedo s razvojem buržoaske proizvodnje, ovo obrazovanje blaga, koje je neposredan zahtjev procesa razmjene, raste ili se, tačnije, dio blagâ, koja se uopšte stvaraju u sferi robnog prometa, apsorbuje kao rezervni fond platežnih sredstava. Što je buržoaska proizvodnja razvijenija, to se više ovi rezervni fondovi ograničavaju na nužni minimum. U svom djelu o snižavanju kamatne stope[105] Lok daje za svoje vrijeme interesantne podatke o veličini ovih rezervnih fondova. Odatle se vidi koliko su veliki dio novca koji je uopšte bio u opticaju apsorbovali rezervoari platežnih sredstava u Engleskoj baš u periodu kada se počelo da razvija bankarstvo.

Zakon o količini novca u opticaju, onakav kakav je rezultirao iz posmatranja prostog novčanog opticaja, bitno se modifikuje opticajem platežnog sredstva. Pri datoj brzini opticaja novca, bilo kao prometnog sredstva bilo kao platežnog sredstva, ukupna suma novca koji optiče u datom razmaku vremena biće određena ukupnom sumom robnih cijena koje imaju da se realizuju, plus ukupna suma plaćanja koja dospijevaju u istom periodu, minus plaćanja koja se izjednačenjem međusobno potiru. Opšti zakon da masa novca u opticaju zavisi od robnih cijena time se ni najmanje ne narušava, jer je sam iznos plaćanja određen ugovorno utvrđenim cijenama. Međutim, čak i pri pretpostavci da se brzina opticaja i ekonomisanje plaćanjima ne mijenjaju, jasno je da se zbir cijena robnih masa koje cirkulišu u određenom periodu, na primjer jednom danu, i masa novca koji istog dana cirkuliše nipošto ne pokrivaju, jer cirkuliše masa robe čija će se cijena tek docnije realizovati u novcu i cirkuliše masa novca za koji su odgovarajuće robe već odavno ispale iz prometa. Ova posljednja masa zavisiće od toga koliko je velika, po ovoj vrijednosti, suma onih plaćanja koja dospijevaju istoga dana mada su ugovorena u potpuno različitim periodima.

Vidjeli smo da promjena vrijednosti zlata i srebra ne utiče na njihovu funkciju kao mjere vrijednosti ili računskog novca. Ali ova promjena dobija odlučnu važnost za novac kao blago, jer s porastom ili padom vrijednosti zlata ili srebra raste ili pada veličina vrijednosti zlatnog ili srebrnog blaga. Od još veće važnosti je ona za novac kao platežno sredstvo. Plaćanje se vrši tek poslije prodaje robe, odnosno novac dejstvuje u dva različita vremenska intervala u dvjema različitim funkcijama, najprije kao mjera vrijednosti, a onda kao platežno sredstvo koje odgovara toj mjeri. Ako se u tom međuvremenu promijeni vrijednost plemenitih metala ili radno vrijeme potrebno za njihovu proizvodnju, ista količina zlata

---

[105] *Locke*, l. c., p. 17, 18.

ili srebra imaće, u momentu svog pojavljivanja kao platežnog sredstva, veću ili manju vrijednost nego u vrijeme kad je služila kao mjera vrijednosti ili kad je ugovor bio sklopljen. Funkcija posebne robe, na primjer zlata i srebra kao novca ili kao osamostaljene razmjenske vrijednosti, sukobljava se ovdje s njenom prirodom kao posebne robe čija veličina vrijednosti zavisi od promjene njenih troškova proizvodnje. Velika socijalna revolucija koja je u Evropi izazvala pad vrijednosti plemenitih metala isto je tako dobro poznata činjenica kao i obrnuta revolucija koja je u jednom ranom periodu starorimske republike nastala uslijed porasta vrijednosti bakra u kome su bili ugovoreni dugovi plebejaca. Ne upuštajući se dalje u istraživanje uticaja koji su kolebanja vrijednosti plemenitih metala imala na sistem buržoaske ekonomije, već ovdje vidimo da pad vrijednosti plemenitih metala koristi dužnicima na račun povjerilaca, dok porast njihove vrijednosti, obrnuto, koristi povjeriocima na račun dužnika.

c) Svjetski novac

Za razliku od monete, zlato postaje novac tek time što se kao blago povlači iz prometa, potom kao ne-prometno sredstvo ulazi u njega i, najzad, probija granice unutrašnjeg prometa da bi, kao opšti ekvivalent, funkcionisalo u svijetu robâ. Time ono postaje *svjetski novac*.

Kao što su opšte težinske mjere plemenitih metala služile kao prvobitne mjere vrijednosti, u okviru svjetskog tržišta pretvaraju se računska imena novca opet u odgovarajuća težinska imena. Kao što je bezobličan sirovi metal (aes rude) bio prvobitni oblik prometnog sredstva, a oblik monete prvobitno samo zvaničan znak težine sadržane u metalnim komadima, tako plemeniti metal kao svjetska moneta ponovo odbacuje sa sebe lik i pečat i pada natrag u indiferentan oblik poluge, a ako se nacionalne monete, kao ruski imperijali, meksikanski taliri i engleski sovrini, nalaze u prometu u inostranstvu, njihova oznaka postaje indiferentna i važi samo njihova sadržina. Kao međunarodni novac, plemeniti metali vrše najzad opet svoju prvobitnu funkciju kao sredstvo razmjene, koja nije, kao ni sama robna razmjena, nastala, u krilu prvobitne zajednice, već na dodirnim tačkama raznih zajednica. Kao svjetski novac, novac dobija, dakle, ponovo svoj prvobitni prirodni oblik. Napuštajući unutrašnji promet, on ponovo skida posebne oblike koji su izrasli iz razvoja procesa razmjene u okviru te posebne oblasti, svoje lokalne oblike mjerila cijena, monete, sitne monete i znaka vrijednosti.

Vidjeli smo da u unutrašnjem prometu neke zemlje samo jedna roba služi kao mjera vrijednosti. Ali pošto tu funkciju vrši u jednoj zemlji zlato, a u drugoj srebro, na svjetskom tržištu važi dvostruka mjera vrijednosti i novac udvostručuje svoju egzistenciju i u svim ostalim funkcijama. Pretvaranje robnih vrijednosti iz cijena u zlatu u cijene u srebru, i obrnuto, određuje se svaki put relativnom vrijednošću oba metala koja se stalno mijenja i čije utvrđivanje se, prema tome, prikazuje kao stalan proces. Imaoci roba svake unutrašnje prometne oblasti prinuđeni su da za spoljašnji promet naizmjenično upotrebljavaju zlato i srebro, i da tako metal koji u zemlji važi kao novac razmjenjuju za metal koji im je potreban kao novac upravo u inostranstvu. Svaka zemlja upotrebljava, dakle, kao svjetski novac oba metala, zlato i srebro.

U međunarodnom robnom prometu zlato i srebro se ne pojavljuju kao prometno sredstvo, već kao *opšte sredstvo razmjene*. Ali optše sredstvo razmjene funkcioniše samo u oba razvijena oblika *kupovnog sredstva* i *platežnog sredstva*, čiji odnos, međutim, na svejtskom tržištu postaje obrnut. U sferi unutrašnjeg prometa novac je dejstvovao — ukoliko je bio moneta, ukoliko je predstavljao posrednika u procesnom jedinstvu R—N—R ili samo iščezavajući oblik prometne vrijednosti u neprekidnoj promjeni mjesta pojedinih roba — isključivo kao kupovno sredstvo. Na svjetskom tržištu je obrnuto. Zlato i srebro pojavljuju se ovdje kao kupovno sredstvo ako je izmjena materije samo jednostrana, pa se stoga kupovina i prodaja ne koincidiraju. Pogranična trgovina u Kjahti je, na primjer, stvarno i po ugovoru trampa, pri čemu je srebro samo mjera vrijednosti. Rat od 1857—1858. prisilio je Kineze da prodaju a da ne kupuju, Tada se srebro odjednom pojavilo kao kupovno sredstvo. S obizrom na slovo ugovora, Rusi su prerađivali francuske monete od 5 franaka u grube srebrne robe koje su služile kao sredstvo razmjene. Srebro stalno funkcioniše kao kupovno sredstvo između Evrope i Amerike, s jedne strane, i Azije, s druge strane, gdje se taloži kao blago. Dalje, plemeniti metali funkcionišu kao međunarodno kupovno sredstvo kad god se naglo poremeti postojeća ravnoteža u izmjeni materije između dvije nacije, na primjer kad rđava žetva prisili jednu od tih da kupuje u izvanredno velikoj mjeri. Naposljetku, plemeniti metali su međunarodno kupovno sredstvo u rukama zemalja koje proizvode zlato i srebro, gdje su oni neposredan proizvod i roba, a ne pretvoreni oblik robe. Što se više robna razmjena razvija između raznih nacionalnih prometnih sfera, to se više razvija funkcija svjetskog novca kao *platežnog sredstva* radi izravnanja međunarodnih bilansa.

Kao i unutrašnji promet, tako i međunarodni promet iziskuje količinu zlata i srebra koja se stalno mijenja. Jedan dio nagomilanih blaga služi stoga kod svakog naroda kao rezervni fond svjetskog novca koji se čas prazni, a čas opet puni, prema oscilacijama robne razmjene.[107] Osim posebnih kretanja u kojima svjetski novac teče u oba smjera između nacionalnih prometnih sfera, on ima jedno opšte kretanje čije se polazne tačke nalaze na izvorima proizvodnje sa kojih se potoci zlata i srebra valjaju u raznim pravcima preko svjetskog tržišta. Ovdje zlato i srebro ulaze u svjetski promet kao robe i razmjenjuju se kao ekvivalenti, u srazmjeri prema u njima sadržanom radnom vremenu, za robne ekvivalente prije nego što uđu u sfere unutrašnjeg prometa. U njima se stoga pojavljuju sa datom veličinom vrijednosti. Svako padanje ili rastenje njihovih troškova proizvodnje utiče stoga ravnomjerno na njihovu relativnu vrijednost na svjetskom tržištu koja je, međutim, potpuno nezavisna od stupnja u kome različite nacionalne prometne sfere gutaju zlato ili srebro. Onaj dio metalnog potoka koji hvata svaka posebna sfera robnog svijeta ulazi dijelom neposredno u unutrašnji novčani opticaj radi nadoknade izlizanih metalnih moneta, dijelom se odvodi u razne rezervoare blaga u vidu monete, platežnog sredstva i svjetskog novca, a dijelom se pretvara u luksuzne predmete, dok naposlijetku ostatak postaje prosto-naprosto blago. Na razvijenom stepenu buržoaske proizvodnje obrazovanje blagâ se svodi na minimum koji razni procesi prometa zahtijevaju za slobodnu igru njegovog mehanizma. Blago kao takvo postaje ovdje samo neiskorišćeno bogatstvo — ukoliko nije trenutni oblik suviška u bilansu plaćanja, rezultat prekinute izmjene materije i stoga zamrzavanje robe u njenoj prvoj metamorfozi.

Kao što su zlato i srebro kao novac po svom pojmu opšta roba, tako u svjetskom novcu dobijaju odgovarajući oblik postojanja univerzalne robe. U srazmjeri u kojoj se svi proizvodi za njih otuđuju oni postaju pretvoreni oblik svih roba i stoga svestrano otuđiva roba. Kao materijalizacija opšteg radnog vremena, oni se ostvaruju u onoj mjeri u kojoj izmjena materije realnih radova obuhvata zemljinu površinu. Oni postaju opšti ekvivalent u onom stupnju u kome se razvija niz posebnih ekvivalenata koji sačinjavaju njihovu sferu raz-

---

[107] »Nagomilani novac dodaje se sumi koja se, da bi stvarno bila u prometu i zadovoljila moguće potrebe trgovine, udaljuje i *napušta sferu samog prometa.*« (Đ. R. Karli, primjedba u *Verijevim* »Meditazioni sulla Economia Politica«, p. 196, t. XV u zborniku *Custodi*, 1. c.)

mjene. Pošto robe u svjetskom prometu univerzalno razvijaju svoju sopstvenu razmjensku vrijednost, njen u zlato i srebro pretvoreni oblik pojavljuje se kao svjetski novac. Dok, dakle, nacije imalaca roba svojom svestranom proizvodnjom i opštim prometom pretvaraju zlato u adekvatan novac, njima proizvodnja i promet izgledaju samo kao sredstvo da bi izvukle novac u obliku zlata i srebra iz svjetskog tržišta. Zlato i srebro kao svjetski novac su stoga isto toliko proizvod opšteg robnog prometa koliko i sredstvo daljeg proširenja njegovih granica. Kao što je iza leđa alhemista, koji su htjeli da prave zlato, izrasla hemija, tako iza leđa imalaca roba, koji jure za robom u njenom začaranom liku, izbijaju izvori svjetske industrije i svjetske trgovine. Zlato i srebro pomažu u stvaranju svjetskog tržišta time što u svom pojmu novca anticipiraju njegovo postojanje. Da ovo njihovo čarobno dejstvo nije nipošto ograničeno na doba djetinjstva buržoaskog društva, već da nužno proističe iz izopačenosti u kojoj se nosiocima robnog svijeta pojavljuje njihov društveni rad, dokazuje izvanredni uticaj koji otkriće novih zemalja sa nalazištima zlata sredinom XIX vijeka vrši na svjetski promet.

Kao što se novac razvija u svjetski novac, tako se imalac robe razvija u kosmopolita. Kosmopolitski odnos među ljudima je prvobitno samo njihov odnos u svojstvu imalaca roba. Roba je sama po sebi uzvišena iznad svih religioznih, političkih, nacionalnih i jezičkih barijera. Njen opšti jezik je cijena, a njeno opšte biće je novac. Ali s razvojem svjetskog novca, za razliku od nacionalne monete, razvija se kosmopolitizam imaoca robe kao vjera praktičnog razuma, za razliku od naslijeđenih religioznih, nacionalnih i ostalih predrasuda koje koče izmjenu materije čovječanstva. Kad isto zlato koje u obliku američkih iglova (komada od 10 dolara) stigne u Englesku, postaje sovrin, poslije tri dana optiče u Parizu kao napoleondor, poslije nekoliko nedjelja se opet pojavi u Veneciji kao dukat, ali uvijek zadržava istu vrijednost; imaocu robâ postaje jasno da nacionalnost »is but the guinea's stamp« [nije drugo do žig gvineje]. Uzvišena ideja u kojoj mu se otkriva cio svijet jeste ideja jednog tržišta — *svjetskog tržišta*.[108]

---

[108] *Montanari*, »Della Moneta« (1683), l. c., p. 40. »Povezanost svih naroda između sebe tako je proširena preko cijele zemaljske kugle da se može reći da je cio svijet postao gotovo jedan grad u kome je neprekidan sajam svih roba i gdje svako može, sjedeći kod kuće, da pomoću novca nabavlja i uživa sve što su bilo gdje proizveli zemlja, životinje i ljudska radinost. Divan pronalazak.«

4. Plemeniti metali

Buržoaski proces proizvodnje ovladuje prije svega metalnim prometom kao gotovim, zatečenim organom, koji se, doduše, postepeno preobražava, ali ipak uvijek zadržava svoju osnovnu konstrukciju. Pitanje: zašto umjesto drugih roba zlato i srebro služe kao novčani materijal — prelazi granice buržoaskog sistema. Stoga ćemo samo sumarno navesti najvažnija gledišta.

Budući da opšte radno vrijeme dozvoljava samo kvantitativne razlike, predmet koji treba da važi kao njegova specifična inkarnacija mora biti sposoban da predstavlja čisto kvantitativne razlike, tako da se istovjetnost, uniformnost kvaliteta pretpostavlja. To je prvi uslov za funkciju neke robe kao mjere vrijednosti. Procjenjujem li, na primjer, sve robe u volovima, kožama, žitu itd., moram ih, u stvari, mjeriti u idealnom prosječnom volu, prosječnoj koži, pošto se vo kvalitativno razlikuje od vola, žito od žita, koža od kože. Zlato i srebro su, naprotiv, kao prosta tijela, uvijek sami sebi jednaki i stoga njihove jednake količine predstavljaju vrijednosti jednake veličine.[109] Drugi uslov za robu koja treba da služi kao opšti ekvivalent, a koji proizlazi neposredno iz funkcije predstavljanja čisto kvantitativnih razlika, jeste mogućnost njenog dijeljenja u proizvoljne dijelove i mogućnost njihovog ponovnog spajanja, tako da se računski novac može predstavljati i čulno. Zlato i srebro posjeduju ta svojstva u izvanrednom stepenu.

Kao prometno sredstvo, zlato i srebro imaju pred ostalim robama tu prednost što njihovoj velikoj specifičnoj težini, koja se sastoji u tome da u malom prostoru predstavljaju relativno mnogo težine, odgovara njihova ekonomska specifična težina, obuhvatanje relativno mnogo radnog vremena, tj. velike razmjenske vrijednosti, u malom obimu. Time je obezbijeđena lakoća transportovanja, prenošenja iz ruku u ruke i iz zemlje u zemlju, sposobnost da se isto tako brzo pojave kao i nestanu — ukratko, materijalna pokretljivost, uslov sine qua non [neophodan uslov] robe koja ima da služi kao perpetuum mobile prometnog procesa.

Visoka specifična vrijednost plemenitih metala, trajnost, relativna nerazorivost, neoksidiranje na vazduhu, kod zlata specijalno njegova nerastvorivost u kiselinama, osim u car-

---

[109] »Metali imaju tu osobinu da se samo u njima svi odnosi svode na jedno, a to je njihova količina, da od prirode nisu dobili različit kvalitet niti u unutrašnjoj građi niti u spoljašnjoj formi i fakturi.« (*Galiani*, l. c., p. 130.)

skoj vodi, sve te prirodne osobine čine plemenite metale prirodnim materijalom obrazovanja blaga. Stoga Pedro Martir, koji je, izgleda, bio veliki ljubitelj čokolade, kaže o vrećama kakaoa koje su bile jedna od vrsta meksikanskog novca: »O srećnog li novca koji ljudskom rodu pruža prijatno i korisno piće i čuva svoje posjednike od paklene zaraze lakomosti, jer se ne može ni zakopati ni dugo čuvati.« (*De orbe novo.*)

Veliko značenje metalâ uopšte u neposrednom procesu proizvodnje u vezi je sa njihovom funkcijom kao instrumenata proizvodnje. Apstrahujući od njihove rijetkosti, velika mekoća zlata i srebra u poređenju s gvožđem, pa čak i s bakrom (u kaljenom stanju u kome su ga upotrebljavali stari narodi), čini ih nesposobnim za takvu upotrebu i lišava ih stoga u velikoj mjeri svojstva na kome se zasniva upotrebna vrijednost metalâ uopšte. Kao što nisu korisni u okviru neposrednog procesa proizvodnje, tako nisu neophodni ni kao sredstva za život, kao predmeti potrošnje. Stoga bilo koja njihova količina može da uđe u društveni proces prometa a da ne utiče štetno na proces neposredne proizvodnje i potrošnje. Njihova individualna upotrebna vrijednost ne dolazi u sukob s njihovom ekonomskom funkcijom. S druge strane, zlato i srebro su ne samo negativno suvišni predmeti, tj. predmeti bez kojih čovjek može da bude, nego ih njihova estetska svojstva čine prirodnim materijalom raskoši nakita, sjaja, prazničnih upotreba, ukratko — pozitivnim oblikom obilja i bogatstva. Oni se pojavljuju u neku ruku kao samorodna svjetlost koja se izvlači iz podzemnog svijeta, pri čemu srebro reflektuje sve svjetlosne zrake u njihovoj izvornoj mješavani, a zlato samo najvišu potenciju boje, naime crvenu. A osjećaj za boje je najpopularniji oblik estetskog osjećanja uopšte. Etimološku vezu naziva plemenitih metala u raznim indogermanskim jezicima sa odnosima boja dokazao je Jakob Grim. (Vidi njegovu *Istoriju njemačkog jezika.*)

Konančo, sposobnost zlata i srebra da se mogu pretvoriti iz oblika monete u oblik poluge, iz oblika poluge u oblik luksuznih predmeta i obrnuto, dakle prednost pred svim ostalim robama što nisu sputani u jednom zauvijek date, određene upotrebne oblike, čini ih prirodnim materijalom novca, koji mora stalno prelaziti iz jedne određenosti oblika u drugu.

Priroda ne proizvodi novac, kao što ne proizvodi ni bankare ili mjenični tečaj. Ali pošto buržoaska proizvodnja mora da kristališe bogatstvo kao fetiš u obliku nekog pojedinačnog predmeta, zlato i srebro su njegova odgovarajuća inkarnacija. Zlato i srebro nisu po prirodi novac, ali novac je po prirodi zlato i srebro. S jedne strane, srebrni ili zlatni novčani kri-

stal nije samo proizvod prometnog procesa nego u stvari njegov jedini mirujući proizvod. S druge strane, zlato i srebro su gotovi proizvodi prirode, i oni su ono prvo isto tako neposredno kao što su neposredno i ovo drugo, neodvojeni nikakvom različitošću oblika. Opšti proizvod društvenog procesa ili sam društveni proces kao proizvod jeste poseban proizvod prirode, metal koji se krije u utrobi zemlje i iz nje se može iskopati.[110]

Vidjeli smo da zlato i srebro ne mogu da ispune zahtjev koji im se kao novcu postavlja, naime da budu nepromjenljive veličine vrijednosti. Međutim, kao što već kaže Aristotel, oni posjeduju permanentniju veličinu vrijednosti od prosjeka ostalih roba. Apstrahujući od opšteg dejstva apresijacije ili depresijacije plemenitih metala, kolebanja vrijednosnih odnosa zlata i srebra su od naročite važnosti, jer na svjetskom tržištu oba služe uporedo kao materija novca. Čisto ekonomski uzroci ove promjene vrijednosti — osvajanja i ostali politički prevrati, koji su vršili veliki uticaj na vrijednost metala u Starom svijetu, djeluju samo lokalno i prolazno — moraju se svesti na promjenu radnog vremena potrebnog za proizvodnju tih metala. Samo radno vrijeme zavisiće od njihove relativne prirodne rijetkosti i od većih ili manjih teškoća na koje nailazi njihovo dobijanje u čisto metalnom stanju. Zlato je u stvari prvi metal koji čovjek otkriva. S jedne strane, sama ga priroda pruža u samorodnom kristalnom obliku, individualizovano, hemijski nespojeno s drugim tijelima ili, kao što su alhemisti govorili, u djevičanskom stanju; s druge strane, sama priroda preuzima posao tehnologije u velikim ispiralištima zlata — u rijekama. Od strane čovjeka se na taj način traži samo najgrublji rad, bilo radi dobijanja zlata iz rijeka bilo radi njegovog dobijanja iz nanosa, dok dobijanje srebra pretpostavlja rudarske radove i uopšte relativno visoko razvijenu tehniku. Stoga je prvobitna vrijednost srebra, i pored njegove manje apsolutne rijetkosti, relativno veća od vrijednosti zlata. Strabonovo tvrđenje da se kod nekog arapskog plemena daje 10 funti zlata za 1 funtu gvožđa i 2 funte zlata za 1 funtu srebra ne izgleda nimalo nevjerovatno. Ali u srazmjeri u kojoj se proizvodne snage društvenog rada razvi-

[110] Godine 760. iselila se masa siromašnih ljudi da bi ispirali riječni zlatonosni pijesak južno od Praga, a tri čovjeka su mogla da za jedan dan izvade 3 marke zlata. Uslijed toga je priliv k »diggins«-ima [nalazištima zlata] i broj ruku povučenih iz poljoprivrede bio tako velik da je zemlju naredne godine snašla glad. (Vidi *M. G. Körner*, »Abhandlung von dem Altertum des böhmischen Bergwerks«. Schneeberg 1758.)

jaju i stoga proizvod prostog rada u poređenju s proizvodom kombinovanog rada poskupljuje, u srazmjeri u kojoj se zemaljska kora svestranije otvara i prvobitni površinski izvori priliva zlata presušuju, vrijednost srebra će padati u odnosu prema vrijednosti zlata. Na datom stepenu razvoja tehnologije i saobraćajnih sredstava biće, na kraju krajeva, od presudnog značaja otkrivanje novih nalazišta zlata ili srebra. U staroj Aziji odnos zlata prema srebru bio je 6 prema 1 ili 8 prema 1, a ovaj posljednji odnos postojao je u Kini i Japanu još u početku XIX vijeka; 10 prema 1, odnos koji je postojao u doba Ksenofonta, može se smatrati prosječnim odnosom srednjeg Starog vijeka. Iskorišćavanje španskih rudnika srebra od strane Kartage, a docnije od strane Rima, djelovalo je u Starom vijeku otprilike kao otkriće američkih rudnika u savremenoj Evropi. Za doba Rimskog carstva može se uzeti 15 ili 16 prema 1 kao grubi prosjek, mada se u Rimu često može naići na veću depresijaciju srebra. Ovo kretanje, koje je počelo sa relativnom depresijacijom zlata i završilo padom vrijednosti srebra, ponavlja se u idućem razdoblju koje se proteže od Srednjeg vijeka pa do u najnovije vrijeme. Kao u doba Ksenofonta, prosječan odnos u Srednjem vijeku iznosi 10 prema 1 i mijenja se uslijed otkrića američkih rudnika ponovo na 16 ili 15 prema 1. Otkrićem australijskih, kalifornijskih i kolumbijskih izvora zlata, ponovni pad vrijednosti zlata postaje vjerovatan.[111]

Cijena srebra po unči

Godina	*Mart*	*Juli*	*Novembar*
1852	60 1/8 pensa	60 1/4 pensa	61 7/8 pensa
1853	61 3/8 „	60 1/8 „	61 7/8 „
1854	61 7/8 „	61 3/4 „	61 1/2 „
1855	60 7/8 „	61 1/2 „	61 7/8 „
1856	60 „	61 1/4 „	62 1/8 „
1857	61 3/4 „	61 5/8 „	61 1/8 „
1858	61 5/8 „	— „	— „

[111] Dosad australijska i druga otkrića nisu još uticala na odnos vrijednosti zlata i srebra. Suprotna tvrđenja Mišela Ševaljea vrijede isto toliko koliko i socijalizam ovog eks-sensimonista. Doduše, kotiranja srebra na londonskom tržištu dokazuju da je prosječna cijena srebra u zlatu u toku 1850—1858. za nepuna 3 procenta viša nego u periodu 1830—1850. Porast se, međutim, objašnjava naprosto azijskom tražnjom srebra. Za vrijeme 1852—1858. mijenja se cijena srebra u pojedinim godinama i mjesecima *samo* uslijed ove *tražnje,* a nipošto uslijed priliva zlata iz novootkrivenih izvora. Evo pregleda cijena srebra u zlatu na londonskom tržištu.

c. *Teorije o prometnim sredstvima i novcu*

Kao što je opšta požuda za zlatom tjerala narode i vladare u XVI i XVII vijeku, dobu djetinjstva savremenog buržoaskog društva, u krstaške ratove preko mora u potjeri za zlatnim Gralom,[111a] tako su prvi tumači savremenog svijeta, autori monetarnog sistema, od kojeg je merkantilni sistem samo jedna varijanta, proglasili zlato i srebro, tj. novac, za jedino bogatstvo. Oni su tačno formulisali da je poziv buržoaskog društva »praviti novac«, dakle, sa gledišta prostog robnog prometa stvarati vječito blago koje ne izjedaju ni moljci ni rđa. Monetarnom sistemu se ne može odgovoriti time što će se reći da je jedna tona gvožđa sa cijenom od 3 f. st. isto tolika veličina vrijednosti kao 3 f. st. zlata. Tu se ne radi o veličini razmjenske vrijednosti, već o njenom adekvatnom obliku. Kad monetarni i merkantilni sistem ističe svjetsku trgovinu i one posebne grane nacionalnog rada koje se neposredno slivaju u nju kao jedine prave izvore bogatstva ili novca, onda treba uzeti u obzir da se u onoj epohi najveći dio nacionalne proizvodnje kretao još u feudalnim oblicima i služio samim proizvođačima kao neposredan izvor izdržavanja. Proizvodi se većinom nisu pretvarali u robe, i stoga ni u novac, nisu uopšte ulazili u opštu društvenu izmjenu materije, i stoga se nisu pojavljivali kao opredmećenje opšteg apstraktnog rada i faktički nisu sačinjavali buržoasko bogatstvo. Novac kao svrha prometa je razmjenska vrijednost ili apstraktno bogatstvo, a ne bilo koji materijalni elemenat bogatstva kao određujuća svrha i pokretački motiv proizvodnje. Kao što je to odgovaralo pripremnom stadiju buržoaske proizvodnje, ovi nepriznati proroci čvrsto su se držali solidnog, opipljivog i blistavog oblika razmjenske vrijednosti, njenog oblika kao opšte robe, nasuprot svim posebnim robama. Specifično buržoaska ekonomska sfera tadašnjeg doba bila je sfera robnog prometa. Sa gledišta ove elementarne sfere oni su stoga prosuđivali cio zamršen proces buržoaske proizvodnje i brkali su novac s kapitalom. Neprestana borba savremenih ekonomista protiv monetarnog i merkantilnog sistema potiče velikim dijelom otuda što je ovaj sistem u grubo naivnom obliku izbrbljao tajnu buržoaske proizvodnje, naime da njome vlada razmjenska vrijednost. Iako s pogrešnom praktičnom svrhom, Rikardo kaže negdje da se čak i u vremenima

[111a] »Zlato je divna stvar! Ko ga posjeduje, gospodar je svega što želi. Zlatom se može dušama utrti put u raj.« (Kolumbo u pismu sa Jamajke, 1503) [Marksova bilješka u ličnom primjerku knjige »Zur Kritik der politischen Ökonomie«.]

gladi žito uvozi ne zbog toga što narod gladuje, već zato što trgovac žitom stiče novac. U svojoj kritici monetarnog i merkantilnog sistema politička ekonomija griješi, dakle, u tome što napada ovaj sistem kao puku iluziju i samo kao pogrešnu teoriju, a ne raspoznaje u njoj varvarski oblik svoje sopstvene osnovne pretpostavke. Pored toga, ovaj sistem zadržava ne samo izvjesno istorijsko pravo, nego puno građansko pravo u granicama određenih sfera savremene privrede. Na svim stepenima buržoaskog procesa proizvodnje gdje bogatstvo dobija elementarni oblik robe razmjenska vrijednost dobija elementarni oblik novca, i u svim fazama procesa proizvodnje bogatstvo se stalno za jedan časak ponovo pretvara u opšti elementarni oblik robe. Čak i u najrazvijenijoj buržoaskoj ekonomiji ne ukidaju se specifične funkcije zlata i srebra kao novca, za razliku od njihove funkcije kao prometnog sredstva i u suprotnosti sa svim ostalim robama, već se samo ograničavaju, što znači da monetarni i merkantilni sistem zadržavaju svoje pravo. Katolička činjenica da se zlato i srebro kao neposredna inkarnacija društvenog rada, i stoga kao postojanje apsraktnog bogatstva, suprotstavljaju ostalim profanim robama vrijeđa, naravno, protestantsko point d'honneur [osjećanje časti] buržoaske ekonomije, i iz straha od predrasuda monetarnog sistema ova je za dugo vrijeme izgubila moć rasuđivanja o fenomenima novčanog prometa, kao što će pokazati slijedeće izlaganje.

Za razliku od monetarnog i merkantilnog sistema, koji novac poznaju samo u njegovoj određenosti oblika kao kristalnog proizvoda prometa, bilo je potpuno u redu što ga je klasična ekonomija shvatila prije svega u njegovom tečnom obliku, kao obliku razmjenske vrijednosti koji se u okviru same metamorfoze robe stvara i ponovo nestaje. Kao što se, dakle, robni promet shvata isključivo u obliku R—N—R, a ovaj opet isključivo u određenosti procesnog jedinstva prodaje i kupovine, tako se novac priznaje u svojoj određenosti oblika kao prometnog sredstva nasuprot svojoj odrednosti oblika kao novca. Ako se prometno sredstvo u svojoj funkciji monete izoluje, ono se pretvara, kao što smo vidjeli, u znak vrijednosti. Ali pošto se pred klasičnom ekonomijom nalazio najprije metalni promet kao vladajući oblik prometa, ona metalni novac shvata kao monetu, a metalnu monetu kao puki znak vrijednosti. U skladu sa zakonom prometa znakova vrijednosti, postavlja se teza da cijene robâ zavise od mase novca u opticaju, a ne, obrnuto, da masa novca u opticaju zavisi od cijene roba. Ovo shvatanje nalazimo manje ili više nagoviješteno kod italijanskih ekonomista XVII vijeka, čas

potvrđeno čas poricano od Loka, određeno razvijeno od »Spektatora« (u broju od 19. oktobra 1711), od *Monteskjea* i *Hjuma*. Pošto je *Hjum* daleko najznačajniji predstavnik ove teorije u XVIII vijeku, započećemo njime naš pregled.

Pod određenim pretpostavkama izgleda da povećanje ili smanjenje količine, bilo da je u pitanju promet metalnog novca bilo promet znakova vrijednosti, *ravnomjerno* djeluje na robne cijene. Ako pada ili raste *vrijednost* zlata ili srebra u kojima se procjenjuju razmjenske vrijednosti robâ kao cijene, tada rastu ili padaju *cijene* jer se njihova mjera vrijednosti promijenila, i u prometu se kao moneta nalazi više ili manje zlata i srebra jer su cijene porasle ili pale. Ali vidljivi fenomen jeste promjena cijena uslijed povećanja ili smanjenja količine prometnih sredstava pri nepromijenjenoj razmjenskoj vrijednosti roba. S druge strane, ako pada ili raste količina znakova vrijednosti u prometu iznad ili ispod potrebnog nivoa, tada se oni padom ili porastom robnih cijena svode silom na taj nivo. U oba slučaja izgleda da je isto dejstvo izazvano istim uzrokom, a *Hjum* se držao ovog privida.

Svako naučno istraživanje odnosa između određenog broja prometnih sredstava i kretanja robnih cijena mora da vrijednost novčanog materijala pretpostavi kao datu. Hjum, međutim, posmatra isključivo periode revolucije u mjeri samih plemenitih metala, dakle revolucije u mjeri vrijednosti. Porast robnih cijena sa istovremenim povećanjem količine metalnog novca počev od otkrića američkih rudnika čini istorijsku pozadinu njegove teorije, kao što polemika protiv monetarnog i merkantilnog sistema pokazuje njen praktični motiv. Priliv plemenitih metala može se, naravno, povećati pri nepromijenjenim troškovima njihove proizvodnje. S druge strane, smanjenje njihove vrijednosti, tj. radnog vremena potrebnog za njihovu proizvodnju, ispoljiće se najprije samo u povećanju njihovog priliva. Stoga se, govorili su docnije Hjumovi učenici, smanjena vrijednost plemenitih metala ispoljava u sve većoj masi prometnih sredstava, a sve veća masa prometnih sredstava u porastu robnih cijena. U stvari pak, raste samo cijena izvezenih roba koje se razmjenjuju za zlato i srebro kao robu, a ne kao prometno sredstvo. Na taj način cijena tih roba koje su procijenjene u zlatu i srebru smanjene vrijednosti raste prema svim ostalim robama čija se razmjenska vrijednost i dalje procjenjuje u zlatu i srebru po mjerilu njihovih starih troškova proizvodnje. Ova dvojaka procjena razmjenskih vrijednosti roba u istoj zemlji može, naravno, biti samo privremena, i cijene u zlatu ili srebru moraju se izjednačiti u proporcijama koje su određene samim

razmjenskim vrijednostima, tako da se na kraju krajeva razmjenske vrijednosti svih roba procjenjuju prema novoj vrijednosti novčanog materijala. Analiziranje ovog procesa ne spada ovamo, kao god ni način na koji se uopšte u kolebanjima tržišnih cijena probija razmjenska vrijednost roba. Ali novim kritičkim istraživanjima o kretanju robnih cijena u XVI vijeku očito je dokazano da je ovo izjednačenje u nerazvijenim periodima buržoaske proizvodnje veoma postupno i da se raspodjeljuje na duga razdoblja, a u svakom slučaju da ne ide u korak s povećanjem količine gotovog novca u opticaju.[112] Potpuno su neumjesna ukazivanja, koja su voljeli da čine Hjumovi učenici, na porast cijena u starom Rimu uslijed osvajanja Makedonije, Egipta i Male Azije. Starom svijetu svojstveno naglo i nasilno prenošenje nagomilanih novčanih blaga iz jedne zemlje u drugu, privremeno smanjenje troškova proizvodnje plemenitih metala za neku zemlju prostim procesom pljačke ne utiču na imanentne zakone novčanog prometa, kao što, na primjer, ni besplatna raspodjela egipatskog i sicilijanskog žita u Rimu ne utiče na opšti zakon koji reguliše cijenu žita. Hjumu, kao i svim ostalim piscima XVIII vijeka, nedostajao je materijal potreban za detaljno razmatranje novčanog opticaja: s jedne strane, prečišćena istorija robnih cijena, a, s druge strane, zvanična i kontinuelna statistika o povećanju i smanjenju prometnog medijuma, priliva i odliva plemenitih metala itd., naime materijal koji se uopšte pojavljuje tek sa potpuno razvijenim bankarstvom. Hjumova teorija prometa može se sažeti u slijedeće postavke: 1) cijene roba u jednoj zemlji određene su količinom novca (realnog ili simboličnog) koja se u toj zemlji nalazi; 2) novac koji se nalazi u prometu u jednoj zemlji predstavlja sve robe koje se nalaze u toj zemlji. U srazmjeri u kojoj raste broj predstavnika, tj. novca, otpada više ili manje od predstavljene stvari na pojedinog predstavnika; 3) ako se robe množe, njihova cijena pada ili vrijednost novca raste. Ako se novac množi, onda, obrnuto, raste cijena roba, a vrijednost novca pada.[113]

»Skupoća svih stvari«, veli Hjum, »uslijed obilja novca čista je šteta za svaku postojeću trgovinu, jer omogućuje siromašnijim zemljama da na svim svjetskim tržištima uspješno konkurišu bogatijim zemljama.[114] Ako posmatramo jednu

[112] Uostalom, Hjum priznaje ovu postepenost, ma koliko malo ona odgovarala njegovom principu. Vidi *David Hjum*, »Essays and Treatises on several Subjects«, London 1777, vol. I, p. 300.
[113] Upor. *Stjuart*, l. c., v. I, p. 394—400.
[114] *David Hume*, l. c., p. 300.

naciju samu za sebe, ne može imati nikakvog uticaja, ni dobrog ni rđavog, da li za brojanje ili reprezentovanje robâ postoji mnogo ili malo monete, kao što se ne bi izmijenio ni bilans nekog trgovca koji bi u knjigovodstvu umjesto arapskog načina računanja, koje iziskuje malo cifara, upotrijebio rimski način, koji treba veći broj cifara. Štaviše, veća količina novca, slično rimskim računskim znacima, nezgodna je i iziskuje više truda i za čuvanje i za prenošenje.«[115] Da bi uopšte nešto dokazao, Hjum je morao pokazati da u *datom* sistemu računskih znakova količina upotrijebljenih cifara ne zavisi od veličine brojčane vrijednosti, već, obrnuto, da veličina brojčane vrijednosti zavisi od količine upotrijebljenih znakova. Potpuno je tačno da nema nikakve prednosti ako se robne vrijednosti procjenjuju ili »broje« u zlatu ili srebru smanjene vrijednosti, i zato su narodi, uporedo s porastom sume vrijednosti robâ u prometu, uvijek smatrali podesnijim da broje u srebru umjesto u bakru, i u zlatu umjesto u srebru. U onoj mjeri u kojoj su postajali bogatiji, pretvarali su metale manje vrijednosti u supsidijarnu monetu, a dragocjenije metale u novac. S druge strane, Hjum zaboravlja da za brojanje vrijednosti u zlatu i srebru ne mora da »postoji« ni zlato ni srebro. Njemu se računski novac i prometno sredstvo poklapaju i oba su monete (coin). Budući da promjena vrijednosti mjere vrijednosti ili plemenitih metala koji vrše funkciju računskog novca izaziva porast ili pad robnih cijena, dakle i porast ili pad količine novca u prometu pri nepromijenjenoj brzini opticaja, Hjum zaključuje da porast ili pad robnih cijena zavisi od količine novca u prometu. Da se u XVI i XVII vijeku povećala ne samo količina zlata i srebra, nego da su se istovremeno smanjili i troškovi njihove proizvodnje, Hjum je mogao vidjeti iz zatvaranja rudnika u Evropi. U XVI i XVII vijeku robne cijene u Evropi rasle su s masom uvezenog američkog zlata i srebra; dakle, robne cijene u svakoj zemlji određuju se masom zlata i srebra koja se nalazi u toj zemlji. To je bila Hjumova prva »nužna konsekvencija«.[116] U XVI i XVII vijeku cijene nisu rasle ravnomjerno s povećanjem količine plemenitih metala; prošlo je više od pola vijeka prije nego što se ispoljila *bilo kakva* promjena robnih cijena, pa čak i onda je trebalo još mnogo vremena prije nego što su se razmjenske vrijednosti svih roba procjenjivale prema smanjenoj vrijednosti zlata i srebra, dakle prije nego što je revolucija zahvatila sve robne cijene. Stoga, zaključuje Hjum, koji, potpuno suprotno principima

[115] Ibid., p. 303.
[116] *David Hume*, l. c., p. 303.

svoje filozofije, jednostrano posmatrane činjenice nekritički pretvara u opšte postavke, — stoga se cijena roba ili vrijednosti novca ne određuje apsolutnom masom novca koji se nalazi u jednoj zemlji, nego, naprotiv, količinom zlata i srebra koja stvarno ulazi u promet, ali, na kraju krajeva, sve zlato i srebro koje se nalazi u nekoj zemlji mora biti apsorbovano od prometa kao moneta.[117] Apstrahujući od svih ostalih zakona opticaja, ako zlato i srebro imaju sopstvenu vrijednost, jasno je da samo određena količina zlata i srebra može da se nalazi u prometu kao ekvivalent jedne date sume vrijednosti roba. Ako, dakle, svaka količina zlata i srebra koja se slučajno nalazi u nekoj zemlji mora, bez obzira na sumu robnih vrijednosti, da kao prometno sredstvo uđe u robnu razmjenu, onda zlato i srebro nemaju imanentnu vrijednost i stoga faktički nisu stvarne robe. To je Hjumova treća »nužna konsekvencija«. Po njemu u prometni proces ulaze robe bez cijene, a zlato i srebro bez vrijednosti. Stoga on nikad i ne govori o vrijednosti roba i vrijednosti zlata, već samo o njihovoj međusobnoj količini. Već je Lok rekao da zlato i srebro imaju samo imaginarnu ili konvencionalnu vrijednost; to je prvi brutalni oblik suprotnosti tvrđenju monetarnog sistema da samo zlato i srebro imaju istinsku vrijednost. Okolnost da novčano postojanje zlata i srebra proističe samo iz njihove funkcije u društvenom procesu razmjene tumači se u tom smislu da oni svoju sopstvenu vrijednost, pa stoga i veličinu svoje vrijednosti, zahvaljuju društvenoj funkciji.[117a] Zlato i srebro su, dakle, bezvrijedne stvari, ali u okviru prometnog procesa dobijaju fiktivnu veličinu vrijednosti kao *predstavnici roba*. Kroz taj proces oni se ne pretvaraju u novac, već u vrijednost. Ova njihova vrijednost određuje se odnosom između njihove sopstvene mase i mase roba, jer obje mase moraju da se pokriju. Dakle, dok Hjum šalje zlato i

[117] »Jasno je da cijene ne zavise toliko od apsolutne količine roba i količine novca koje postoje u datoj zemlji, koliko od količine roba koje mogu doći na tržište i od količine novca koja se nalazi u opticaju. Ako se kovani novac zaključa u sanduke, onda je njegov uticaj na cijene isti kao kad bi bio uništen; ako se robe nagomilaju u magacinima i skladištima, nastaje isto dejstvo. Pošto se novac i roba u takvim slučajevima nikad ne susreću, međusobno uticanje nije moguće. Na kraju krajeva, opšti nivo cijena dostiže *pravilnu proporciju sa novom količinom metalnog novca u zemlji.*« (L. c., p. 303, 307, 308.)

[117a] Vidi *Loa* i *Franklina* o višku vrijednosti koji zlato i srebro tobože dobijaju iz svoje funkcije novca. Takođe i Forbonea. (Marksova bilješka u ličnom primjerku knjige »Zur Kritik der politischen Ökonomie«.)

srebro u svijet roba kao ne-robe, on ih, obrnuto, čim se pojave u određenosti oblika monete, pretvara u puke robe koje se prostom trampom razmjenjuju s ostalim robama. Kad bi se robni svijet sastojao iz jedne jedine robe, na primjer iz jednog miliona kvartera žita, bilo bi vrlo jednostavno predstaviti sebi da se jedan kvarter razmjenjuje za dvije unče zlata ukoliko postoje dva miliona unča zlata, a za 20 unča zlata ukoliko postoji 20 miliona unča zlata, dakle da cijena robe i vrijednost novca rastu ili padaju u obrnutoj srazmjeri prema postojećoj količini novca.[117b] Ali robni svijet se sastoji od beskrajno različitih upotrebnih vrijednosti, čija relativna vrijednost nije nipošto određena njihovom relativnom količinom. Kako, dakle, zamišlja Hjum ovu razmjenu između mase roba i mase zlata? On se zadovoljava praznom i mutnom predstavom da se svaka roba, kao alikvotni dio cjelokupne robne mase, razmjenjuje za odgovarajući alikvotni dio zlatne mase. Procesno kretanje robâ koje proističe iz suprotnosti između razmjenske i upotrebne vrijednosti sadržane u njima, koje se pojavljuje u opticaju novca i koje se kristalizuje u raznim određenostima oblika novca, na taj način iščezava i na njegovo mjesto stupa zamišljeno mehaničko izjednačavanje težinske mase plemenitih metala u jednoj zemlji i istovremene robne mase.

Ser Džems Stjuart počinje svoje istraživanje o moneti i novcu iscrpnom kritikom Hjuma i Monteskjea.[118] On je u stvari prvi postavio pitanje: određuje li se količina novca u opticaju robnim cijenama ili se robne cijene određuju količinom novca u opticaju? Mada je njegovo izlaganje zamagljeno fantastičnim shvatanjem mjere vrijednosti, kolebljivim predstavljanjem razmjenske vrijednosti uopšte i reminiscencijama merkantilnog sistema, on otkriva bitne određenosti oblika novca i opšte zakone novčanog opticaja, jer ne postavlja mehanički robe na jednu, a novac na drugu stranu, već stvarno iz raznih momenata same robne razmjene razvija razne funkcije. »Upotreba novca za unutrašnji promet može se svesti pod dvije glavne tačke, plaćanje onoga što neko duguje, kupovanje onoga što je nekom potrebno; to dvoje zajedno čini tražnju gotovog novca (ready money demands)... Stanje trgovine i manufakture, način života i uobičajeni izdaci stanovnika, ako se uzmu zajedno, regulišu i određuju masu tražnje za gotovim novcem, tj. masu otuđivanja. Da bi se ova raz-

[117b] Ova fikcija bukvalno se susreće kod *Monteskjea*. (Marksova bilješka u ličnom primjerku knjige »Zur Kritik der politischen Ökonomie«.)

[118] *Steuart*, l. c., t. I, p. 394 seq.

novrsna plaćanja izvršila, potrebna je izvjesna količina novca. Ova količina sa svoje strane može, prema prilikama, da se povećava ili smanjuje, mada količina otuđivanja ostaje ista... U svakom slučaju, promet neke zemlje može da apsorbuje samo određenu količinu novca.«[119] »Tržišna cijena robe određuje se zamršenom operacijom tražnje i konkurencije (demand and competition), koje su potpuno nezavisne od mase zlata i srebra koja se nalazi u nekoj zemlji. A šta se dešava sa onim zlatom i srebrom koje nije potrebno kao moneta? Ono se nagomilava kao blago, ili se prerađuje kao materijal luksuznih predmeta. Kad masa zlata i srebra padne ispod nivoa potrebnog za promet, zamjenjuje se simboličkim novcem ili drugim pomoćnim sredstvima. Ako povoljan mjenični tečaj donosi obilje novca u zemlji i ako istovremeno smanjuje tražnju novca za njegovo slanje u inostranstvo, novac često svršava u sanducima gdje postaje isto tako beskoristan kao kad bi ležao u rudnicima.«[120] Drugi zakon koji je *Stjuart* otkrio jeste taj da se promet koji je zasnovan na kreditu vraća na svoju polaznu tačku. Konačno, on analizira dejstva koja različitost kamatne stope u pojedinim zemljama vrši na međunarodni odliv i priliv plemenitih metala. Ovo posljednje dvoje navodimo ovdje samo potpunosti radi, pošto nema veze s našom temom prostog prometa.[121] Simbolični ili kreditni novac — Stjuart još ne razlikuje ova dva oblika nov-

---

[119] *Steuart*, l. c., v. II, p. 377—379 passi .

[120] *Steuart*, l. c., 379—380 passim.

[121] »Dopunske monete se zaključavaju ili se prerađuju u srebrno posuđe... Što se tiče papirnog novca, on će se, čim ispuni prvi zadatak, tj. zadovolji potrebu onoga ko ga je uzeo na zajam, vratiti dužniku i realizovati... Prema tome, u ma kakvoj srazmjeri se količina metalnog novca neke zemlje povećavala ili smanjivala, robe će ipak poskupljivati ili pojeftinjavati po principima tražnje i konkurencije, a ove će uvijek zavisiti od sklonosti onih koji mogu da zauzvrat dadu svojinu ili neki drugi ekvivalent, ali nikad od količine moneta koju posjeduju... Ma koliko ona (naime količina metalnog novca u jednoj zemlji) bila mala, dokle god u zemlji bude realne svojine bilo koje vrste i konkurencije u konsumiranju među onima koji je posjeduju, cijene će biti visoke uslijed trampe, simboličnog novca, uzajamnih plaćanja i *hiljade* drugih pronalazaka... Ako postoji promet između ove zemlje i ostalih nacija mora da postoji izvjesna proporcija između cijena raznih vrsta roba u toj zemlji i drugdje, i iznenadno povećanje ili smanjenje metalnog novca bilo bi, pod pretpostavkom da ono može *samo od sebe* izazvati povećanje ili pad cijena, u svom dejstvu *ograničeno* zbog inostrane konkurencije.« (l. c., v. I, p. 400—402.) »Novčana cirkulacija svake zemlje mora biti prilagođena proizvodnoj djelatnosti stanovnika koji proizvode robe za tržiš-

ca — mogu da zamijene plemenite metale kao kupovno i platežno sredstvo u unutrašnjem prometu, ali ne na svjetskom tržištu. Papirne novčanice su stoga novac društva (money of the society), dok su zlato i srebro novac svijeta (money of the world).[122]

Nacijama sa »istorijskim« razvojem u smislu istorijske pravne škole svojstveno je da stalno zaboravljaju svoju sopstvenu istoriju. Mada stoga spor u odnosu robnih cijena prema količini prometnih sredstava neprestano uzbuđuje parlament u toku ove polovine vijeka i mada je izazvao u Engleskoj hiljade velikih i malih brošura, Stjuart je ostao još više »mrtvi pas«, nego što je Spinoza izgledao Mozesu Mendelsonu u Lesingovo doba. Čak je i najnoviji istoričar »currency«-a [novčanog opticaja], Maklaren, pretvorio Adama Smita u pronalazača Stjuartove teorije, kao što je Rikarda pretvorio u pronalazača Hjumove.[123] Ali, dok je Rikardo usavršio Hjumovu teoriju, Adam Smit registruje rezultate Stjuartovih istraživanja kao mrtve činjenice. *Adam Smit* je svoju škotsku poslovicu »mnogo maloga čini mnogo« primijenio i na duhovno

---

te ... Prema tome, ako količina metalnog novca jedne zemlje padne srazmjerno više od cijena proizvoda koji se nude na prodaju, tada se mora pribjeći pronalascima, kao što je simbolički novac, koji obezbjeđuju ekvivalent za te proizvode. Ako se, međutim, pokaže da metalni novac srazmjerno prevazilazi razmjere proizvodnje, on neće izazvati povišenje cijena niti će ući u cirkulaciju: *on će se gomilati u blago*... Ma kolika bila količina novca u jednoj zemlji u poređenju sa ostalim svijetom, *u cirkulaciji* će moći da ostane samo količina koja je otprilike proporcionalna potrošnji bogatih i radu siromašnog stanovništva«, a ova proporcija ne određuje se »količinom novca koja se stvarno nalazi u zemlji« (l. c., p. 403—408 passim). »Sve zemlje će nastojati da svoj gotov novac koji im nije potreban za cirkulaciju bace u onu zemlju u kojoj je kamata, u poređenju sa kamatom u sopstvenoj zemlji, veća« (l. c., v. II, p. 5). »Najbogatija zemlja u Evropi može da bude najsiromašnija u cirkulišućem metalnom novcu« (l. c. v. II, p. 6).

Vidi polemiku protiv Stjuarta kod Artura Junga [Bilješka u Marksovom ličnom primjerku knjige.]

[122] *Steuart*, l. c., t. II, p. 370. Luj Blan pretvara »money of the society«, što ne znači drugo do unutrašnji, nacionalni novac, u socijalistički novac, što uopšte ne znači ništa, i pretvara, logično, Džona Loa u socijalista. (Vidi njegov prvi tom »Istorije Francuske revolucije«.)

[123] *Maclaren*, l. c., p. 43 seq. Patriotizam je jednog prerano umrlog njemačkog pisca (Gustava Juliusa) zaveo da suprotstavi starog Biša kao autoritet Rikardovoj školi. Čestiti Biš preveo je Stjuartov genijalni engleski jezik na hamburški dijalekt i pokvario njegov original gdje god je mogao.

bogatstvo, i stoga sitničavom brižljivošću zabašurio izvore kojima ima da zahvali ono malo iz čega je u stvari izvukao mnogo. On više voli, i to ne jedanput, da otupi oštricu pitanja ondje gdje bi ga oštro formulisanje primoralo da se obračuna sa svojim prethodnicima. Tako je učinio i u teoriji o novcu. On prećutno prihvata Stjuartovu teoriju, pričajući da se zlato i srebro koje se nalazi u jednoj zemlji dijelom upotrebljava kao moneta, dijelom nagomilava kao rezervni fond za trgovce u zemljama bez banaka i kao bankovna rezerva u zemljama s kreditnim prometom, dijelom koristi kao blago za izravnanje međunarodnih plaćanja, a dijelom prerađuje u luksuzne predmete. Pitanje količine monete u prometu on prećutno odstranjuje time što novac potpuno pogrešno tretira kao puku robu.[123a] Njegov vulgarizator, dosadni *Ž. B. Sej*, koga su Francuzi proizveli za prince de la science [princa nauke], kao što je Johan Kristof Gotšed svog Šeneša proizveo za Homera, a Pjetro Aretino sama sebe imenovao za terror principum [strah vladara] i lux mundi [svjetlost svijeta], sa velikom je važnošću ovu, ne sasvim naivnu, omašku Adama Smita proglasio za dogmu.[124] Oštar polemički stav protiv iluzija merkantilnog sistema spriječio je uostalom Adama Smita da objektivno shvati fenomene metalnog prometa, dok su njegova shvatanja kreditnog novca originalna i duboka. Kao što se u teorijama XVIII vijeka o okamenotinama javlja uvijek skriveno strujanje koje dolazi od kritičkog ili apologetskog obzira na biblijsku tradiciju o opštem potopu, tako se iza svih novčanih teorija XVIII vijeka krije potajna borba s monetarnim sistemom, sa aveti koja je stajala uz kolijevku buržoaske ekonomije i još uvijek bacala svoju sjenku na zakonodavstvo.

Istraživanja o novcu neposredno su podstaknuta u XIX vijeku ne fenomenima metalnog, nego, naprotiv, fenomenima banknotnog prometa. Na prve se vraćalo samo zato da bi se otkrili zakoni ovih drugih. Suspendovanje zamjene banknota

---

[123a] Ovo nije egzaktno. Štaviše, na pojedinim mjestima [*Adam Smit*] pravilno formuliše ovaj zakon. [Bilješka u Marksovom ličnom primjerku knjige.]

[124] Razlika između »currency« i »money«, tj. između prometnog sredstva i novca ne nalazi se stoga u »Wealth of Nations«. Obmanut prividnom nepristrasnošću Adama Smita, koji je veoma dobro znao svoga Hjuma i Stjuarta, primjećuje čestiti Maklaren: »Teorija o zavisnosti cijena od količine opticajnih sredstava nije dosad još privukla pažnju; i doktor Smit, kao i Mr. Lok« (Lok se koleba u svom gledištu), »gleda u metalnom novcu samo robu.« (*Maclaren*, l. c., p. 44.)

za zlato od strane Engleske banke počev od 1797. godine, porast cijena mnogih roba koji je nastao poslije toga, pad monetne cijene zlata ispod njegove tržišne cijene, depresijacija banknota, naročito od 1809. godine, pružali su neposredne praktične povode za stranačku borbu u parlamentu i za teoretski turnir van parlamenta, pri čemu je oboje bilo podjednako strasno. Kao istorijska pozadina debate služila je istorija papirnog novca u XVIII vijeku, fijasko Loove banke, depresijacija provincijalnih banknota engleskih kolonija u Sjevernoj Americi od početka do sredine XVIII vijeka koja je išla uporedo sa porastom količine znakova vrijednosti; zatim, docnije, papirni novac (continental bills) koji je za vrijeme Rata za nezavisnost putem zakona nametnut od američke centralne vlade i, konačno, u još većoj razmjeri izvršeni eksperimenat s francuskim asignatima. Većina engleskih pisaca tadašnjeg doba brka promet banknota, koji se upravlja po sasvim drugim zakonima, sa prometom znakova vrijednosti ili državnog papirnog novca s prinudnim tečajem, i dok tvrde da fenomene ovog prinudnog prometa objašnjavaju zakonima metalnog prometa, oni u stvari, obrnuto, izvode zakone ovog posljednjeg iz fenomena onog prvog. Mi preskačemo sve one brojne pisce iz perioda 1800—1809. i pristupamo odmah Rikardu, kako zbog toga što on rezimira svoje prethodnike i oštrije formuliše njihova shvatanja, tako i zbog toga što engleskim bankovnim zakonodavstvom do današnjeg dana vlada onaj oblik teorije novca koji joj je on dao. Rikardo, kao i njegovi prethodnici, brka promet banknota ili kreditnog novca s prometom pukih znakova vrijednosti. Činjenica koja njega zaokuplja jeste depresijacija papirnog novca i istovremeni porast robnih cijena. Ono što su za Hjuma bili američki rudnici, to su za Rikarda bile mašine za štampanje papirnih cedulja u Trednidlstritu, i on sam na jednom mjestu izričito poistovjećuje oba ova faktora. Njegovi prvi spisi, koji se bave samo pitanjem novca, padaju u vrijeme najžešće polemike između Engleske banke, na čijoj strani su bili ministri i ratna stranka, i njenih protivnika, oko kojih su se grupisali parlamentarna opozicija, vigovci i stranka mira. Ti spisi su bili direktne preteče čuvenog izvještaja buljon-komiteta od 1810, u kome su prihvaćena Rikardova shvatanja.[125] Neobična činjenica da se Rikardo i njegove pristalice, koji novac

---

[125] *David Ricardo*, »The High Price of Bullion, a Proof of the Depreciation of Banknotes«, 4 edition, London 1811. (prvo izdanje izašlo 1809). Dalje: *Ferner*, »Reply to Mr. Bosanquet's Practical Observations on the Report of the Bullion Committee«, London 1811.

proglašavaju pukim znakom vrijednosti, nazivaju buljonistima (pristalicama zlatnih poluga) ne potiče samo od imena tog komiteta već i od same sadržine Rikardovog učenja. U svom djelu o političkoj ekonomiji Rikardo je ponovio i dalje razvio ista shvatanja, ali nigdje nije istražio novac po sebi, kao što je to uradio s razmjenskom vrijednošću, profitom, rentom itd.

Rikardo određuje najprije vrijednost zlata i srebra, kao i vrijednost svih ostalih roba, količinom u njima opredmećenog radnog vremena.[126] U zlatu i srebru, kao robama sa datom vrijednošću, mjere se vrijednosti svih ostalih roba.[127] Količina prometnih sredstava u nekoj zemlji određena je, dakle, vrijednošću jedinice mjere novca, s jedne strane, i sumom razmjenskih vrijednosti robâ, s druge strane. Ova količina se modifikuje ekonomisanjem u načinu plaćanja.[128] Pošto je tako količina u kojoj novac određene vrijednosti može da optiče određena i pošto se njegova vrijednost unutar prometa pojavljuje samo u njegovoj količini, novac mogu da u prometu zamijene puki znakovi vrijednosti novca ako se izdaju u srazmjeri koja je određena njegovom vrijednošću; i stvarno »novčani opticaj se nalazi u svom najsavršenijem stanju ako se sastoji isključivo od papirnog novca iste vrijednosti s onim zlatom koje on treba da predstavlja.«[129] Dosad, dakle, Rikardo određuje količinu prometnih sredstava — pod pretpostavkom date vrijednosti novca — cijenama roba, i novac kao znak vrijednosti njemu je znak određene količine zlata, a ne kao kod Hjuma bezvrijedan predstavnik robe.

Tamo gdje Rikardo prekida ravan tok svog izlaganja i odjedanput staje na suprotno gledište, on se odmah obraća međunarodnom prometu plemenitih metala i tako problem zapliće unošenjem tuđih shvatanja. Prateći unutrašnji tok

---

[126] *David Ricardo*, »On the Principles of Political Economy etc.«, p. 77. »Vrijednost plemenitih metala, kao i svih drugih roba, zavisi isključivo od ukupne količine rada potrebnog za njihovo dobijanje i iznošenje na tržište.«

[127] L. c., p. 77, 180, 181.

[128] *Ricardo*, l. c., p. 421: »Količina novca koja se može da upotrijebi u jednoj zemlji zavisi od njegove vrijednosti; ako bi se u prometu nalazilo samo zlato, njega bi trebalo petnaest puta manje nego srebra, ako bi se upotrebljavalo samo srebro.« Vidi takođe *Ricardo*, »Proposals for an Economical and Secure Currency«, London 1816, p. 17, 18, gdje on kaže: »Količina banknota u opticaju zavisi od iznosa koji je potreban za promet te zemlje, a taj iznos je regulisan vrijednošću jedinice mjere novca, sumom plaćanja i ekonomisanjem u njihovom realizovanju.«

[129] *Ricardo*, »Principles of Political Economy«, p. 432, 433.

njegovih misli, mi ćemo najprije odbaciti sve vještačke, slučajne okolnosti i zato ćemo premjestiti rudnike zlata i srebra u same zemlje u kojima se plemeniti metali nalaze u prometu kao novac. Jedina postavka koja proizlazi iz dosadašnjeg Rikardovog izlaganja jeste da je pri datoj vrijednosti zlata količina novca u opticaju određena robnim cijenama. Prema tome, masa zlata koje se u datom momentu nalazi u prometu u nekoj zemlji određena je naprosto razmjenskom vrijednošću robâ u prometu. Pretpostavimo sada da se suma tih razmjenskih vrijednosti smanjuje, bilo zato što se proizvodi manje robâ po starim razmjenskim vrijednostima, bilo zato što ista robna masa zbog povećane produktivne snage rada ima manju razmjensku vrijednost. Ili pretpostavimo, obrnuto, da se suma razmjenskih vrijednosti povećava jer se povećava masa roba pri nepromijenjenim troškovima proizvodnje ili jer se vrijednost bilo iste, bilo manje robne mase povećava zbog smanjene produktivne snage rada. Šta se dešava u oba slučaja sa *datom* količinom metala u prometu? Ako je zlato novac samo zato što optiče kao prometno sredstvo, ako je prinuđeno da se zadrži u prometu kao papirni novac, izdat od države, sa prinudnim tečajem (a to Rikardo ima u vidu), tada će količina novca u prometu u prvom slučaju biti prevelika u odnosu na razmjensku vrijednost metala; u drugom slučaju bi ova količina bila ispod svog normalnog nivoa. Mada snabdjeveno sopstvenom vrijednošću, zlato u prvom slučaju postaje znak za metal niže razmjenske vrijednosti od svoje sopstvene, a u drugom slučaju znak za metal više vrijednosti. U prvom slučaju će kao znak vrijednosti stajati ispod, a u drugom iznad svoje stvarne vrijednosti (opet zaključak koji proizlazi iz papirnog novca sa prinudnim tečajem). U prvom slučaju bilo bi isto kao kad bi se robe procjenjivale u metalu manje vrijednosti od zlata, a u drugom kao kad bi se procjenjivale u metalu veće vrijednosti od zlata. Zato bi u prvom slučaju robne cijene rasle, a u drugom padale. U oba slučaja bi kretanje robnih cijena, njihovo rastenje ili padanje, bilo posljedica relativne ekspanzije ili kontrakcije mase zlata u prometu iznad ili ispod nivoa koji odgovara njegovoj sopstvenoj vrijednosti, tj. iznad ili ispod normalne količine koja je određena odnosom između njegove sopstvene vrijednosti i vrijednosti roba koje treba da su u prometu.

Isti proces bi se zbivao kad bi suma cijena onih roba koje su u prometu ostala nepromijenjena, a masa zlata u prometu stajala ispod ili iznad normalnog nivoa: ispod normalnog nivoa — kad se zlatne monete istrošene u prometu ne

bi zamijenile odgovarajućom novom proizvodnjom rudnikâ, iznad normalnog nivoa — kad bi nov priliv iz rudnikâ premašio potrebe prometa. U oba slučaja se pretpostavlja da troškovi proizvodnje zlata ili njegova vrijednost ostaju isti.

Da rezimiramo: novac u opticaju nalazi se na normalnom nivou kada je njegova količina, pri datoj razmjenskoj vrijednosti roba, određena njegovom sopstvenom metalnom vrijednošću. On prelazi taj nivo, zlato pada ispod sopstvene metalne vrijednosti i cijene roba rastu jer se suma razmjenskih vrijednosti robne mase smanjuje ili se priliv zlata iz rudnikâ povećava. On se smanjuje ispod svog normalnog nivoa, zlato raste iznad svoje sopstvene metalne vrijednosti i robne cijene padaju jer se povećava suma razmjenskih vrijednosti robne mase ili priliv zlata iz rudnika ne naknađuje masu istrošenog zlata. U oba slučaju zlato u opticaju je znak vrijednosti sa većom ili manjom vrijednošću od one koju stvarno sadrži. Ono može da postane apresirani ili depresirani znak samoga sebe. Čim bi se robe generalno procijenile u ovoj novoj vrijednosti novca i opšte robne cijene srazmjerno porasle ili pale, količina novca u opticaju bi ponovo odgovarala potrebama prometa (konsekvencija koju Rikardo ističe s naročitim zadovoljstvom), ali bi bila u suprotnosti sa troškovima proizvodnje plemenitih metala i stoga sa njihovim odnosom kao robe prema ostalim robama. Prema Rikardovoj teoriji o razmjenskim vrijednostima uopšte, porast vrijednosti zlata iznad njegove razmjenske vrijednosti, tj. vrijednosti određene radnim vremenom sadržanim u njemu, izazivao bi povećanje proizvodnje zlata sve dotle dok njegov povećani priliv ne bi ponovo sveo njegovu vrijednost na normalnu veličinu. Obrnuto, pad vrijednosti zlata ispod njegove razmjenske vrijednosti izazivao bi smanjenje njegove proizvodnje sve dotle dok njegova vrijednost ne bi opet porasla do svoje normalne veličine. Ovim obrnutim kretanjima izravnala bi se protivrječnost između metalne vrijednosti zlata i njegove vrijednosti kao prometnog sredstva, uspostavio bi se normalni nivo mase zlata u prometu i visina robnih cijena bi opet odgovarala mjeri vrijednosti. Ove fluktuacije u vrijednosti zlata u prometu zahvatile bi isto tako i zlato u polugama, jer, prema pretpostavci, cirkuliše sve zlato koje se ne potroši kao luksuzni predmet. Budući da sâmo zlato, bilo kao moneta bilo kao poluga, može da postane znak veće ili manje vrijednosti od sopstvene metalne vrijednosti, razumije se da konvertibilne banknote koje eventualno optiču dijele istu sudbinu. Mada su banknote konvertibilne, dakle njihova realna vrijednost odgovara njihovoj nominalnoj vrijednosti, ukupna masa nov-

ca, zlata i banknota u opticaju (the aggregate currency consisting of metal and of convertible notes), može da bude apresirana i depresirana, prema tome da li njena ukupna količina, iz ranije iznijetih razloga, raste ili pada iznad ili ispod nivoa koji je određen razmjenskom vrijednošću roba u prometu i metalnom vrijednošću zlata. Sa ovog gledišta nekonvertibilni papirni novac ima samo tu prednost pred konvertibilnim što se može dvostruko depresirati. On može da padne ispod vrijednosti metala koji on treba da predstavlja jer se izdaje u suviše velikom broju, ili može da padne jer je metal koji predstavlja pao ispod svoje sopstvene vrijednosti. Ova depresijacija, ne papira prema zlatu, već zlata i papira zajedno, ili ukupne mase prometnih sredstava neke zemlje, jedan je od glavnih Rikardovih pronalazaka koje su lord Overston i komp. stavili u svoju službu i učinili jednim od osnovnih principa bankovnog zakonodavstva sera Roberta Pila iz 1844. i 1845. godine.

Dokazano je trebalo biti to da cijena robâ ili vrijednost zlata zavisi od mase zlata u opticaju. Dokaz se sastoji u pretpostavljanju onoga što se imalo dokazati, naime da svaka količina plemenitog metala koji služi kao novac mora da postane, bez obzira na odnos prema svojoj unutrašnjoj vrijednosti, prometno sredstvo, moneta, i tako znak vrijednosti za robe u prometu, ma kolika bila ukupna suma njihove vrijednosti. Drugim riječima, dokaz se sastoji u apstrahovanju svih ostalih funkcija koje novac vrši pored svoje funkcije prometnog sredstva. Kad se nađe u stisci, kao, na primjer, u polemici sa Bozankeom, Rikardo, potpuno pod utiskom fenomena depresijacije znakova vrijednosti zbog njihove količine, pribjegava dogmatskim tvrđenjima.[130]

Da je Rikardo ovu teoriju postavio apstraktno, onako kao što smo to mi učinili, bez unošenja konkretnih odnosa i slučajnih momenata koji udaljuju od samog pitanja, njena praznina bi bila najočiglednija. Čitavom izlaganju Rikardo daje *međunarodnu* obojenost. Ali lako se može dokazati da prividna grandioznost mjerila ništa ne mijenja na sićušnosti osnovnih ideja.

Prva postavka je, dakle, bila: količina metalnog novca u cirkulaciji je normalna onda kad je određena sumom vrijednosti robâ u cirkulaciji procijenjenom u njegovoj metalnoj vrijednosti. Međunarodno izraženo to glasi: u normalnom

---

[130] *David Ricardo,* »Reply to Mr. Bosanquet's Practical Observations etc.« p. 49. »Da robama rastu ili padaju cijene srazmjerno povećanju ili smanjenju količine novca, *smatram neospornom činjenicom.*«

stanju prometa svaka zemlja posjeduje onu masu novca koja odgovara njenom bogatstvu i njenoj industriji. Novac optiče po vrijednosti koja odgovara njegovoj stvarnoj vrijednosti ili njegovim troškovima proizvodnje, tj. on ima u *svima zemljama* istu vrijednost.[131] Stoga se novac ne bi nikad izvozio ili uvozio iz jedne zemlje u drugu.[132] Postojala bi, dakle, ravnoteža između currencies (ukupnih masa novca u opticaju) raznih zemalja. Normalni nivo nacionalne curency je, dakle, izražen kao međunarodna ravnoteža currencies, pa, u stvari, time nije rečeno ništa drugo nego da nacionalnost ništa ne mijenja na opštem ekonomskom zakonu. Sad smo ponovo došli do iste fatalne tačke kao i ranije. Na koji način se remeti normalni nivo, to će reći na koji način se remeti međunarodna ravnoteža currencies, ili na koji način novac prestaje da ima istu vrijednost u svima zemljama ili konačno, na koji način on prestaje u svakoj zemlji da ima svoju sopstvenu vrijednost? Kao što se ranije normalni nivo poremetio zato što se masa novca u opticaju povećala ili smanjila uz nepromijenjenu sumu vrijednosti roba, ili što je količina novca u opticaju ostala ista, dok su se razmjenske vrijednosti roba povećale ili smanjile, tako se sada remeti međunarodni nivo, koji je određen vrijednošću samoga metala, zato što masa zlata koje se nalazi u jednoj zemlji raste uslijed otkrića novih metalnih rudnika u toj zemlji,[133] ili što se suma razmjenskih vrijednosti roba u prometu u određenoj zemlji povećala ili smanjila. Kao što se ranije proizvodnja plemenitih metala smanjivala ili povećavala prema tome da li je bilo potrebno currency smanjiti ili povećati i robne cijene srazmjerno snižiti ili povećati, tako sad djeluje izvoz i uvoz iz jedne zemlje u drugu. U onoj zemlji u kojoj bi cijene porasle i vrijednost zlata uslijed nabujale novčane cirkulacije pala ispod njegove metalne vrijednosti, zlato bi se depresiralo u odnosu prema drugim zemljama i, prema tome, cijene roba u poređenju s ostalim zemljama bi se povećale. Zlato bi se, dakle, izvozilo, a robe uvozile. U obrnutom slučaju, obrnuto. Kao što je ranije proizvodnja zlata trajala dok se ne uspostavi pravilan odnos vrijednosti između metala i robe, tako će sad uvoz i izvoz zlata, a s time i rastenje ili padanje robnih cijena, trajati sve dok se opet ne uspostavi ravnoteža između međuna-

[131] *David Ricardo,* »The High Price of Bulion etc.«, p. 4: »Novac bi u svim zemljama imao *istu* vrijednost.« U svojoj »Političkoj ekonomiji« Rikardo je ovu postavku modifikovao, ali ne tako da bi to ovdje bilo od važnosti.

[132] L. c., p. 3—4.

[133] L. c., p. 4.

rodnih currencies. Kao što se u prvom slučaju proizvodnja zlata povećavala ili smanjivala samo zato što je zlato stajalo iznad ili ispod svoje vrijednosti, tako će se međunarodno kretanje zlata vršiti sada samo iz toga razloga. Kao što je u prvom slučaju svaka promjena u proizvodnji zlata uticala na količinu metala u prometu i time na cijene, tako će sada uticati na međunarodni uvoz i izvoz. Čim bi se uspostavila relativna vrijednost između zlata i robe, ili normalna količina prometnih sredstava, u prvom slučaju se više ne bi proizvodilo, a u drugom se više ne bi izvozilo ili uvozilo, osim za naknadu istrošenih moneta i za potrošnju industrije luksuznih predmeta. Iz toga slijedi »da napast da se zlato izvozi kao ekvivalent za robe ne može da nastupi, kao što ne može da nastupi ni nepovoljan trgovinski bilans, osim uslijed prevelike količine prometnih sredstava«.[134] Samo depresijacija ili apresijacija metala uslijed ekspanzije ili kontrakcije mase prometnih sredstava iznad ili ispod njenog normalnog nivoa izazvale bi njegov uvoz ili izvoz.[135] Dalje izlazi ovo: budući da se u prvom slučaju zlato uvozi ili izvozi samo zato što se njegova količina nalazi iznad ili ispod svog normalnog nivoa, zato što je apresirano ili depresirano iznad ili ispod svoje metalne vrijednosti, pa su, prema tome, robne cijene suviše visoke ili suviše niske, svako takvo kretanje djeluje kao korektiv[136] time što ekspanzijom ili kontrakcijom novca u opticaju vraća ponovo cijene na njihov normalni nivo, u prvom slučaju na nivo između vrijednosti zlata i vrijednosti robe, u drugom slučaju na međunarodni nivo currencies. Drugim riječima: novac cirkuliše u raznim zemljama samo utoliko ukoliko on u svakoj zemlji cirkuliše kao moneta. Novac je samo moneta, i stoga količina zlata koja se nalazi u jednoj zemlji mora da uđe u promet, može, dakle, kao znak vrijednosti samoga sebe da raste iznad ili pada ispod svoje vrijednosti. Time smo okolišnim putem preko ove međunarodne komplikacije ponovo srećno stigli do one jednostavne dogme koja predstavlja polaznu tačku.

Na koji način Rikardo čini nasilje stvarnim fenomenima konstruišući ih u smislu svoje apstraktne teorije, pokazaće nekoliko primjera. On tvrdi, na primjer, da se u vremenima rđavih žetvi, koje su u Engleskoj u periodima od 1800. do

---

[134] »Nepovoljan trgovinski bilans nikada ne nastaje drukčije nego uslijed izobilja opticajnih sredstava.« (*Ricardo*, l. c., p. 11, 12.)

[135] »Izvoz metalnog novca izaziva njegova jeftinoća, i on nije posljedica već uzrok nepovoljnog bilansa« (l. c., p. 14.)

[136] L. c., p. 17.

1820. godine bile veoma česte, zlato izvozilo ne zato što je postojala potreba za žitom i što je zlato novac, dakle na svjetskom tržištu uvijek djelotvorno kupovno i platežno sredstvo, već zato što je zlato u vrijednosti bilo depresirano prema ostalim robama i, sljedstveno, bio depresiran currency zemlje sa rđavom žetvom u odnosu na ostale nacionalne currencies. Naime, zato što je nerodica smanjila masu roba u prometu, data količina novca u opticaju prešla je normalan nivo i uslijed toga su porasle sve robne cijene.[137] Nasuprot ovom paradoksalnom objašnjavanju, statistički je dokazano da od 1793. pa do najnovijeg vremena, u slučajevima rđavih žetvi u Engleskoj, postojeća količina prometnih sredstava nije porasla nego je postala nedovoljna, i stoga je opticalo i moralo opticati više novca nego ranije.[138]

Isto tako je Rikardo u doba Napoleonove kontinentalne blokade i engleskih dekreta o blokadi tvrdio da Englezi izvoze na kontinent zlato umjesto robe jer se njihov novac deprisirao u odnosu na novac kontinentalnih zemalja, njihove robe imaju otud više cijene i tako izvoz zlata, umjesto izvoza roba, predstavlja unosniju trgovinsku špekulaciju. Po njemu, Engleska je bila tržište na kome su robe bile skupe, a novac jeftin, dok su na kontinentu robe bile jeftine, a novac skup. »Tačno je bilo — veli jedan engleski pisac — da je cijena

---

[137] *Ricardo*, l. c., p. 74, 75: »Uslijed jedne rđave žetve Engleska bi došla u situaciju zemlje koja bi bila lišena jednog dijela svojih roba i stoga bi joj bio potreban smanjeni iznos prometnog medijuma. Opticajna sredstva koja su dotada bila jednaka plaćanjima sada bi preticala i postala bi srazmjerno jeftina u odnosu na njenu smanjenu proizvodnju. Izvoz ove sume uspostavio bi stoga ponovo srazmjeru između vrijednosti opticajnog sredstva i vrijednosti opticajnih sredstava drugih zemalja.« Njegovo brkanje novca i robe i novca i monete pokazuje se smiješnim u slijedećoj rečenici: »Ako bismo mogli pretpostaviti da bi poslije nepovoljne žetve, kad bi Engleskoj bio potreban neobično velik uvoz žita, neka druga zemlja raspolagala obiljem toga artikla, ali ne bi imala potrebe ni za kakvom robom, tada bi nesumnjivo slijedilo da takva zemlja ne bi izvezla žito u razmjenu za robe: *ali ona ne bi izvezla žito ni za novac*, pošto je to roba koja nijednoj zemlji nije nikada potrebna apsolutno, već relativno« (l. c. p. 75). U Puškinovoj poemi otac njegovog junaka nikako ne može da shvati da je roba novac. Ali da je novac roba, Rusi su oduvijek shvatali, što dokazuje ne samo engleski uvoz žita od 1838. do 1842, nego i cjelokupna istorija njihove trgovine.

[138] Upor. *Thomas Tooke*, »History of Prices« i *James Wilson*, »Capital, Currency and Banking«. (Posljednja knjiga predstavlja ponovno štampani tekst niza članaka koji su izašli u londonskom »Economist«-u 1844, 1845. i 1847).

naših fabrikata i kolonijalnih proizvoda bila očajno niska pod dejstvom kontinentalnog sistema u toku posljednjih šest godina rata. Na primjer, cijene šećera i kave, izražene u zlatu, bile su četiri ili pet puta više na kontinentu od istih cijena u Engleskoj, izraženih banknotama. To je bilo doba kad su francuski hemičari otkrili šećer iz repe i kavu zamjenjivali cikorijom, dok su istovremeno engleski zakupci u tovljenju volova pravili eksperimente sirupom i melasom, kad je Engleska zaposjela Helgoland da bi na njemu stvorila robni depo radi olakšanja krijumčarenja prema sjeveru Evrope i kad su lakše vrste britanskih fabrikata tražile put za Njemačku preko Turske... U našim robnim kućama nagomilale su se skoro sve robe svijeta i tu ležale prikovane ukoliko se neka mala količina ne bi oslobodila pomoću francuske dozvole, za šta su hamburški i amsterdamski trgovci plaćali Napoleonu sumu od 40 do 50 hiljada f. st. Komični su morali da budu ti trgovci koji su plaćali tolike sume za dozvolu da tovar robe prenesu sa skupog na jeftino tržište. Šta je bila jasna alternativa za jednog trgovca? Ili da kupuje kavu za 6 pensa u banknotama i da je prenese tamo gdje ju je mogao neposredno prodati za 3 ili 4 šilinga u zlatu po funti, ili da banknotama kupuje zlato za 5 f. st. po unči i da ga pošalje tamo gdje se cijenilo 3 f. st. 17 šilinga i $10^1/_2$ pensa. Apsurdno je, dakle, reći da se kao poželjnija trgovačka operacija vršilo slanje zlata umjesto kave... Nije bilo zemlje u svijetu gdje se tada mogla dobiti tako velika količina željenih roba kao u Engleskoj. Bonaparte je uvijek tačno proučavao engleske cjenovnike. Dok je vidio da je u Engleskoj zlato skupo, a kava jeftina, bio je zadovoljan dejstvom svog kontinentalnog sistema.«[139] Baš u vrijeme kad je Rikardo prvi put postavio svoju novčanu teoriju, a buljon-komitet uključio tu teoriju u svoj parlamentarni izvještaj, godine 1810, nastupio je porazan pad cijena svih engleskih roba u poređenju sa 1808. i 1809. godinom, dok je vrijednost zlata srazmjerno porasla. Izuzetak su bili poljoprivredni proizvodi, jer je njihov uvoz iz inostranstva nailazio na prepreke, a njihova domaća ponuda bila desetkovana uslijed rđavih žetvi.[140] Rikardo je toliko pogrešno shvatio ulogu plemenitih metala kao međunarodnog platežnog sredstva da je u jednom iskazu pred komitetom Doma lordova (1819) mogao kazati »da bi odlivi zlata za izvoz potpuno prestali čim bi se ponovo zavelo plaćanje u gotovu i

[139] *James Deacon Hume,* »Letters on the Cornlaws«. London 1834, p. 29—31.

[140] *Thomas Tocke,* »History of Prices etc.« London 1848, p. 110.

opticaj novca ponovo doveo na svoj metalni nivo«. On je umro u pravo vrijeme, baš pred izbijanje krize od 1825. koja je opovrgla njegovo proricanje. Period u koji pada Rikardova literarna djelatnost bio je uopšte malo podesan za posmatranje funkcije plemenitih metala kao svjetskog novca. Prije zavođenja kontinentalnog sistema trgovinski bilans je skoro uvijek bio povoljan za Englesku, a za vrijeme tog sistema transakcije s evropskim kontinentom bile su odveć neznatne da bi mogle uticati na engleski valutni tečaj. Slanja novca bila su uglavnom političke prirode, i izgleda da Rikardo uopšte nije shvatio ulogu koju su novčane subvencije igrale u engleskom izvozu zlata.[141]

Među Rikardovim savremenicima koji su sačinjavali školu u duhu principa njegove političke ekonomije najznačajniji je *Džems Mil*. On je pokušao da Rikardovu teoriju novca prikaže na bazi prostog metalnog prometa, bez međunarodnih komplikacija koje ovamo ne spadaju i iza kojih Rikardo krije nedovoljnost svog posmatranja, i bez ikakvog polemičkog obaziranja na operacije Engleske banke. Njegove glavne postavke su slijedeće:[142]

»Vrijednost novca jednaka je odnosu u kome se on razmjenjuje za ostale artikle, ili količini novca koja se daje u razmjenu za određenu količinu drugih stvari. Ovaj odnos je određen ukupnom količinom novca koji se nalazi u nekoj zemlji. Ako uzmemo da su na jednoj strani sve robe neke zemlje, a na drugoj sav njen novac, onda je očigledno da prilikom razmjene tih dviju strana vrijednost novca, tj. količina roba za koje se on razmjenjuje, potpuno zavisi od njegove sopstvene količine. Slučaj je potpuno isti u stvarnom toku stvari. Ukupna masa robâ neke zemlje ne razmjenjuje se odjednom za ukupnu masu novca, već se robe razmjenjuju u dijelovima, i često u veoma malim dijelovima, u raznim periodima u toku godine. Isti komad novca koji je danas poslužio za jednu razmjenu može sutra da posluži za neku drugu. Jedan dio novca upotrebljava se za veći broj akata razmjene, drugi za vrlo mali broj, treći se nagomilava i uopšte ne služi za razmjenu. Između ovih varijacija postojaće neki prosjek, zasnovan na broju akata razmjene za koje bi se svaki zlatnik upotrijebio da je svaki realizovao isti broj akata razmjene. Ovaj prosječni broj može se proizvoljno fiksirati, na primjer na 10. Ako je svaki komad novca koji se nalazi u nekoj zemlji poslužio za 10 kupovina, onda je to isto kao

[141] Upor. *W. Blake*, gore citirane »Observations etc.«

[142] *James Mill*, »Elements of Political Economy«. U tekstu prevedeno sa francuskog prevoda od Ž. T. Parizoa, Paris 1823.

da se ukupna masa komada novca udesetostručila, a svaki komad poslužio samo za jednu kupovinu. U ovom slučaju vrijednost svih roba jednaka je desetostrukoj vrijednosti novca itd. Ako bi, obrnuto, umjesto da je svaki komad novca u godini poslužio za 10 kupovina, ukupna količina novca bila udesetostručena i svaki komad novca izvršio samo jednu razmjenu, jasno je da bi svako povećanje ove mase prouzrokovalo srazmjerno smanjenje vrijednosti svakog zlatnika uzetog za sebe. Pošto se pretpostavlja da masa svih roba za koje se novac može razmijeniti ostaje ista, vrijednost cjelokupne mase novca poslije povećanja njegove količine nije postala veća nego što je bila prije. Ako se pretpostavi da je nastupilo povećanje za jednu desetinu, vrijednost svakog alikvotnog dijela cjelokupne mase, na primjer jedne unče, mora se smanjiti za jednu desetinu. Ma koliki, dakle, bio stupanj smanjenja ili povećanja cjelokupne mase novca, ako količina ostalih stvari ostane ista, ta cjelokupna masa i svaki njen dio doživljava odgovarajuće srazmjerno smanjenje ili povećanje. Jasno je da ova postavka predstavlja apsolutnu istinu. Kad god je vrijednost novca doživjela porast ili pad i kad god su količina roba za koju se novac mogao razmijeniti i brzina cirkulacije ostali isti, ova promjena morala je imati za uzrok srazmjerno povećanje ili smanjenje novca i nije se mogla pripisati nikakvom drugom uzroku. Smanji li se masa robâ, dok količina novca ostane ista, onda je kao da se ukupna suma novca povećala, i obrnuto. Slične promjene su rezultat svake promjene u brzini cirkulacije. Svako povećanje broja opticaja proizvodi isti efekat kao povećanje ukupne količine novca; smanjenje tog broja neposredno izaziva obrnuto dejstvo... Ako se jedan dio godišnje proizvodnje uopšte ne razmijeni, kao, na primjer, ono što proizvođači sami troše, tada taj dio ne ulazi u račun. Pošto se ne razmjenjuje za novac, on u pogledu novca kao da uopšte i ne postoji... Kad god povećanje i smanjenje novca može slobodno da nastupi, cjelokupna njegova količina koja postoji u nekoj zemlji regulisana je vrijednošću plemenitih metala... A zlato i srebro su robe čija se vrijednost, kao i vrijednost svih ostalih roba, određuje troškovima njihove proizvodnje, količinom u njima sadržanog rada.«[143]

Sva Milova oštroumnost svodi se na niz isto toliko proizvoljnih koliko i apsurdnih pretpostavki. On želi da dokaže da je cijena robâ ili vrijednost novca određena »ukupnom količinom novca koji postoji u nekoj zemlji«. Pod *pretpostavkom* da masa i razmjenska vrijednost roba u prometu ostanu

[143] L. c., p. 128—136 passim.

iste, a isto tako i brzina prometa i troškovima proizvodnje određena vrijednost plemenitih metala, i pod istovremenom *pretpostavkom* da se ipak količina metalnog novca u *prometu* poveća ili smanji u odnosu na masu novca koji *postoji* u zemlji, zaista postaje »očigledno« da se pretpostavilo ono što se htjelo da dokaže. Uostalom, Mil pada u istu grešku u koju i Hjum uzimajući da cirkulišu upotrebne vrijednosti, a ne robe date razmjenske vrijednosti, i stoga je njegova postavka pogrešna čak i ako se prihvate sve njegove »pretpostavke«. Brzina prometa može da ostane ista, isto tako vrijednost plemenitih metala, isto tako *količina* roba u prometu, a ipak može da bude, u vezi s promjenom njihove razmjenske vrijednosti, za njihov promet potrebna čas veća, čas manja masa novca. Mil uočava činjenicu da jedan dio novca koji postoji u zemlji optiče, dok drugi miruje. Pomoću krajnje smiješnog računanja prosjeka, on *pretpostavlja* da uistinu optiče sav novac koji se nalazi u nekoj zemlji, mada u stvarnosti izgleda drukčije. Ako pretpostavimo da 10 miliona srebrnih talira optiču dva puta u toku godine u nekoj zemlji, onda bi, kad bi svaki talir izvršio samo jednu kupovinu, moglo opticati 20 miliona. A ako cjelokupna suma srebra koja se u bilo kome obliku nalazi u jednoj zemlji iznosi 100 miliona talira, onda se može pretpostaviti da tih 100 miliona mogu opticati ako svaki komad novca izvrši jednu kupovinu u toku pet godina. Moglo bi se pretpostaviti i to da sav novac svijeta optiče u Hempstedu, ali da svaki njegov alikvotni dio, umjesto da u jednoj godini izvrši, na primjer, tri opticaja, izvrši jedan opticaj u 3,000.000 godina. Za određivanje odnosa između sume robnih cijena i količine opticajnih sredstava jedna pretpostavka je isto tako važna kao i druga. Mil osjeća da je za njega od odlučne važnosti da robe neposredno dovede u vezu ne sa količinom novca koja se nalazi u prometu, već sa cjelokupnom zalihom novca koji u datom momentu postoji u nekoj zemlji. On priznaje da se ukupna masa robe neke zemlje ne razmjenjuje »odjednom« za ukupnu masu novca, već da se razni dijelovi roba u raznim periodima godine razmjenjuju za razne dijelove novca. Da bi odstranio ovu nezgodu, on *pretpostavlja* da ona ne postoji. Uostalom, cijela ova predstava o neposrednom sučeljavanju robâ i novca i njihovoj neposrednoj razmjeni izvodi se iz kretanja prostih kupovina i prodaja ili iz funkcije novca kao kupovnog sredstva. Ali već u kretanju novca kao platežnog sredstva nestaje ova istovremena pojava robe i novca.

Trgovinske krize u toku XIX vijeka, a naročito velike krize od 1825. i 1836. godine, nisu izazvale dalje razvijanje

Rikardove teorije novca, ali su izazvale njenu novu primjenu. Sad to više nisu bili pojedini ekonomski fenomeni, kao kod Hjuma depresijacija plemenitih metala u XVI i XVII vijeku ili kao kod Rikarda depresijacija papirnog novca u toku XVIII i početkom XIX vijeka, već su to bile velike oluje na svjetskom tržištu u kojima izbija antagonizam između svih elemenata buržoaskog procesa proizvodnje, oluje kojima se porijeklo, baš kao i odbrana od njih, tražilo u granicama najpovršnije i najapstraktnije sfere ovog procesa, naime sfere novčanog prometa. Čisto teoretska pretpostavka od koje polazi škola ekonomskih nadrimeteorologa ne sastoji se u stvari ni u čemu drugom već u dogmi da je Rikardo otkrio zakone čisto metalnog prometa. Njima je samo preostajalo da kreditni i banknotni promet podvedu pod te zakone.

Najopštiji i najuočljiviji fenomen trgovinskih kriza je nagli opšti pad robnih cijena koji nastupa poslije dužeg, opšteg njihovog porasta. Opšti pad robnih cijena može se izraziti kao porast relativne vrijednosti novca u poređenju sa svima robama, a opšti porast cijena, obrnuto, kao pad relativne vrijednosti novca. U oba načina izražavanja fenomen je iskazan, ali nije objašnjen. Da li postavljam zadatak: objasniti opšti periodični porast cijena koji smjenjuje njihov opšti pad, ili isti zadatak formulišem: objasniti periodični pad i porast relativne vrijednosti novca u poređenju s robama, — različita frazeologija ne mijenja zadatak, kao što ga ne bi mijenjalo ni njegovo prevođenje sa njemačkog na engleski jezik. Rikardova teorija novca je stoga neobično dobrodošla, pošto tautologiji daje izgled kauzalnog odnosa. Odakle potiče periodični opšti pad robnih cijena? Od periodičnog porasta relativne vrijednosti novca. Odakle, obrnuto, potiče opšti periodični porast robnih cijena? Od periodičnog pada relativne vrijednosti novca. S istom tačnošću bi se moglo reći da periodični porast i pad cijena potiče od njihovog periodičnog porasta i pada. Sam zadatak je postavljen pod pretpostavkom da imanentna vrijednost novca, tj. njegova vrijednost određena troškovima proizvodnje plemenitih metala ostaje *nepromijenjena*. Ako ova tautologija ima da bude nešto više od tautologije, onda se ona zasniva na neshvatanju najelementarnijih pojmova. Ako razmjenska vrijednost A mjerena u B pada, znamo da to može da potiče isto tako od pada vrijednosti A kao i od porasta vrijednosti B. Isto tako i obrnuto, ako razmjenska vrijednost A mjerena u B raste. Prihvatimo li se jednom pretvaranja tautologije u kauzalni odnos, sve ostalo slijedi sa lakoćom. Porast robnih cijena proističe iz pada vrijednosti novca, a pad vrijednosti novca, kao što znamo od Rikarda, od prevelikog opticaja, tj. odatle što masa novca u

opticaju raste preko nivoa određenog njegovom sopstvenom imanentnom vrijednošću i imanentnom vrijednošću roba. Isto tako i obrnuto, opšti pad robnih cijena proističe iz porasta vrijednosti novca iznad njegove imanentne vrijednosti uslijed premalog opticaja. Cijene, dakle, rastu i padaju periodično, jer periodično optiče suviše mnogo ili suviše malo novca. Ako se sad, na primjer, dokaže da je porast cijena nastupio istovremeno sa smanjenjem novčanog opticaja, a pad cijena sa povećanjem opticaja, moći će se uprkos tome tvrditi da se uslijed nekog, iako statistički potpuno nedokazivog, smanjenja ili povećanja robne mase u prometu, iako ne apsolutno ipak relativno povećala ili smanjila količina novca u opticaju. Već smo vidjeli da po Rikardovom mišljenju ova opšta kolebanja cijena moraju nastupiti i kod čisto metalnog prometa, ali da se svojom naizmjeničnošću izjednačuju tako što, na primjer, premali opticaj izaziva pad robnih cijena, pad robnih cijena izvoz robe u inostranstvo, ovaj izvoz priliv novca u zemlju, a ovaj priliv novca opet porast robnih cijena. Obrnuto se dešava pri prevelikom opticaju, kad se robe uvoze, a novac izvozi. Ali pošto i pored ovih opštih kolebanja cijena, koja proističu iz same prirode Rikardovog metalnog prometa, njihov burni i nasilni oblik, njihov krizni oblik, pripada periodima razvijenog kredita, postaje kao dan jasno da se izdavanje banknota ne reguliše tačno po zakonima metalnog prometa. Metalni promet nalazi lijeka u uvozu i izvozu plemenitih metala koji odmah stupaju u opticaj kao moneta i tako svojim prilivom ili odlivom izazivaju pad ili porast robnih cijena. Sada se pak od strane banaka mora oponašanjem zakona metalnog prometa vještački izazvati isto dejstvo na robne cijene. Ako zlato pritiče iz inostranstva, onda je to dokaz da je opticaj suviše mali, vrijednost novca suviše visoka, a robne cijene suviše niske, i da se stoga moraju baciti u promet banknote u srazmjeri s novouvezenim zlatom. Obrnuto, one se moraju povući iz prometa u srazmjeri u kojoj se zlato odliva iz zemlje. Drugim riječima, izdavanje banknota mora se regulisati prema uvozu i izvozu plemenitih metala ili prema valutnom tečaju. Rikardova pogrešna pretpostavka da je zlato samo moneta i da stoga sve uvezeno zlato povećava novac u opticaju i stoga izaziva porast cijena, a da sve izvezeno zlato smanjuje količinu monete i stoga izaziva pad cijena; — ova teoretska pretpostavka postaje ovdje *praktički eksperimenat da se u opticaj pušta toliko monete koliko u svakom datom slučaju postoji zlata.* Lord *Overston* (bankar Džons Lojd), pukovnik Torens, Norman, Klej, Arbatnot i bezbroj drugih pisaca, poznatih u Engleskoj pod imenom škole »currency principle«, nisu samo propovijedali ovu

doktrinu već su je preko bankovnih zakona sera Roberta Pila od 1844. i 1845. godine postavili kao osnovu postojećeg engleskog i škotskog bankovnog zakonodavstva. Njen bijedan fijasko teoretski i praktički, poslije eksperimenata izvršenih u najvećem nacionalnom mjerilu, može se prikazati tek u učenju o kreditu.[144] Ali već sad se vidi da Rikardova teorija, koja izoluje novac u njegovom tečnom obliku prometnog sredstva, završava time što povećanju i smanjenju plemenitih metala pripisuje takav apsolutni uticaj na buržoasku ekonomiju kakav praznovjerje monetarnog sistema nije nikada ni sanjalo. Tako je Rikardo, koji proglašava papirni novac za najsavršeniji oblik novca, postao prorok buljonista.

Pošto je tako Hjumova teorija, ili apstraktna suprotnost monetarnom sistemu, bila razvijena do posljednje konsekvence, *Tomas Tuk*[145] je najzad rehabilitovao Stjuartovo konkretno shvatanje novca. Tuk ne izvodi svoje principe iz bilo koje teorije, već iz savjesne analize istorije robnih cijena od 1793. do 1856. godine. U prvom izdanju svoje *Istorije cijena,* koja je izašla 1823. godine, Tuk je još potpuno sputan Rikardovom teorijom i uzaludno se muči da činjenice dovede u sklad s tom teorijom. Njegova brošura *On the Currency*, koja izlazi poslije krize od 1825. godine, mogla bi se čak smatrati prvim dosljednim iznošenjem shvatanja koje je docnije zastupao Overston. Međutim, dalja istraživanja istorije robnih cijena prisilila su ga da uvidi da je neposredna povezanost između cijena i količine opticajnih sredstava, koju teorija pretpostavlja, puka fantazija, da su ekspanzija i kontrakcija opticajnih sredstava, pri nepromijenjenoj vrijednosti plemenitih metala, uvijek posljedica a nikada uzrok kolebanja cijena, da

[144] Nekoliko mjeseci prije izbijanja opšte trgovinske krize od 1857. zasjedao je jedan komitet Doma komuna radi ispitivanja dejstva bankovnih zakona od 1844. i 1845. Lord Overston, teoretski otac ovih zakona, izlio je u svom iskazu pred komitetom ovu bujicu pohvala: »Strogim i tačnim pridržavanjem principâ zakona od 1844. sve se pravilno i lako odvijalo; novčani sistem je siguran i neuzdrman, prosperitet zemlje je neosporan, javno povjerenje u zakon od 1844. dnevno dobija na snazi. Ako komitet želi još dalje praktične ilustracije da su principi na kojima počiva ovaj zakon zdravi, a posljedice koje je ovaj zakon obezbijedio blagotvorne, evo mu istinitog i dovoljnog odgovora: pogledajte oko sebe; posmatrajte sadašnje stanje poslova u našoj zemlji, pogledajte zadovoljstvo naroda; pogledajte bogatstvo i prosperitet svih klasa društva, — i onda neka komitet odluči da li želi da spriječi dalje važenje zakona pod kojim su postignuti takvi uspjesi.« Tako je slavodobitno trubio Overston 14. jula 1857, a 12. novembra iste godine moralo je Ministarstvo na svoju sopstvenu odgovornost suspendovati taj čudotvorni zakon od 1844.

je opticaj novca uopšte samo sekundarno kretanje i da novac u stvarnom procesu proizvodnje dobija još sasvim druge određenosti oblika pored one prometnog sredstva. Tukova detaljna istraživanja spadaju u drugu oblast, a ne u oblast prostog metalnog prometa, i zbog toga se o njima na ovom mjestu ne može još raspravljati, kao ni o istraživanjima *Vilsona* i *Fulartona*,[146] koji pripadaju istom pravcu. Svi ovi pisci ne shvataju novac jednostrano, već u njegovim raznim momentima, ali samo materijalno, bez ikakve žive veze bilo tih momenata međusobno, bilo sa cjelokupnim sistemom ekonomskih kategorija. Stoga oni *novac*, za razliku od *prometnog sredstva* brkaju s *kapitalom* ili čak s robom, mada su opet, s druge strane, prinuđeni da ponekad istaknu da se on od njih razlikuje.[147] Ako se, na primjer, zlato šalje u inostranstvo, u stvari se u inostranstvo šalje kapital, ali se isto dešava i kad se izvozi gvožđe, pamuk, žito, ukratko svaka roba. Oboje su kapital i, prema tome, ne razlikuju se kao kapital, već kao novac i roba. Uloga zlata kao međunarodnog sredstva razmjene ne potiče, dakle, od njegove određenosti oblika kao kapitala, već od njegove specifične funkcije kao novca. Isto tako kad zlato ili banknote umjesto zlata funkcionišu kao platežno sredstvo u unutrašnjoj trgovini, oni su istovremeno

---

[145] Stjuartovo djelo bilo je Tuku potpuno nepoznato, kako se može vidjeti iz njegove »History of Prices from 1839—1847«, London 1848, u kojoj daje pregled istorije teorijâ o novcu.

[146] Tukovo najznačajnije djelo, pored »History of Prices«, koje je njegov saradnik Njumarč izdao u šest tomova, jeste »An Inquiry into the Currency Principle, the Connection of Curency with Prices etc.«, 2d edition, London 1844. *Vilsonovo* djelo već smo citirali. Konačno treba pomenuti i *John Fullarton*, »On the Regulation of Currencies«, 2d edition, London 1845.

[147] »Treba da razlikujemo zlato kao robu, *to jest* kapital, i zlato kao prometno sredstvo.« *(Tooke,* »An Inquiry into the Currency Principle etc.«, p. 10.) »Može se smatrati da će zlato i srebro pošto budu pribavljeni gotovo tačno pokriti zahtijevanu sumu... zlato i srebro imaju beskrajno preimućstvo pred svima drugim robama... uslijed okolnosti što su svuda u upotrebi kao moneta... Inostrani ili domaći dugovi obično se prema ugovoru ne plaćaju u čaju, kavi, šećeru ili indigu, već u moneti, i zato slanje novca bilo u ugovorenim monetama bilo u polugama koje se odmah mogu pretvoriti u tu monetu od strane kovnica, ili na tržištu zemlje u koju se šalju, predstavlja za pošiljaoca uvijek najsigurniji, najneposredniji i najtačniji način plaćanja, bez rizika da će pretrpjeti gubitak zbog pomanjkanja tražnje ili kolebanja cijena.« *(Fullarton,* l. c., p. 132, 133.) »Svaki drugi artikal (izuzev zlata i srebra) može po količini ili vrsti da bude izvan obične tražnje one zemlje u koju se šalje.« *(Tooke,* »An Inquiry etc.«)

kapital. Ali, kapital u obliku robe, kao što to, na primjer, veoma opipljivo pokazuju krize, ne bi mogao stupiti na njihovo mjesto. Opet je, dakle, razlika zlata kao novca od robe, a ne njegovo postojanje kao kapitala, ono uslijed čega zlato postaje platežno sredstvo. Čak i onda kad se kapital izvozi baš kao kapital, da bi se izvjestan iznos vrijednosti, na primjer, pozajmio inostranstvu uz kamate, zavisi od konjunktura da li se izvozi u obliku robe ili zlata, a ako se izvozi u obliku zlata, to se dešava zbog specifične određenosti oblika plemenitih metala kao novca nasuprot robi. Uopšte, ovi pisci ne posmatraju novac najprije u apstraktnoj formi, kako se on razvija u okviru prostog robnog prometa i kako nastaje iz odnosa samih roba koje se nalaze u procesu. Oni se uslijed toga stalno kolebaju između apstraktnih određenosti oblika koje novac prima nasuprot robi i onih njegovih određenosti u kojima se kriju konkretniji odnosi, kao kapital, revenue [dohodak] i slično.[148]

(Preveo MILOŠ SOFRENOVIĆ, redaktor dr ZVONKO TKALEC)

[148] Pretvaranje novca u kapital razmatraćemo u III glavi, koja govori o kapitalu i predstavlja kraj ovog prvog odjeljka.

DODACI

kapital. Ali, kapital je obična roba, kao što se, na primjer, [illegible] svojstvo pokazuju [illegible] ili [illegible] kruna [illegible]. Opet je [illegible] zlata kao [illegible] od roba, a ne njegovi [illegible] kao kapitala, [illegible] postoje [illegible]. Čak i onda kad se kapital javlja baš kao kapital, da bi se [illegible] pri- [illegible] kao [illegible] se da li se javlja u [illegible] robe ili [illegible], a ako se [illegible] elemenata [illegible] kao [illegible] robi. Moglo bi [illegible] se pojavljuju [illegible] kako se [illegible] u okviru [illegible] i kako nastaje u odnosu [illegible] robe koje se [illegible]. Ovo je [illegible] toga [illegible] određenosti [illegible] koje [illegible] prema robe i [illegible] njegovih određenosti u kojima se kroz [illegible] kao kapital, prinos [dohodak] i slično.[59]

(Prevela MILA [illegible]
redaktor dr ZVONKO [illegible])

---

[59] Pretvaranje novca u kapital razmatraćemo u III glavi, koja govori o kapitalu i predstavlja nastavak prvog odjeljka.

F. Engels

K. MARKS: »PRILOG KRITICI POLITIČKE EKONOMIJE«

I

Nijemci su već davno dokazali da su u svim naučnim oblastima ravni ostalim civiliziranim narodima, a u većini tih oblasti da su jači od njih. Samo jedna nauka nije zabilježila ni jedno jedino njemačko ime među svojim korifejima, a to je politička ekonomija. Razlog je jasan. Politička ekonomija je teorijska analiza modernog buržoaskog društva i, prema tome, pretpostavlja razvijene buržoaske odnose, odnose koji se stotinama godina — od vremena reformacije i seljačkih ratova, a naročito od vremena tridesetogodišnjeg rata u Njemačkoj nisu mogli pojaviti. Otcjepljenje Holandije od Carevine istisnulo je Njemačku iz svjetske trgovine i svelo je njen industrijski razvitak od samog početka na najmanje razmjere; i dok su se Nijemci s mnogo muke i sporo oporavljali od pustošenja građanskih ratova, dok su svu svoju građansku energiju, koja nikad nije bila veoma velika, tratili na jalovu borbu protiv carinskih barijera i besmislenih trgovinskih propisa, koje je svaki mali knez i rajhsbaron nametao industriji svojih podanika, dok su carevinski gradovi propadali u esnafštini i patricijstvu — dotle su Holandija, Engleska i Francuska osvajale prva mjesta u svjetskoj trgovini, osnivale koloniju za kolonijom i razvile manufakturnu industriju do najvećeg procvata, dok najzad nije Engleska, zahvaljujući pari, koja je tek dala vrijednost njenim nalazištima uglja i gvozdene rude, stupila na čelo modernog buržoaskog razvitka. Ali sve dotle dok je još trebalo voditi borbu protiv tako smiješno zastarjelih ostataka srednjeg vijeka, koji su do 1830. sputavali materijalni buržoaski razvitak Njemačke, nikakva njemačka politička ekonomija nije bila moguća. Tek s uspostav-

ljanjem Carinskog saveza[1] došli su Nijemci u položaj u kome su političku ekonomiju mogli tek *razumjeti*. Od tog vremena započeo je u stvari uvoz engleske i francuske ekonomije u korist njemačke buržoazije. Uskoro se učevni i birokratski svijet dočepao uvezenog materijala i preradio ga na način koji »njemačkom duhu« nije činio mnogo časti. Iz šarenog društva pustolova, trgovaca, profesora i birokrata koji su se dali u spisateljstvo nastala je onda njemačko-ekonomska literatura, koja po dosadnosti, plitkosti, bezidejnosti, blagoglagoljivosti i plagijatstvu ima svoj pandan samo u njemačkom romanu. Među ljudima s praktičnim ciljevima obrazovala se najprije protekcionistička škola industrijalaca, čiji autoritet, List, predstavlja još uvijek najbolje što je dala njemačka buržoasko-ekonomska literatura, mada je on cijelo svoje slavno djelo prepisao od Francuza Ferjea, teorijskog začetnika kontinentalnog sistema.[2] Nasuprot ovom pravcu nastala je četrdesetih godina škola slobodne trgovine kod trgovaca iz baltičkih provincija, koji su u naivnoj, ali pristrasnoj vjeri ponavljali argumente engleskih fritredera. Najzad, među profesorima i birokratima koji su se morali baviti teorijskom stranom discipline bilo je jalovih sabirača bez kritičkih sposobnosti, kao gospodin Rau, mudrujućih filozofa koji su postavke inozemnih autora prevodili na nesvarljivi Hegelov jezik, kao gospodin Štajn, ili literarnih eklektičara u »kulturno-istorijskoj« oblasti, kao gospodin Ril. Iz svega toga je na kraju krajeva ispala kameralistika[3], kaša od svega i svačega, zalivena eklektično-ekonomskim sosom — dakle ono što je bilo korisno da zna jedan vladin činovnik za državni ispit.

Dok su se buržoazija, profesori i birokratija u Njemačkoj još trudili da osnovne elemente englesko-francuske ekonomije nauče napamet kao neprikosnovene dogme i da ih sebi unekoliko objasne, pojavila se njemačka proleterska partija. Cjelokupni sadržaj njene teorije proizišao je iz izučavanja političke ekonomije, i od trenutka kad se pojavila datira i naučna samostalna *njemačka ekonomija*. Ova njemačka ekonomija zasniva se u svojoj suštini na *materijalističkom*

[1] *Njemački carinski savez* bio je sklopljen 1. januara 1834. između Pruske i ostalih njemačkih država. Austrija je ostala izvan tog saveza. *Prev.*

[2] *Kontinentalni sistem* — politička mjera Napoleona I, uvedena dekretom 1806, kojom se zabranjivao uvoz engleske robe na evropski kontinent. U provođenju kontinentalnog sistema učestvovali su Španija, Napulj, Holandija, kasnije Pruska, Danska, Rusija, Austrija i druge zemlje. *Prev.*

[3] *Kameralistika* — grupa administrativnih, privrednih i ekonomskih nauka, koje su se predavale na univerzitetima. *Prev.*

shvaćanju istorije, čije su glavne crte ukratko izložene u predgovoru gore navedenog djela. Ovaj predgovor je uglavnom objavljen u listu »Das Volk«,[4] te stoga i upućujemo čitaoca na njega. Ne samo za ekonomiju, nego i za sve istorijske nauke (a izuzev prirodnih nauka sve su nauke istorijske) bila je revolucionarno otkriće ova postavka da »način proizvodnje materijalnog života uslovljava proces socijalnog, političkog i duhovnog života uopšte«; — da se svi društveni i državni odnosi, svi vjerski i pravni sistemi, sva teorijska shvaćanja koja se pojavljuju u istoriji mogu samo onda shvatiti kad se shvate materijalni uvjeti života svake odgovarajuće epohe i kad se oni izvedu iz ovih materijalnih uvjeta. »Ne određuje svijest ljudi njihovo biće, već, obrnuto, njihovo društveno biće određuje njihovu svijest«. Ova postavka je tako jednostavna da bi morala biti sama po sebi razumljiva svakome ko nije okorio u idealistističkim obmanama. Ali stvar ima ne samo za teoriju nego i za praksu najveće revolucionarne posljedice: »Na izvjesnom stupnju svoga razvitka dolaze materijalne proizvodne snage društva u protivurječje s postojećim odnosima proizvodnje, ili, što je samo pravni izraz za to, sa odnosima svojine u čijem su se okviru dotle kretale. Iz oblika razvijanja proizvodnih snaga ti se odnosi pretvaraju u njihove okove. Tada nastupa epoha *socijalne revolucije*. S promjenom ekonomske osnove vrši se sporije ili brže prevrat čitave ogromne nadgradnje... Buržoaski odnosi proizvodnje jesu posljednji antagonistički oblik društvenog procesa proizvodnje, ne antagonistički u smislu individualnog antagonizma, nego antagonizma koji potječe iz društvenih životnih uvjeta individua, ali u isti mah proizvodne snage koje se razvijaju u krilu buržoaskog društva stvaraju materijalne uvjete za rješenje toga antagonizma.« Ako dalje razvijamo našu materijalističku tezu i primijenimo je na sadašnjost, pred nama se tad otvara perspektiva velike, najveće revolucije svih vremena.

Ali ako stvar izbliže promatramo, odmah ćemo vidjeti da ta na izgled tako jednostavna postavka da svijest ljudi zavisi od njihovog bića, a ne obrnuto, već u svojim prvim konzekvencama neposredno zadaje smrtni udarac svakom, pa i najskrivenijem idealizmu. Ova postavka negira sva tradicionalna i uobičajena shvaćanja o svemu istorijskom. Ruši se cjelokupni tradicionalni način političkog rezoniranja; patriotska blagorodnost razgnjevljeno se opire takvom grubom shvaćanju. Novo shvaćanje došlo je stoga nužno u sukob ne

[4] Njemački list »*Das Volk*« (»*Narod*«) izlazio je u Londonu uz najbližu saradnju Marksovu od maja do augusta 1859. *Prev.*

samo s predstavnicima buržoazije, nego i s većinom francuskih socijalista koji hoće da preokrenu svijet čarobnom formulom: *liberté, egalité, fraternité.* Ali naročito veliku srdžbu je ono izazvalo kod njemačkih vulgarno-demokratskih bukača. Pa i pored toga oni su rado pokušavali da nove ideje iskoriste na plagijatorski način, iako sa rijetkim nerazumijevanjem.

Izlaganje materijalističkog shvaćanja, ma samo i na jednom jedinom istorijskom primjeru, bilo je naučni rad, koji je zahtijevao da se godinama izučava u miru, jer je očigledno da se tu s golom frazom ništa ne može uraditi, da samo masovan, kritički provjeren, potpuno savladan istorijski materijal može omogućiti rješenje takvog zadatka. Februarska revolucija bacila je našu partiju na političku pozornicu i time joj onemogućila da ide za čisto naučnim ciljevima. I pored toga, osnovno shvaćanje provlači se kao crvena nit kroz sve literarne proizvode partije. U svima njima je, kod svakog pojedinog slučaja, pokazano kako je akcija svaki put dolazila iz neposrednih materijalnih pobuda, a ne iz fraza koje je prate; kako su, naprotiv, političke i pravne fraze isto tako nastale iz materijalnih pobuda kao i politička akcija i njeni rezultati.

Poslije poraza revolucije od 1848—49. nastupio je period kada je bilo sve manje mogućno uticati na Njemačku iz inozemstva. Tada je naša partija prepustila polje emigrantskih svađa — jer su svađe ostale jedina moguća akcija — vulgarnoj demokratiji. Dok se vulgarna demokratlja do mile volje kavžila, danas se čerupala da bi se sutra bratimila, a prekosutra opet iznosila pred svijet cijelo svoje prljavo rublje, dok je ona kroz cijelu Ameriku prosjačila, da bi odmah zatim napravila nov skandal oko podjele nekoliko iskamčenih talira — naša partija je bila sretna što je opet našla malo mira za naučni rad. Ona je imala tu veliku prednost što je za teorijsku osnovu imala novo naučno shvaćanje, čije joj je razrađivanje davalo dosta posla; već i zbog toga ona nikad nije mogla tako nisko pasti kao »veliki ljudi« emigracije.

Prvi plod ovih studija je knjiga koja je pred nama.

II

U spisu kao što je ovaj ne može biti govora o nekoj nepovezanoj kritici pojedinih glava iz ekonomije, o odvojenom tretiranju ovih ili onih spornih ekonomskih pitanja. Naprotiv, ovaj spis je od samog početka tako zasnovan da sistematski obuhvata cjelokupni kompleks ekonomske nauke, da po-

vezano izlaže zakone buržoaske proizvodnje i buržoaske razmjene. Pošto ekonomisti nisu ništa drugo do tumači i apologeti ovih zakona, to je ovo izlaganje ujedno i kritika cjelokupne ekonomske literature.

Poslije Hegelove smrti jedva da je učinjen pokušaj da se neka nauka razvije u njenoj vlastitoj unutrašnjoj povezanosti. Oficijelna Hegelova škola primila je od učiteljeve dijalektike samo baratanje najjednostavnijim potezima, koje je primjenjivala na sve i sva, a često još i sa smiješnom nespretnošću. Cijela Hegelova zaostavština ograničavala se po toj školi na puki šablon, pomoću kojeg se udešavala svaka tema, i na registar riječi i obrta koji nisu imali nikakve druge svrhe nego da se u pravo vrijeme ubace tamo gdje su nedostajale misli i pozitivno znanje. Tako je došlo da ti hegelovci, kao što je rekao neki profesor iz Bona, nisu ništa shvaćali, a mogli su o svemu pisati. Zaista je tako i bilo. Međutim, ta su gospoda, i pored svoje uobraženosti, bila toliko svjesna svoje slabosti da su se držala što je moguće dalje od velikih problema; stara pedantska nauka držala je svoje pozicije, jer je bila nadmoćnija u pozitivnom znanju, i tek kad se Fojerbah počeo razračunavati sa spekulativnim pojmom, hegelijanstvo se postepeno ugasilo, i izgledalo je kao da je carstvo stare metafizike sa svojim fiksnim kategorijama ponovo zavladalo u nauci.

Ta stvar je imala svoj prirodni razlog. Poslije režima hegelovskih dijadoha[5], koji je okončao u pukim frazama, došla je, prirodno, epoha u kojoj je pozitivan sadržaj nauke opet prevagnuo nad formalnom stranom. Ali u isto vrijeme Njemačka se sa sasvim izvanrednom energijom bacila na prirodne nauke, što je odgovaralo snažnom razvitku buržoazije poslije 1848, i sa ulaženjem u modu ovih nauka, u kojima spekulativni pravac nikad nije imao nikakvog većeg značaja, uzimao je maha i stari, metafizički način mišljenja, sve do krajnjih volfovskih plitkosti. Hegel je bio zaboravljen, razvio se stari prirodnonaučni materijalizam, koji se teorijski gotovo ni po čemu ne razlikuje od materijalizma XVIII vijeka i većim dijelom ima samo tu prednost što raspolaže bogatijim prirodnonaučnim, naročito hemijskim i fiziološkim materijalom. Krajnje plitku reprodukciju ograničenog filistarskog načina mišljenja predkantovskog doba nalazimo kod Bihnera

---

[5] *Dijadosi* — nasljednici Aleksandra Makedonskog, koji su poslije njegove smrti poveli međusobnu borbu koja je dovela do raspada carstva. Engels primjenjuje ironično taj izraz na službene predstavnike Hegelove škole na njemačkim univerzitetima. *Prev.*

i Fogta; pa čak i Molešot, koji se kune u Fojerbaha, zapetljava se svakog časa na veoma zabavan način u najprostije kategorije. Kruta kljusina običnog buržoaskog mozga zastaje, naravno, u nedoumici pred jazom koji dijeli suštinu od pojave, uzrok od posljedice. Ali ako neko ide u par force lov po jako izrivenom terenu apstraktnog mišljenja, onda neka ne jaše kljusinu.

Tu je, dakle, trebalo riješiti drugo pitanje, koje s političkom ekonomijom kao takvom nema nikakve veze. Kako bi trebalo tretirati nauku? Na jednoj strani stajala je Hegelova dijalektika, u sasvim apstraktnom »spekulativnom« obliku u kojem ju je Hegel ostavio; na drugoj strani obična, uglavnom volfovsko-metafizička metoda, koja je sad ponovo ušla u modu, po kojoj su i buržoaski ekonomisti pisali svoje debele knjige bez unutrašnje veze. Ovu posljednju metodu su Kant i, naročito, Hegel teoretski tako likvidirali da su samo inercija i nedostatak neke druge *jednostavnije* metode mogli omogućiti njeno praktično dalje postojanje. S druge strane, Hegelova metoda bila je u svom *postojećem* obliku apsolutno neupotrebljiva. Ona je bila u suštini idealistička, a tu je trebalo razvijati pogled na svijet koji je bio materijalističkiji od svih ranijih. On je polazio od čistog mišljenja, a tu je trebalo polaziti od najupornijih činjenica. Metoda koja je, po svom vlastitom priznanju, »došla od ničega kroz ništa do ničega« nije u tom obliku nipošto bila ovdje na mjestu. No i pored toga, od sveg postojećeg logičkog gradiva ta metoda je bila jedino od čega se bar moglo poći. Ova metoda nije bila kritizirana, nije bila savladana; nijedan od protivnika velikog dijalektičara nije bio kadar da načini brešu u ponosnoj zgradi te metode; on je bio zaboravljen, jer Hegelova škola nije znala šta da započne s njime. U prvom redu trebalo je, dakle, Hegelovu metodu podvrgnuti temeljitoj kritici.

Hegelov način mišljenja odlikovao se od načina mišljenja svih drugih filozofa ogromnim istorijskim smislom na kome je bio zasnovan. Ma koliko da je po obliku bilo apstraktno i idealističko, ipak je razvijanje njegovih misli išlo paralelno s razvitkom svjetske istorije, i ova je u stvari trebalo da bude samo potvrda onog prvog. Iako je time pravi odnos bio izvrnut i postavljen na glavu, ipak je realan sadržaj svuda ušao u filozofiju; utoliko više što se Hegel od svojih učenika razlikovao po tome što nije, kao oni, bio razmetljiva neznalica, već jedna od najučenijih glava svih vremena. On je bio prvi koji je pokušao da u istoriji dokaže postojanje razvitka, unutrašnje povezanosti; i ma koliko nama sada čudno izgledalo mnogo štošta u njegovoj filozofiji istorije, veličanstvenost njegovog osnovnog shvaćanja još i danas zadiv-

ljuje, bilo da s njime uporedimo njegove prethodnike ili pak one koji su poslije njega sebi dozvoljavali opšta rasuđivanja o istoriji. U »Fenomenologiji«, »Estetici«, »Istoriji filozofije« — svuda se provlači ovo veličanstveno shvaćanje istorije, i svuda se gradivo tretira istorijski, u određenoj, iako apstraktno izvrnutoj vezi sa istorijom.

Ovo epohalno shvaćanje istorije bilo je neposredna teorijska pretpostavka novog materijalističkog shvaćanja, a već samim tim bila je data polazna tačka i za logičku metodu. Ako je ta sada zaboravljena dijalektika već s gledišta »čistog mišljenja« dovela do takvih rezultata, ako je ona uz to kao od šale izišla na kraj s cjelokupnom ranijom logikom i metafizikom, onda mora da je u njoj bilo nešto više od sofistike i cjepidlačenja. Ali kritika ove metode, od koje je zazirala i još sada zazire cjelokupna službena filozofija, nije bila mala stvar.

Marks je bio i ostao jedini koji se mogao poduhvatiti tog posla da iz Hegelove logike izvuče jezgru koja sadrži stvarna Hegelova otkrića u toj oblasti, i da dijalektičku metodu, oslobođenu njenih idealističkih omota, uspostavi u onom jednostavnom obliku u kojem ona postaje jedino pravilni oblik razvijanja misli. Razrađivanje metode na kojoj je zasnovana Marksova kritika političke ekonomije smatramo za rezultat koji po svom značaju teško da zaostaje za osnovnim materijalističkim pogledom.

Kritika ekonomije, čak i pošto je metoda dobivena, još se mogla postaviti na dva načina: istorijski ili logički. Pošto u istoriji, kao i u njenom literarnom odrazu, razvitak uglavnom takođe teče od najjednostavnijih k složenijim odnosima, to je i književno-istorijski razvitak političke ekonomije bio prirodna nit koje se kritika mogla da prihvati, i uglavnom bi se pri tom ekonomske kategorije pojavile u istom redu kao u logičkom izlaganju. Ovaj oblik prividno ima prednost da je jasniji, jer se njime prati *stvarni* razvitak, ali u stvari time bi on u najboljem slučaju postao samo popularniji. Istorija često ide u skokovima i u cikcak i trebalo bi je pri tom svuda pratiti, što bi značilo ne samo uzimanje u obzir mnogo gradiva neznatne važnosti, već bi i tok misli morao biti često prekidan; osim toga, istorija ekonomije ne bi se mogla pisati bez istorije buržoaskog društva, a to bi učinilo posao beskrajnim, pošto sve predradnje nedostaju. Logični način tretiranja bio je, dakle, jedino na mjestu. A ovaj u stvari nije ništa drugo do istorijski način, samo oslobođen istorijskog oblika i slučajnosti koje smetaju. Čime počinje ova istorija, time mora početi i tok misli, a njegovo dalje kretanje neće biti ništa drugo do odraz istorijskog procesa u apstraktnom i teorijski kon-

zckventnom obliku; odraz korigiran, no korigiran u skladu sa zakonima koje pruža sam istorijski proces, pri čemu je svaki moment moguće promatrati na razvojnoj tački njegove pune zrelosti, u njegovom klasičnom obliku.

Pri primjeni te metode mi polazimo od prvog i najjednostavnijeg odnosa koji se istorijski, faktički nalazi pred nama; ovdje, dakle, od prvog ekonomskog odnosa koji zatičemo. Mi raščlanjujemo ovaj odnos. Već sama ta činjenica, da je to *odnos*, označava da on ima dvije strane *koje se odnose jedna prema drugoj*. Svaku od tih strana promatramo zasebno; iz toga proizlazi način na koji se one odnose jedna prema drugoj, njihovo uzajamno djelovanje. Pokazaće se protivurječnosti, koje traže rješenje. No pošto mi tu ne promatramo neki apstraktni proces mišljenja koji se vrši samo u našim glavama, već neki stvaran proces koji se ma kad zaista vršio ili se još vrši, to mora da su se i te protivurječnosti u praksi razvijale i vjerojatno našle svoje rješenje. Pratićemo način ovog rješenja i vidjećemo da je ono postignuto uspostavljanjem jednog novog odnosa, čije ćemo dvije suprotne strane sad imati da razvijamo itd.

Politička ekonomija počinje s *robom*, s onim momentom kad se proizvodi, bilo od strane pojedinaca, bilo od strane prvobitnih zajednica razmjenjuju jedni za druge. Proizvod koji ulazi u razmjenu jest roba. Ali on je roba samo time što se na *stvar*, na proizvod, vezuje izvjestan *odnos* između dva lica ili dvije zajednice, odnos između proizvođača i potrošača, koji tu više nisu sjedinjeni u jednom istom licu. Tu imamo odmah primjer naročite činjenice, koja se provlači kroz cijelu ekonomiju i koja je prouzrokovala strašnu zbrku u glavama buržoaskih ekonomista: ekonomija ne raspravlja o stvarima, nego o odnosima između ljudi i, u posljednjoj instanci, između klasa; ti su odnosi, međutim, svagda *vezani za stvari* i *pojavljuju se kao stvari*. Ovu povezanost, koju je ovaj ili onaj ekonomist svakako naslućivao, prvi je otkrio Marks u njenom značenju za cjelokupnu ekonomiju i time toliko ujednostavio i objasnio najteža pitanja, da će ih sada moći shvatiti i buržoaski ekonomisti.

Ako sad budemo razmatrali robu s njenih različitih strana, i to robu u njenom potpunom razvitku, a ne onako kako se ona tek s mukom razvija u samonikloj razmjeni između dvije prvobitne zajednice, onda će nam se ona pokazati pod obadva stanovišta — upotrebne vrijednosti i razmjenske vrijednosti; i tu mi odmah stupamo na područje ekonomske debate. Ko hoće da ima uvjerljiv primjer za to da njemačka dijalektička metoda na svom sadašnjem stupnju razvitka nadmašuje staru plitku, izanđalu metafizičku metodu bar isto

toliko koliko željeznice nadmašuju prevozna sredstva srednjeg vijeka, taj neka pročita kod Adama Smita, ili nekog drugog službenog ekonomiste od imena, koliko muke su toj gospodi zadavale razmjenska vrijednost i upotrebna vrijednost, kako im je teško da čestito odijele jednu od druge i svaku shvate u njenoj svojstvenoj određenosti, i onda neka uporedi jasno, jednostavno izlaganje kod Marksa.

Pošto su upotrebna vrijednost i razmjenska vrijednost već objašnjene, roba se prikazuje kao neposredno jedinstvo obiju u obliku u kome ona ulazi u *proces razmjene*. Kakve protivurječnosti tu nastaju, može čitalac naći na str. 20. i 27.[6] Primjećujemo samo da ove protivurječnosti nisu samo od teorijskog, apstraktnog interesa, već da one ujedno odražavaju i teškoće koje proizlaze iz prirode neposrednog odnosa razmjene, iz trampe, odražavaju nemogućnosti koje taj prvi sirovi oblik razmjene neizbježno sadrži. Rješenje ovih nemogućnosti nalazi se u tome što se svojstvo predstavljanja razmjenske vrijednosti svih drugih robâ prenosi na naročitu robu — na *novac*. Novac ili prost promet izlaže se zatim u drugoj glavi, i to: 1. novac kao *mjera vrijednosti*, gdje vrijednost mjerena novcem, *cijena*, dobiva svoje bliže određenje; 2. kao *prometno sredstvo* i 3. kao jedinstvo obje određenosti, kao *stvarni novac*, kao predstavnik cjelokupnog materijalnog buržoaskog bogatstva. Ovim se svršava izlaganje prvog sveska, ostavljajući prelaz novca u kapital za drugi svezak.

Vidi se da se pri primjeni ove metode logično izlaganje nipošto ne mora držati čisto apstraktne oblasti. Naprotiv, njemu je potrebna istorijska ilustracija, stalan dodir sa stvarnošću. Takva je dokumentacija i data u velikoj raznovrsnosti, i to kako ukazivanja na stvarni istorijski tok na različitim stupnjima društvenog razvitka, tako i na ekonomsku literaturu, kojima se od samog početka ide za tim da se jasno dobiju odredbe ekonomskih odnosa. Kritika pojedinih više ili manje jednostranih ili konfuznih shvaćanja data je tako uglavnom već u samom logičnom izlaganju, pa može biti ukratko izložena.

U trećem članku osvrnućemo se na ekonomski sadržaj same knjige[7].

Napisao F. Engels u prvoj polovici augusta 1859. Štampano u listu »Das Volk« 6. i 20. augusta 1859. Bez potpisa.

(Prevela MARA FRAN)

---

[6] Vidi *K. Marks:* »Zur Kritik der politischen Ökonomie«. Verlag JHW Dietz Nachf., Berlin, 1947, str. 38—39. *Prev.*

[7] Taj treći članak zbog obustavljanja lista nije bio napisan. Red.

F. Engels

»KAPITAL« K. MARKSA

I

Otkako na svijetu postoje kapitalisti i radnici, nije se pojavila knjiga koja bi za radnike bila važnija od ove. Odnos između kapitala i rada, stožer oko kojega se okreće cijeli današnji društveni sistem, prvi put je ovdje naučno izložen, i to tako temeljito i oštro, kako je to bilo moguće samo jednom Nijemcu. Ma koliko da su spisi jednog Ovena, Sen-Simona i Furijea dragocjeni i da će takvima i ostati, — ipak je tek jednom Nijemcu bilo dato da se popne na onu visinu pred kojom čitava oblast modernih društvenih odnosa leži jasno i pregledno, kao niski brdski predjeli pred gledaocem koji stoji na najvišem vrhu.

Dosadašnja politička ekonomija uči nas da je rad izvor svega bogatstva i mjera svih vrijednosti, tako da dva predmeta čija je izrada stajala jednako radno vrijeme imaju istu vrijednost, i da se, pošto se prosječno među sobom mogu razmjenjivati samo jednake vrijednosti, moraju i među sobom razmjenjivati. Ali ona u isto vrijeme uči da postoji jedna vrsta nagomilanog rada, koji ona naziva kapitalom; da taj kapital putem pomoćnih izvora koje u sebi sadrži stostruko i hiljadostruko povećava proizvodnost živog rada, te da zato polaže pravo na izvjesnu naknadu, koja se naziva profit ili dobit. Kao što svi znamo, u stvarnosti je to tako da profiti nagomilanog, mrtvog rada postaju stalno masovniji, kapitali kapitalista stalno ogromniji, dok najamnina živog rada postaje sve manja, a masa radnika koji žive jedino od najamnine sve brojnija i siromašnija. Kako riješiti ovu protivurječnost? Kako može da pretekne za kapitalista neki profit, ako se radniku naknadi puna vrijednost rada koju on dodaje svome proizvodu? A pošto se razmjenjuju samo jednake vrijed-

nosti, ovo bi ipak moralo tako da bude. S druge strane, kako se mogu razmjenjivati jednake vrijednosti, kako može radnik dobiti punu vrijednost svoga proizvoda, ako taj proizvod, kako to priznaju mnogi ekonomisti, dijele među sobom kapitalist i radnik? Dosadašnja ekonomija stoji bespomoćna pred ovim protivurječjem, piše ili muca zbunjene i prazne riječi. Čak ni dosadašnji socijalistički kritičari ekonomije nisu bili kadri da urade nešto više nego da tu protivuriječnost podvuku; riješio je nije niko, dok sad Marks nije najzad pratio proces postanka toga profita do njegove kolijevke i na taj način sve razjasnio.

Izlažući kapital, Marks polazi od jednostavne, poznate činjenice da kapitalisti oplođuju vrijednost svoga kapitala putem razmjene: oni kupuju robu za svoj novac i prodaju je poslije za više novca nego što je njih roba stajala. Uzmimo da je neki kapitalist kupio pamuka za 1.000 talira i da ga opet proda za 1.100 talira, dakle da »zaradi« 100 talira. Ovaj suvišak od 100 talira preko prvobitnog kapitala Marks naziva *višak vrijednosti*. Iz čega nastaje ovaj višak vrijednosti? Po pretpostavci ekonomista razmjenjuju se samo jednake vrijednosti, a to je u oblasti apstraktne teorije i tačno. Kupovina pamuka i njegova preprodaja mogu prema tome isto tako malo dati višak vrijednosti kao i razmjena jednog srebrnog talira za trideset srebrnih groševa i ponovno razmjenjivanje groševa za talir, pri čemu se ne postaje ni bogatiji ni siromašniji. Ali višak vrijednosti isto tako ne može postati ni iz toga što prodavci prodaju robu iznad njene vrijednosti, ili što je kupci kupuju ispod vrijednosti, pošto je svaki redom čas kupac, čas prodavac, pa se to dakle opet izravnava. On isto tako ne može poticati ni otuda što bi se kupci i prodavci međusobno varali, jer to ne bi stvorilo nikakvu novu vrijednost ili višak vrijednosti, već bi samo postojeći kapital bio drukčije razdijeljen među kapitalistima. Usprkos tome što kapitalist kupuje robe po njihovoj vrijednosti i prodaje ih po njihovoj vrijednosti, on iz njih izvlači više vrijednosti nego što je u njih unio. Kako se to događa?

Pod današnjim društvenim odnosima kapitalist nalazi na robnom tržištu *jednu robu* koja ima osobito svojstvo da *njeno upotrebljavanje predstavlja izvor nove vrijednosti, predstavlja stvaranje nove vrijednosti*, a ta je roba — *radna snaga.*

Šta je vrijednost radne snage? Vrijednost svake robe mjeri se radom koji se zahtijeva za njenu izradu. Radna snaga postoji u liku živog radnika, kome za njegov opstanak kao i za održanje njegove porodice, koja osigurava produženje trajanja radne snage i poslije njegove smrti, treba izvjesna

količina životnih sredstava. Zato radno vrijeme potrebno da se proizvedu ova životna sredstva predstavlja vrijednost radne snage. Kapitalist ga plaća nedjeljno i kupuje time upotrebu radnikovog rada od nedjelje dana. Gospoda ekonomisti biće dovde prilično suglasni s nama u pogledu vrijednosti radne snage.

Sad kapitalist određuje radniku posao. U nekom određenom vremenu radnik će dati toliko rada koliko je bilo predstavljeno u njegovoj nedjeljnoj najamnini. Ako uzmemo da nedjeljna najamnina radnikova predstavlja tri radna dana, onda je radnik, koji je počeo rad u ponedjeljak ujutru, u srijedu uveče *naknadio* kapitalistu *punu vrijednost plaćene najamnine*. Ali da li on tada prestaje da radi? Nikako. Kapitalist je kupio njegov *nedjeljni* rad, i radnik mora raditi i ostala tri dana u nedjelji. Ovaj radnikov *višak rada* preko vremena koje je potrebno za naknađivanje njegove najamnine jeste *izvor viška vrijednosti*, profita, sve većeg nabujavanja kapitala.

Ne treba kazati da je proizvoljna pretpostavka da radnik za tri dana ponovo odrađuje najamninu koju je dobio, a ostala tri dana radi za kapitalista. Da li njemu treba baš tri dana da bi naknadio najamninu, ili dva, ili četiri, ovdje je svakako bez važnosti, a i mijenja se prema okolnostima; glavno je da osim rada koji plaća, kapitalist istjeruje još i rad koji *ne plaća*, a ovo nije nikakva proizvoljna pretpostavka, jer onoga dana kad bi kapitalist trajno dobivao od radnika samo onoliko rada koliko mu plaća u najamnini, toga dana bi kapitalist zatvorio svoju radionicu, jer bi mu propao sav profit.

Tu imamo rješenje svih onih protivurječnosti. Sada je postanak viška vrijednosti (od kojega znatni dio sačinjava kapitalistov profit) potpuno jasan i prirodan. Plaćena je vrijednost radne snage, ali je ta vrijednost daleko manja od one koju kapitalist umije da istjera iz radne snage, a razlika, *neplaćeni rad*, sačinjava upravo udio kapitalista, ili tačnije rečeno kapitalističke klase. Jer čak i profit koji je u gornjem primjeru trgovac pamukom istjerao iz svog pamuka mora se sastojati iz neplaćenog rada, ako se cijena pamuka nije popela. Trgovac je morao prodati svoju robu tvorničaru pamučne robe, koji osim onih 100 talira može iz svoje izrađevine da istjera još neku dobit za sebe, koji dakle dijeli s njime dobiveni neplaćeni rad. Uopšte je to ovaj neplaćeni rad koji održava sve neradne članove društva. Iz njega se plaćaju državni i opštinski porezi, ukoliko padaju na kapitalističku klasu, zemljišna renta zemljoposjednika itd. Na njemu počiva čitavo postojeće društveno stanje.

S druge strane, bilo bi besmisleno uzeti da je neplaćeni rad nastao tek pod sadašnjim prilikama, kada se proizvodnjom bave s jedne strane kapitalisti, a s druge strane najamni radnici. Naprotiv. Ugnjetena klasa morala je u svim vremenima da daje neplaćeni rad. Kroz sve ovo dugo vrijeme u kome je ropstvo bilo vladajući oblik organizacije rada, morali su robovi raditi daleko više nego što im je bilo naknađivano u obliku životnih sredstava. Pod vladavinom kmetstva i do ukidanja seljačke tlake bio je isti slučaj; šta više, ovdje razlika postaje opipljiva između vremena u kome seljak radi za svoje vlastito izdržavanje i viška rada za gospodara zemlje, jer se ta dva rada vrše odvojeno. Oblik se sada izmijenio, ali stvar je ostala, i dokle god »jedan dio društva ima monopol sredstava za proizvodnju, mora radnik, bio slobodan ili ne, da radnom vremenu potrebnom za njegovo održanje dodaje i suvišno radno vrijeme da bi proizveo životna sredstva za vlasnike sredstava za proizvodnju«[1].

II

U prošlom članku vidjeli smo da svaki radnik kojeg je zaposlio kapitalist vrši dvostruk rad: za vrijeme jednog dijela radnog vremena on naknađuje najamninu koju mu je kapitalista predujmio, i taj dio rada Marks naziva *potrebni rad*. Ali poslije toga on mora još da radi, i za to vrijeme proizvodi *višak vrijednosti* za kapitalista, od čega profit sačinjava znatan dio. Ovaj dio rada zove se višak rada.

Mi smo uzeli da radnik radi tri dana u nedjelji da bi naknadio svoju najamninu, a tri dana da bi proizveo višak vrijednosti za kapitalista. Drukčije rečeno, ovo znači da on, ako radni dan iznosi dvanaest sati, radi šest sati dnevno za svoju najamninu, a šest sati za proizvodnju viška vrijednosti. Iz jedne nedjelje može se istjerati samo šest dana, a ako se doda i sama nedjelja, samo sedam dana, ali iz svakog pojedinog dana može se istjerati šest, osam, dvanaest, petnaest pa čak i više radnih sati. Radnik je za najamninu prodao kapitalistu jedan radni dan. Ali *šta je radni dan?* Osam ili osamnaest sati?

Kapitalistu je u interesu da se radni dan učini što je moguće dužim. Što je on duži, to će veći višak vrijednosti proizvoditi. Radnik ima ispravno osjećanje da se njemu svaki čas rada koji daje preko naknade najamnine nezakonito odu-

[1] Vidi *K. Marks:* »Kapital«, izdanje »Kulture«, Zagreb, 1947, str. 187. — Red.

zima; on ima da iskusi na svojim leđima šta znači raditi predugo radno vrijeme. Kapitalist se bori za svoj profit, radnik za svoje zdravlje, za nekoliko sati dnevnog odmora, da bi se izvan rada, spavanja i jedenja mogao i inače zanimati čime kao čovjek. Uzgred rečeno, ne zavisi od dobre volje pojedinih kapitalista hoće li se oni htjeti upuštati u ovu borbu ili ne, jer konkurencija prisiljava i najvećeg filantropa među njima da se priključi svojim kolegama i da dugo radno vrijeme učini pravilom kao i ovi.

Borba za utvrđivanje radnog dana traje od prve istorijske pojave slobodnog radnika pa do današnjeg dana. U različitim strukama postoje različiti tradicionalni radni dani; ali u stvarnosti se oni rijetko održavaju. Samo tamo gdje zakon utvrđuje radni dan i kontrolira njegovo provođenje, samo tamo se može stvarno kazati da postoji normalan radni dan. A dosad je ovo slučaj samo u fabričkim srezovima Engleske. Tu je za sve žene i za dječake od 13 do 18 godina utvrđen desetosatni radni dan ($10^1/_2$ sati u pet dana, $7^1/_2$ u subotu), a kako muški radnici ne mogu da rade bez njih, to i oni dolaze pod desetosatni radni dan. Ovaj zakon izvojevali su engleski fabrički radnici dugogodišnjom istrajnošću, žilavom, upornom borbom protiv fabrikanata, slobodom štampe, pravom udruživanja i zbora, kao i vještim iskorištavanjem nesuglasica u samoj vladajućoj klasi. On je postao svetinjom engleskih radnika i postepeno se proširio na sve krupne industrijske grane, a prošle godine[2] proširen je *na gotovo sve zanate*, bar na sve one u kojima se zapošljavaju žene i djeca. O istoriji ovog zakonskog uređenja radnog dana u Engleskoj sadrži ovo djelo izvanredno opsežan materijal. I naredni »Sjevernonjemački Rajhstag« imaće da pretresa jedan zakon o radnjama, a s time i regulisanje tvorničkog rada. Mi očekujemo da nijedan narodni poslanik izabran glasovima njemačkih radnika neće pristupiti diskusiji toga zakona, a da se prethodno nije dobro upoznao s *Marksovom* knjigom. *Ima tu mnogo da se postigne.* Nesuglasice u vladajućim klasama za radnike su povoljnije nego što su ikada bile u Engleskoj, jer *opšte pravo glasa prisiljava vladajuće klase da oblijeću za naklonost radničke klase.* Četiri ili pet predstavnika proletarijata znače pod takvim okolnostima *silu*, ako umiju da iskoriste svoj položaj, ako prije svega znaju o čemu se radi, što građani ne znaju. A uz to im Marksova knjiga pruža sav materijal gotov.

Preći ćemo preko cijelog niza vrlo lijepih istraživanja više teoretskog interesa, da se osvrnemo još samo na završnu

[2] — t. j. 1867. — Red.

glavu, koja govori o akumulaciji ili nagomilavanju kapitala. Tu se najprije dokazuje da kapitalistička metoda proizvodnje, tj. metoda proizvodnje koja se postiže, s jedne strane, djelovanjem kapitalista, a s druge djelovanjem najamnih radnika, ne samo da kapitalistu stalno iznova proizvodi njegov kapital nego stalno ponovo proizvodi i siromaštvo radnika; tako da je uvijek osigurano da na jednoj strani postoje kapitalisti, koji su vlasnici svih životnih sredstava, svih sirovina i svih oruđa za rad, a na drugoj strani velika masa radnika koji su prinuđeni da tim kapitalistima prodaju svoju radnu snagu za izvjesnu količinu životnih sredstava, koja je u najboljem slučaju dovoljna da ih održi u stanju radne sposobnosti i da se vaspita novo pokoljenje za rad sposobnih proletera. Ali kapital ne biva samo reproduciran: on se stalno množi i uvećava — a s njime raste i njegova vlast nad klasom radnika bez vlasništva. Pa kao što se kapital reproducira u stalno većem razmjeru, tako isto moderni kapitalistički način proizvodnje reproducira u sve većem razmjeru, u stalno uvećanom broju, klasu radnika bez vlasništva. »Akumulacija kapitala reproducira kapitalistički odnos u uvećanom razmjeru, više kapitalista ili krupnije kapitaliste na jednom polu, više najamnih radnika na drugome ... *Akumulacija kapitala znači, dakle, umnožavanje proletarijata.*«[3] Ali pošto napredak mašinske proizvodnje, poboljšanje zemljoradnje itd. čine da treba sve manje radnika da bi se proizvela jednaka količina proizvoda, pošto ovo usavršavanje, tj. ovo stvaranje prekobrojnih radnika uvijek raste brže od samog rastućeg kapitala, šta biva od ovog stalno uvećavanog broja radnika? Oni sačinjavaju industrijsku rezervnu armiju, koja se za vrijeme loših ili osrednjih poslova plaća *ispod* vrijednosti njenog rada i neuredno zapošljava ili prepušta javnoj sirotinjskoj pomoći, ali koja je kapitalističkoj klasi u vrijeme osobito živog poslovanja nužna, kako se to u Engleskoj očigledno pokazuje — a koja *pod svim okolnostima* služi za to da se lomi otpor redovno zaposlenih radnika i njihove nadnice drže nisko. »Što je veće društveno bogatstvo ..., to je veće relativno suvišno stanovništvo (prekobrojno stanovništvo) ili industrijska rezervna armija. Ali što je ova rezervna armija veća u odnosu prema aktivnoj (redovno zaposlenoj) radničkoj armiji, to su veće mase konsolidiranog (stalnog) suvišnog stanovništva, ili radničkih slojeva, čija bijeda stoji u obrnutoj proporciji prema mukama njihovog rada. Naposljetku, što je veći uboški sloj radničke klase i industrijska rezervna armija, to je veći služ-

[3] Vidi *K. Marks:* »Kapital«, izdanje »Kulture«, Zagreb, 1947, str. 543. — *Red.*

beno priznati pauperizam. *Ovo je apsolutni, opšti zakon kapitalističke akumulacije.*«[4]

Ovo su neki od naučno strogo dokazanih — a službeni ekonomisti dobro se čuvaju da makar i pokušaju da to ospore — glavnih zakona modernog, kapitalističkog društvenog sistema. Ali, je li time sve rečeno? Nipošto. Isto onako oštro kako je istakao loše strane kapitalističke proizvodnje, isto je tako jasno Marks pokazao da je ovaj društveni oblik bio potreban da razvije proizvodne snage društva do visokog stupnja koji će omogućiti jednak, čovjeka dostojan razvitak za *sve* članove društva. Za to su svi raniji društveni oblici bili odviše siromašni. Tek kapitalistička proizvodnja stvara ona bogatstva i one proizvodne snage koji su za ovo potrebni, ali ona u isto vrijeme stvara u mnogobrojnim i ugnjetenim radnicima onu društvenu klasu koja će sve više i više biti prisiljavana da zahtijeva iskorištavanje tih bogatstava i proizvodnih snaga za cijelo društvo, umjesto, kao danas, za jednu monopolističku klasu.

Napisao F. Engels 2—13. marta 1868. Štampano u »Demokratisches Wochenblatt« od 21. i 28. III 1868. Bez potpisa.

(Preveo MOŠA PIJADE)

[4] Vidi *K. Marks:* »Kapital«, izdanje »Kulture«, Zagreb, 1947, str. 573. — *Red.*

SADRŽAJ

Dodaci

Karl Marks
PRILOG KRITICI POLITICKE EKONOMIJE

Izdavačka, grafička i knjižarska radna organizacija
„SVJETLOST", Sarajevo
OOUR izdavačka djelatnost
Sarajevo

Za izdavača:
Alija Velić

Likovna oprema:
Ivica Čavar

Tehnički urednik:
Hilmo Hadžić

Korektor:
Zineta Pešto

Štampa:
Štamparsko preduzeće
„Budućnost"
Novi Sad, Šumadijska 12

Štampano u 5000 primjeraka
1976.

Knjiga iz ČETVRTE serije IZBORA IZ DJELA KLASIKA MARKSIZMA oslobođene su osnovnog poreza na promet na osnovu mišljenja Republičkog sekretarijata za obrazovanje i kulturu SRBiH br. 02-413/19 od 21. marta 1974. godine.